

การพัฒนารูปแบบนวัตกรรมการมีส่วนร่วมของชุมชนในงานบริหารสถานศึกษาโรงเรียนเทศบาลท่าโขลง 1 เทศบาลเมืองท่าโขลง จังหวัดปทุมธานี

THE DEVELOPMENT OF AN INNOVATION MODEL FOR COMMUNITY PARTICIPATION IN EDUCATIONAL ADMINISTRATION OF TESSA BAN THAKHONG 1 SCHOOL UNDER THAKHONG MUNICIPALITY, PATHUM THANI PROVINCE, THAILAND

นายไพโรจน์ ปรีกราน

โรงเรียนเทศบาลท่าโขลง 1 กองการศึกษาเทศบาลเมืองท่าโขลง จ.ปทุมธานี

Pairoj Preekran

Corresponding Author: E-mail: preegranjoepairote@gmail.com

(Received : March 2, 2026; Edit : May 31, 2026; accepted : June 13, 2026)

บทคัดย่อ

การวิจัยและพัฒนา (R&D) นี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ: 1) ศึกษาสภาพ ปัญหา และความต้องการ 2) พัฒนารูปแบบนวัตกรรมการมีส่วนร่วมของชุมชน 3) ศึกษาผลการนำไปใช้ และ 4) ประเมินความพึงพอใจและความยั่งยืน กลุ่มเป้าหมายประกอบด้วยผู้บริหาร ครู คณะกรรมการสถานศึกษา ผู้ปกครอง ผู้นำชุมชน และปราชญ์ชาวบ้าน เครื่องมือที่ใช้ ได้แก่ แบบสอบถาม แบบสัมภาษณ์ และแบบประเมิน วิเคราะห์ข้อมูลด้วยค่าเฉลี่ย ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน และการวิเคราะห์เนื้อหา

ผลการวิจัยพบว่าสภาพปัจจุบันและปัญหา: การบริหารจัดการแหล่งเรียนรู้ในระดับมาก ปัญหาหลักคือการขาดบุคลากรผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้าน และการมีส่วนร่วมของชุมชนที่ไม่ต่อเนื่อง รูปแบบนวัตกรรม: รูปแบบที่พัฒนาขึ้นคือ “TK-CoManager Model: ระบบหุ้นส่วนบริหารแหล่งเรียนรู้แบบเจาะจงพื้นที่” มี 5 องค์ประกอบ โดยใช้กระบวนการ 4 ขั้นตอน (Zoning, Matching, Action & Connect, Sharing & Pride หรือ Z-M-A-S) ซึ่งมีความเหมาะสมอยู่ในระดับมากที่สุดผลการนำไปใช้: สามารถบริหารแหล่งเรียนรู้ 6 โชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ ชุมชนร่วมดำเนินการอย่างต่อเนื่อง และนักเรียนมีผลการปฏิบัติงานเฉลี่ยร้อยละ 84.50 ซึ่งสูงกว่าเกณฑ์ ความพึงพอใจและความยั่งยืน: ความพึงพอใจของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียและระดับความยั่งยืนของการมีส่วนร่วมอยู่ในระดับมากที่สุด

คำสำคัญ: รูปแบบนวัตกรรม, การมีส่วนร่วมของชุมชน, TK-CoManager, การบริหารสถานศึกษา

Abstract

This Research and Development (R&D) aimed to: 1) study current conditions, problems, and needs; 2) develop an innovative community participation model; 3) evaluate the implementation's effectiveness; and 4) assess satisfaction and participation sustainability. The target group included school administrators, teachers, school boards, parents, community leaders, and local philosophers. Data were collected via questionnaires, interviews, and evaluation forms, then analyzed using mean, standard deviation, and content analysis.

Research Findings 1)**Current State and Problems:** Overall learning resource management was at a high level. Major challenges included a lack of specialized personnel and discontinuous community participation. 2)**Developed Model:** The "TK-CoManager Model: Area-based Learning Resource Management Partnership System" was created. It consists of 5 components, featuring a 4-step process: Z-M-A-S (Zoning, Matching, Action & Connect, and Sharing & Pride). Its appropriateness was rated at the highest level. 3)**Implementation Results:** The model effectively managed 6 learning zones with continuous community partnership. Student performance averaged 84.50%, exceeding the set criteria. 4) **Satisfaction and Sustainability:** Stakeholder satisfaction and the sustainability level of community participation were both at the highest level.

Keywords: Innovation Model, Community Participation, TK-CoManager, School Administration

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

บริบทการเปลี่ยนแปลงของโลกในศตวรรษที่ 21 ส่งผลกระทบโดยตรงต่อทิศทางการจัดการศึกษา ทั้งจากการปฏิวัติดิจิทัล (Digital Transformation) การก้าวเข้าสู่ยุคอุตสาหกรรม 4.0 และการขับเคลื่อนเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืนขององค์การสหประชาชาติ ค.ศ. 2030 (Sustainable Development Goals: SDGs 2030) โดยเฉพาะเป้าหมายที่ 4 (SDG 4) ซึ่งมุ่งเน้น “การได้รับการศึกษาที่มีคุณภาพอย่างเท่าเทียม ทัวถึง และส่งเสริมโอกาส ในการเรียนรู้ตลอดชีวิตแก่ทุกคน” การจัดการศึกษาจึงต้องพัฒนาทักษะสำคัญของพลเมืองโลก ควบคู่กับการสร้างสภาพแวดล้อมการเรียนรู้ที่เข้าถึงได้สำหรับคนทุกกลุ่มในสังคม (สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา, 2559) แผนการศึกษาแห่งชาติของประเทศไทย (พ.ศ. 2560–2579) กำหนดหลักการสำคัญ ได้แก่ การจัดการศึกษาเพื่อปวงชน (Education for All) ความเท่าเทียมและทั่วถึง (Inclusive Education) หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง และหลักการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วน (All for Education) เพื่อพัฒนาผู้เรียนให้มีทักษะในศตวรรษที่ 21 (3Rs8Cs) พร้อมทั้งเน้นการพัฒนาระบบบริหารจัดการที่เปิดโอกาสให้ภาคีเครือข่ายทั้งภาครัฐ เอกชน และประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมอย่างเป็นรูปธรรม (สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา, 2560) สะท้อนให้เห็นว่าการพัฒนาคุณภาพการศึกษายุคใหม่ไม่อาจดำเนินการโดยภาครัฐเพียงลำพัง หากต้องอาศัยพลังความร่วมมือของทุกภาคส่วน แนวคิดการบริหารจัดการศึกษาร่วมชุมชน (School and Community-Based Management) จึงได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวาง โดยมุ่งกระจายอำนาจและคืนความรับผิดชอบให้แก่สถานศึกษาและชุมชน เพื่อให้การจัดการศึกษาตอบสนองความต้องการของพื้นที่อย่างแท้จริง (สุกัญญา แซ่ม้อย, 2555; Flaxman, 2001) การบริหารลักษณะดังกล่าวเน้นความร่วมมือระหว่างบ้าน โรงเรียน และชุมชน ในการร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมตัดสินใจ ร่วมดำเนินการ และร่วมประเมินผล (Dodd & Konzal, 2002; พินสุตา สิริธรรศรี, 2560) ซึ่งสอดคล้องกับเจตนารมณ์ของพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 และที่แก้ไขเพิ่มเติม ที่กำหนดให้ส่งเสริมแหล่งเรียนรู้และการเรียนรู้ตลอดชีวิต

อย่างไรก็ตาม แม้แนวนโยบายจะส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนอย่างชัดเจน แต่ในทางปฏิบัติยังพบข้อจำกัดสำคัญ ได้แก่ (1) การมีส่วนร่วมที่ไม่ต่อเนื่องและจำกัดอยู่เพียงการสนับสนุนทรัพยากร (2) การขาดรูปแบบหรือกลไกนวัตกรรมที่เป็นระบบ โดยเฉพาะการใช้เทคโนโลยีดิจิทัลเพื่อสนับสนุนการมีส่วนร่วม และ (3) การขาดความยั่งยืนในการบูรณาการความร่วมมืออย่างเป็นระบบ (สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา, 2551) ส่งผลให้แหล่งเรียนรู้ในชุมชนจำนวนมากยังไม่ถูกใช้ประโยชน์อย่างเต็มศักยภาพ แหล่งเรียนรู้ถือเป็นกลไกสำคัญในการพัฒนาคุณภาพผู้เรียนและสร้างสังคมแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิต ผู้เรียนสามารถเรียนรู้จากทั้งในระบบ นอกกระบบ และตามอัธยาศัย ผ่านแหล่งเรียนรู้ที่หลากหลาย เช่น ห้องสมุด ห้องปฏิบัติการ ศูนย์วิทยาศาสตร์ พิพิธภัณฑ์ หรือ ภูมิปัญญาท้องถิ่น (ปริยาภรณ์ ตั้งคุณานันต์, 2563; สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน, 2550) แต่ปัญหาที่พบคือ การขาดการบูรณาการ การประสานงานเครือข่าย การพัฒนาบุคลากร และการประชาสัมพันธ์อย่างต่อเนื่อง ทำให้ประสิทธิภาพของการใช้แหล่งเรียนรู้อยังไม่เต็มที่ (สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา, 2551)

ในบริบทของโรงเรียนเทศบาลท่าโขลง 1 สังกัดเทศบาลเมืองท่าโขลง จังหวัดปทุมธานี รายงานการประเมินตนเอง (SAR) ปีการศึกษา 2566 สะท้อนข้อจำกัดสำคัญ 3 มิติ ได้แก่ (1) มิติด้านการบริหารจัดการพื้นที่และทรัพยากร พบว่าแหล่งเรียนรู้บางส่วนขาดความทันสมัย ไม่พร้อมใช้งาน และขาดระบบติดตามประเมินผล (2) มิติด้านบุคลากรและระบบสนับสนุน พบการขาดผู้เชี่ยวชาญเฉพาะทาง ขาดระบบสารสนเทศแหล่งเรียนรู้ และครูยังใช้แหล่งเรียนรู้ในการจัดการเรียนการสอนไม่เต็มศักยภาพ (3) มิติด้านการมีส่วนร่วมกับชุมชน พบว่าการวางแผนและดำเนินกิจกรรมร่วมกันยังไม่เป็นระบบ แม้ชุมชนจะมีศักยภาพและภูมิปัญญาที่หลากหลาย (โรงเรียนเทศบาลท่าโขลง 1, 2566) ข้อเสนอแนะจากรายงาน SAR ยังชี้ให้เห็นความจำเป็นในการพัฒนาครูและบุคลากร จัดสภาพแวดล้อมและแหล่งเรียนรู้ที่เอื้อต่อการเรียนรู้ และส่งเสริมการจัดการเรียนการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ โดยใช้แหล่งเรียนรู้ที่หลากหลายและเทคโนโลยีอย่างเหมาะสม เพื่อพัฒนาทักษะกระบวนการคิดและการปฏิบัติจริง

บริบทการเปลี่ยนแปลงและปัญหาเชิงประจักษ์ของสถานศึกษาสะท้อนให้เห็นว่า “กลไกการมีส่วนร่วมของชุมชน” ยังขาดความเข้มแข็งและเป็นระบบ ผู้วิจัยจึงพัฒนารูปแบบนวัตกรรมการมีส่วนร่วมของชุมชนในการบริหารสถานศึกษา เพื่อสร้างกลไกเชิงระบบที่บูรณาการทรัพยากรและองค์ความรู้ของชุมชนเข้ากับภารกิจหลัก โดยเน้นการบริหารจัดการแหล่งเรียนรู้และการพัฒนาผู้เรียนอย่างเป็นองค์รวม มุ่งเป้าสู่การยกระดับผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน สมรรถนะสำคัญ และสร้างความยั่งยืนในการจัดการศึกษา

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อวิเคราะห์ สภาพการณ์ปัจจุบัน ปัญหา ความต้องการ และองค์ประกอบสำคัญ ในการพัฒนารูปแบบนวัตกรรมการมีส่วนร่วมของชุมชนในงานบริหารสถานศึกษา ของโรงเรียนเทศบาลท่าโขลง 1 เทศบาลเมืองท่าโขลง จังหวัดปทุมธานี
2. เพื่อสร้างและพัฒนารูปแบบนวัตกรรมการมีส่วนร่วมของชุมชน ในงานบริหารสถานศึกษา ของโรงเรียนเทศบาลท่าโขลง 1 เทศบาลเมืองท่าโขลง จังหวัดปทุมธานี และ ตรวจสอบความเหมาะสมและความถูกต้อง ของรูปแบบที่พัฒนาขึ้นโดยผู้เชี่ยวชาญ
3. เพื่อศึกษาผลการนำรูปแบบนวัตกรรมการมีส่วนร่วมของชุมชน ในงานบริหารสถานศึกษา ของโรงเรียนเทศบาลท่าโขลง 1 เทศบาลเมืองท่าโขลง จังหวัดปทุมธานี ไปใช้ปฏิบัติจริง และประเมินประสิทธิผลของรูปแบบดังกล่าว ต่อการบริหารจัดการงานของสถานศึกษาและคุณภาพการเรียนรู้ของผู้เรียน
4. เพื่อประเมินความพึงพอใจและระดับความยั่งยืน ของการมีส่วนร่วมของชุมชน ภายหลังการใช้รูปแบบนวัตกรรมการมีส่วนร่วมของชุมชนในงานบริหารสถานศึกษา ของโรงเรียนเทศบาลท่าโขลง 1 เทศบาลเมืองท่าโขลง จังหวัดปทุมธานี

วิธีดำเนินการวิจัย

ขั้นตอนที่ 1 ศึกษาวิเคราะห์ สภาพการณ์ปัจจุบัน ปัญหา ความต้องการ และองค์ประกอบสำคัญในการพัฒนารูปแบบนวัตกรรมการมีส่วนร่วมของชุมชนในงานบริหารสถานศึกษาของโรงเรียนเทศบาลท่าโขลง 1 เทศบาลเมืองท่าโขลง จังหวัดปทุมธานี

ขั้นที่ 1 ศึกษาสภาพการณ์ปัจจุบัน ปัญหา ความต้องการ และองค์ประกอบสำคัญ

ในการพัฒนารูปแบบนวัตกรรมการมีส่วนร่วมของชุมชนในงานบริหารสถานศึกษาของโรงเรียนเทศบาลท่าโขลง 1 เทศบาลเมืองท่าโขลง จังหวัดปทุมธานี

1. วัตถุประสงค์

- 1.1 เพื่อวิเคราะห์สภาพปัญหา การบริหารจัดการแหล่งเรียนรู้ในโรงเรียนเทศบาลท่าโขลง
- 1.2 เพื่อสังเคราะห์แนวทางแก้ไขปัญหา และองค์ประกอบสำคัญในการพัฒนารูปแบบนวัตกรรมการมี

2. แหล่งข้อมูล

กลุ่มผู้ให้ข้อมูล ได้มาโดยการคัดเลือกแบบเจาะจง (Purposive sampling) ประกอบด้วยครูโรงเรียนเทศบาลท่าโขลง 1 จำนวน 173 คน และคณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐานจำนวน 15 คน

3. เครื่องมือ

- 3.1 แบบสอบถามสภาพปัญหา และความต้องการในการบริหารจัดการแหล่งเรียนรู้ในโรงเรียนเทศบาลท่าโขลง 1
- 3.2 แบบบันทึกการประชุม/สัมภาษณ์กลุ่ม เพื่อศึกษาแนวทางแก้ไขปัญหาและองค์ประกอบสำคัญของรูปแบบ

4. การเก็บและวิเคราะห์ข้อมูล

แบบสอบถามสภาพปัญหา: วิเคราะห์ข้อมูลโดยการหา ค่าเฉลี่ย ($\bar{X}$) และ ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน (S.D.) และแปลความหมายของค่าเฉลี่ยตามเกณฑ์มาตรฐานผู้วิจัยดำเนินการวิเคราะห์ ข้อมูลโดย การหาค่าเฉลี่ยและส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน

ขั้นที่ 2 ศึกษาแนวคิด ทฤษฎี เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนารูปแบบนวัตกรรมการมีส่วนร่วมของชุมชนในงานบริหารสถานศึกษาโรงเรียนเทศบาลท่าโขลง 1 เทศบาลเมืองท่าโขลง จังหวัดปทุมธานี

1. วัตถุประสงค์

เพื่อ สังเคราะห์ องค์ประกอบ โครงสร้าง และกลไกหลักในการพัฒนารูปแบบนวัตกรรมการมีส่วนร่วมของชุมชนในงานบริหารสถานศึกษาโรงเรียนเทศบาลท่าโขลง 1

2. แหล่งข้อมูล

กลุ่มผู้ให้ข้อมูล ได้มาโดยการคัดเลือกแบบเจาะจง (Purposive sampling) ประกอบด้วยครูโรงเรียนเทศบาลท่าโขลง 1 จำนวน 173 คน และคณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐานจำนวน 15 คน

3. เครื่องมือ

เครื่องมือหลักที่ใช้ในขั้นตอนนี้คือ แบบบันทึกข้อมูลเพื่อสังเคราะห์รวบรวมข้อมูลตามประเด็นที่ต้องการ (Document Analysis Protocol/Record Sheet)

4. การเก็บและวิเคราะห์ข้อมูล

- 4.1 การเก็บรวบรวมข้อมูล: ดำเนินการศึกษาและบันทึกข้อมูลตามประเด็นที่กำหนดไว้
- 4.2 การวิเคราะห์ข้อมูล: ผู้วิจัยดำเนินการ วิเคราะห์เนื้อหาและสรุปข้อมูล (Content Analysis) เพื่อ สังเคราะห์

องค์ประกอบ โครงสร้าง หลักการ และกระบวนการของรูปแบบนวัตกรรมการมีส่วนร่วมของชุมชนที่เหมาะสมกับบริบทของโรงเรียนเทศบาลท่าโขลง 1

ขั้นที่ 3 ศึกษาองค์ประกอบของการพัฒนารูปแบบนวัตกรรมการมีส่วนร่วมของชุมชนในงานบริหารสถานศึกษาโรงเรียนเทศบาลท่าโขลง 1 เทศบาลเมืองท่าโขลง จังหวัดปทุมธานี โดยการศึกษา การบริหารแหล่งเรียนรู้ ในโรงเรียนของโรงเรียนต้นแบบ

1.วัตถุประสงค์

เพื่อศึกษาองค์ประกอบและกลไกการบริหารแหล่งเรียนรู้ในโรงเรียนของโรงเรียนต้นแบบ

ที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการพัฒนารูปแบบนวัตกรรมการมีส่วนร่วมของชุมชนในงานบริหารสถานศึกษาโรงเรียนเทศบาลท่าโขลง 1

2. แหล่งข้อมูล

กลุ่มผู้ให้ข้อมูลได้มาโดยวิธีการคัดเลือกแบบ เจาะจง (Purposive Sampling) โดยเน้นไปที่ผู้บริหารและครูผู้ปฏิบัติงานหลักของโรงเรียนต้นแบบ จำนวน 5 โรงเรียน โรงเรียนละ 2 คน รวม 10 คน

3.เครื่องมือ

แบบสัมภาษณ์ เรื่อง การบริหารแหล่งเรียนรู้ในโรงเรียนของโรงเรียนต้นแบบ

4.การเก็บและวิเคราะห์ข้อมูล

1. ผู้วิจัยดำเนินการทำหนังสือขอความอนุเคราะห์เข้าสัมภาษณ์และนัดหมายวัน เวลา และสถานที่ล่วงหน้า

2. ดำเนินการสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิ โดยมีการสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) และเยี่ยมชมสถานที่จริง

3. เก็บรวบรวมข้อมูลโดยการ จดบันทึก ในแบบสัมภาษณ์ และ ถอดเทปบันทึก ข้อมูลคำสัมภาษณ์ โดยแยกเป็นรายโรงเรียน

4. ผู้วิจัยดำเนินการ วิเคราะห์เนื้อหาและสรุปข้อมูล (Content Analysis) จากข้อมูลการสัมภาษณ์ เพื่อ สังเคราะห์สาระสำคัญ ตามองค์ประกอบของการบริหารจัดการแหล่งเรียนรู้ของโรงเรียนต้นแบบ และนำผลไปใช้ประกอบการยกร่างรูปแบบนวัตกรรมฯ ในขั้นตอนถัดไป

ขั้นที่ 4 ศึกษาองค์ประกอบของการพัฒนารูปแบบนวัตกรรมการมีส่วนร่วมของชุมชนในงานบริหารสถานศึกษา โรงเรียนเทศบาลท่าโขลง 1 เทศบาลเมืองท่าโขลง จังหวัดปทุมธานี โดยการ สัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิประเมิน

1.วัตถุประสงค์

เพื่อ สังเคราะห์และกำหนด องค์ประกอบ โครงสร้าง หลักการ และกลไกของรูปแบบนวัตกรรมการมีส่วนร่วมของชุมชนในงานบริหารสถานศึกษาโรงเรียนเทศบาลท่าโขลง 1

2. แหล่งข้อมูล

กลุ่มผู้ให้ข้อมูลคือ ผู้ทรงคุณวุฒิ (Expert Panel) จำนวนรวม 11 คน ซึ่งได้มาโดยการคัดเลือกแบบ เจาะจง (Purposive Sampling) โดยมีคุณสมบัติตามความเชี่ยวชาญ ประกอบด้วย ผู้เชี่ยวชาญด้านการบริหารการศึกษา จำนวน 3 คน ผู้เชี่ยวชาญด้านการบริหารสถานศึกษา จำนวน 3 คน ตัวแทนชุมชนและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น จำนวน 5 คน

3.เครื่องมือ

แบบสัมภาษณ์ เรื่อง องค์ประกอบการพัฒนาแบบนวัตกรรมการมีส่วนร่วมของชุมชนในงานบริหารสถานศึกษา

4.การเก็บและวิเคราะห์ข้อมูล

4.1 ผู้วิจัยทำหนังสือถึงผู้ทรงคุณวุฒิเพื่อขอความอนุเคราะห์เข้าสัมภาษณ์ และดำเนินการประสานงานเพื่อยืนยันวัน เวลา และสถานที่ในการสัมภาษณ์ล่วงหน้า

4.2 ดำเนินการสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิตามวัน เวลาที่กำหนด โดยในระหว่างการสัมภาษณ์ อาจมีการสังเกตแบบมีส่วนร่วม (ถ้าบริบทอนุญาต) เพื่อเสริมข้อมูลเชิงคุณภาพ

4.3 เก็บรวบรวมข้อมูลโดยการจดบันทึกลงในแบบสัมภาษณ์ พร้อมทั้ง ถอดเทปบันทึกข้อมูลคำสัมภาษณ์ โดยแยกเป็นรายบุคคล

4.4 การวิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยดำเนินการ วิเคราะห์เนื้อหาและสรุปข้อมูล (Content Analysis) จากข้อมูลการสัมภาษณ์ เพื่อ สังเคราะห์สาระสำคัญ และกำหนดองค์ประกอบของรูปแบบนวัตกรรมการมีส่วนร่วมของชุมชนที่ชัดเจนและเป็นที่ยอมรับทางวิชาการ

ขั้นตอนที่ 2 สร้างและพัฒนารูปแบบนวัตกรรมการมีส่วนร่วมของชุมชน ในงานบริหารสถานศึกษา ของโรงเรียนเทศบาลท่า

โหลง 1 เทศบาลเมืองท่าโหลง จังหวัดปทุมธานี และ ตรวจสอบความเหมาะสมและความถูกต้อง ของรูปแบบที่พัฒนาขึ้นโดยผู้เชี่ยวชาญ

ขั้นที่ 1 ยกร่างรูปแบบนวัตกรรมการมีส่วนร่วมของชุมชน ในงานบริหารสถานศึกษา ของโรงเรียนเทศบาลท่าโหลง 1 เทศบาลเมืองท่าโหลง จังหวัดปทุมธานี

ผู้วิจัยนำผลการวิจัยที่ได้จากขั้นการศึกษาข้อมูลพื้นฐานมายกร่างรูปแบบนวัตกรรมการมีส่วนร่วมของชุมชน ในงานบริหารสถานศึกษา ของโรงเรียนเทศบาลท่าโหลง 1 เทศบาลเมืองท่าโหลง จังหวัดปทุมธานี พร้อมจัดทำคู่มือการใช้รูปแบบ โดยรูปแบบมีองค์ประกอบ ดังนี้ 1.1 หลักการของรูปแบบ 1.2 จุดมุ่งหมายของรูปแบบ 1.3 กระบวนการบริหารแบบมีส่วนร่วม 1.4 การวัดและประเมินผล 1.5 เงื่อนไขความสำเร็จ

ขั้นที่ 2 ตรวจสอบความเหมาะสมของรูปแบบนวัตกรรมการมีส่วนร่วมของชุมชน ในงานบริหารสถานศึกษา ของโรงเรียนเทศบาลท่าโหลง 1 เทศบาลเมืองท่าโหลง จังหวัดปทุมธานี

1.วัตถุประสงค์

1.1 เพื่อตรวจสอบความเหมาะสมของรูปแบบนวัตกรรมการมีส่วนร่วมของชุมชน ในงานบริหารสถานศึกษา ของโรงเรียนเทศบาลท่าโหลง 1 เทศบาลเมืองท่าโหลง จังหวัดปทุมธานี

1.2 เพื่อตรวจสอบความเหมาะสมของคู่มือการใช้รูปแบบนวัตกรรมการมีส่วนร่วมของชุมชน ในงานบริหารสถานศึกษา ของโรงเรียนเทศบาลท่าโหลง 1 เทศบาลเมืองท่าโหลง จังหวัดปทุมธานี

2. แหล่งข้อมูล

กลุ่มผู้ให้ข้อมูล ได้แก่ ผู้เชี่ยวชาญ จำนวน 7 คน ได้มาโดยการคัดเลือกแบบเจาะจง (Purposive sampling)

3. เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล

3.1 ร่างรูปแบบนวัตกรรมการมีส่วนร่วมของชุมชน ในงานบริหารสถานศึกษา ของโรงเรียนเทศบาลท่าโหลง 1 เทศบาลเมืองท่าโหลง จังหวัดปทุมธานี

3.2 แบบตรวจสอบความเหมาะสมของรูปแบบนวัตกรรมการมีส่วนร่วมของชุมชน ในงานบริหารสถานศึกษา ของโรงเรียนเทศบาลท่าโหลง 1 เทศบาลเมืองท่าโหลง จังหวัดปทุมธานี

3.3 คู่มือและแบบตรวจสอบความเหมาะสมคู่มือการใช้รูปแบบนวัตกรรมการมีส่วนร่วมของชุมชน ในงานบริหารสถานศึกษา ของโรงเรียนเทศบาลท่าโหลง 1 เทศบาลเมืองท่าโหลง จังหวัดปทุมธานี

4. การเก็บรวบรวมข้อมูลและการวิเคราะห์ผล

ผู้วิจัยเก็บรวบรวมข้อมูลโดยการจัดประชุมสนทนากลุ่ม(Focus group discussion) มีขั้นตอน ดังนี้

4.1 ประสานผู้เชี่ยวชาญ เพื่อขอความอนุเคราะห์ประเมินความเหมาะสมของรูปแบบนวัตกรรมการมีส่วนร่วมของชุมชน ในงานบริหารสถานศึกษา ของโรงเรียนเทศบาลท่าโหลง 1 เทศบาลเมืองท่าโหลง จังหวัดปทุมธานี

4.2 จัดทำหนังสือจากโรงเรียนถึงผู้เชี่ยวชาญ ช่วงเดือนกุมภาพันธ์ 2566 พร้อมแนบ เอกสารประกอบ

4.3 ผู้วิจัยและผู้เชี่ยวชาญร่วมกันตรวจสอบความเหมาะสมของรูปแบบนวัตกรรมการมีส่วนร่วมของชุมชน ในงานบริหารสถานศึกษา ของโรงเรียนเทศบาลท่าโหลง 1 เทศบาลเมืองท่าโหลง จังหวัดปทุมธานี และคู่มือ การใช้รูปแบบฯ และร่วมกันปรับปรุงแบบและ คู่มือการใช้รูปแบบฯ ให้มีความเหมาะสมและชัดเจนมากยิ่งขึ้น

4.4ปรับปรุงแก้ไขรูปแบบฯและคู่มือการใช้รูปแบบฯตามคำแนะนำของผู้เชี่ยวชาญ และจัดทำเป็นฉบับสมบูรณ์เพื่อนำไปใช้ต่อไป

4.5 วิเคราะห์ผลการตรวจสอบความเหมาะสมของรูปแบบและคู่มือการใช้รูปแบบนวัตกรรมการมีส่วนร่วมของชุมชน ในงานบริหารสถานศึกษา ของโรงเรียนเทศบาลท่าโหลง 1 เทศบาลเมืองท่าโหลง จังหวัดปทุมธานี

4.6 ผลการตรวจสอบความเหมาะสมของรูปแบบนวัตกรรม และผลการตรวจสอบความเหมาะสมของคู่มือการมีส่วนร่วมของชุมชน ในงานบริหารสถานศึกษา ของโรงเรียนเทศบาลท่าโหลง 1 เทศบาลเมืองท่าโหลง จังหวัดปทุมธานี วิเคราะห์ข้อมูลโดยการหาค่าเฉลี่ยและส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน

ขั้นตอนที่ 3 ศึกษาผลการนำรูปแบบนวัตกรรมการมีส่วนร่วมของชุมชน ในงานบริหารสถานศึกษา ของโรงเรียนเทศบาลท่าโหลง 1 เทศบาลเมืองท่าโหลง จังหวัดปทุมธานี ไปใช้ปฏิบัติจริง และประเมินประสิทธิผลของรูปแบบดังกล่าว ต่อการบริหารจัดการงานของสถานศึกษาและคุณภาพการเรียนรู้ของผู้เรียน

1.วัตถุประสงค์

1.1 เพื่อศึกษาผลการนำรูปแบบนวัตกรรมการมีส่วนร่วมของชุมชนในงานบริหารสถานศึกษา ของโรงเรียน

เทศบาลท่าโขลง 1 ไปใช้ปฏิบัติจริง

1.2 เพื่อประเมินประสิทธิผลของรูปแบบดังกล่าว ต่อการบริหารจัดการงานของสถานศึกษาและคุณภาพการเรียนรู้ของผู้เรียน

2. แหล่งข้อมูล (กลุ่มเป้าหมาย)

กลุ่มผู้ให้ข้อมูล ได้มาโดยการเลือกแบบเจาะจง (Purposive Sampling) จากผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการนำรูปแบบนวัตกรรม TK-CoManager ไปปฏิบัติจริง ประกอบด้วย

2.1 กลุ่มผู้บริหารและครู จำนวน 173 คน (ผู้รับผิดชอบโครงการและครูประจำแหล่งเรียนรู้แต่ละโซน)

2.2 กลุ่มหุ้นส่วนผู้จัดการ (Co-Managers): ตัวแทนชุมชน ราษฎรชาวบ้าน หรือผู้ประกอบการที่ได้รับการแต่งตั้งให้ดูแลแหล่งเรียนรู้ทั้ง 6 โซน จำนวน 12 คน

2.3 กลุ่มผู้เรียน นักเรียนแกนนำและนักเรียนที่ใช้บริการแหล่งเรียนรู้ จำนวน 4,160 คน

3. เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล

3.1 แบบประเมินประสิทธิผลของรูปแบบฯ (สำหรับครูและ Co-Managers) ประเมินความสำเร็จด้านการบริหารจัดการ ด้านการมีส่วนร่วม และด้านคุณภาพแหล่งเรียนรู้

3.2 แบบประเมินความพึงพอใจของนักเรียน ที่มีต่อการใช้บริการแหล่งเรียนรู้และการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ผ่านระบบ TK-CoManager

3.3 แบบบันทึกการประชุมถอดบทเรียน (AAR) เพื่อสะท้อนผลการดำเนินงานร่วมกันระหว่างโรงเรียนและหุ้นส่วนชุมชน

4. การเก็บรวบรวมข้อมูล (ขั้นตอนการดำเนินงาน) ผู้วิจัยดำเนินการตามวงจรคุณภาพ (PDCA) โดยบูรณาการนวัตกรรม TK-CoManager เข้าสู่ภาคปฏิบัติ ดังนี้:

4.1 ขั้นวางแผน (Plan): การเตรียมความพร้อมและจัดระบบโครงสร้าง

เป็นการวางรากฐานของระบบบริหารจัดการใหม่ เพื่อเปลี่ยนจากการบริหารโดยโรงเรียนฝ่ายเดียว เป็นการบริหารร่วมกับหุ้นส่วนชุมชน

4.2 ขั้นดำเนินการ (Do) ปฏิบัติการ "ร่วมบริหารแบบเจาะจงพื้นที่" ดำเนินการพัฒนาและใช้แหล่งเรียนรู้ทั้ง 6 โซน ตามกลไกของนวัตกรรม ดังนี้

โซนที่ 1 เกษตรและสิ่งแวดล้อม (แปลงเกษตร/โรงเรียนเลี้ยงไก่): หุ้นส่วน (กลุ่มราษฎรเกษตร) ร่วมวางแผนการปลูกและดูแลรักษากับนักเรียนแกนนำ โดยใช้ TK-Connect แจ้งเตือนตารางกิจกรรม

โซนที่ 2 ธนาคารขยะและรีไซเคิล: หุ้นส่วน (ผู้ประกอบการรับซื้อของเก่า) ให้คำแนะนำการคัดแยกขยะเพื่อสร้างมูลค่าและเชื่อมโยงสู่ตลาดรับซื้อจริง

โซนที่ 3 ห้องสมุดและสื่อบัน (TK-Knowledge Park): หุ้นส่วน (ชมรมผู้สูงอายุ/จิตอาสา) ร่วมจัดกิจกรรม "พี่เล่านิทานให้น้อง" และดูแลความเรียบร้อยของมุมหนังสือ

โซนที่ 4 ภูมิปัญญาท้องถิ่นปทุมธานี: หุ้นส่วน (กลุ่มแม่บ้าน/วิสาหกิจชุมชน) เป็นวิทยากรสอนการทำอาหารว่างไทยหรือประดิษฐ์ดอกบัว

โซนที่ 5 ห้องสื่อและนวัตกรรม: หุ้นส่วน (เครือข่ายผู้ประกอบการรุ่นใหม่/ร้านคอมพิวเตอร์) เป็นที่ปรึกษาด้านการบำรุงรักษาอุปกรณ์ IT และช่วยดูแลระบบสารสนเทศ

โซนที่ 6 ลานกีฬาและนันทนาการ: หุ้นส่วน (ชมรมกีฬาชุมชน) ร่วมดูแลอุปกรณ์กีฬาและจัดตารางการใช้พื้นที่ร่วมกันระหว่างโรงเรียนและชุมชน

ขั้นตอนที่ 4 ประเมินความพึงพอใจและระดับความยั่งยืน ของการมีส่วนร่วมของชุมชน ภายหลังการใช้รูปแบบนวัตกรรม การมีส่วนร่วมของชุมชนในงานบริหารสถานศึกษา ของโรงเรียนเทศบาลท่าโขลง 1 เทศบาลเมืองท่าโขลง จังหวัดปทุมธานี

1. ประเมินความพึงพอใจและระดับความยั่งยืนของการมีส่วนร่วมของชุมชน

1.1 วัตถุประสงค์

เพื่อประเมินระดับความคิดเห็นของครูต่อการพัฒนารูปแบบนวัตกรรมการมีส่วนร่วมของชุมชนในงานบริหารสถานศึกษา ของโรงเรียนเทศบาลท่าโขลง 1 เทศบาลเมืองท่าโขลง จังหวัดปทุมธานี ในประเด็นด้านปัจจัยนำเข้า ด้านกระบวนการ และด้านผลผลิต

1.2 แหล่งข้อมูล

กลุ่มผู้ให้ข้อมูล ได้มาโดยการคัดเลือกแบบเจาะจง (Purposive sampling) ประกอบด้วย ครูโรงเรียนเทศบาลท่าโขลง ปีการศึกษา 2567 จำนวน 173 คน และปีการศึกษา 2568 จำนวน 173 คน

1.3 เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล

1.3.1 แบบประเมินการพัฒนาแบบนวัตกรรมการมีส่วนร่วมของชุมชนในงานบริหารสถานศึกษา ของโรงเรียนเทศบาลท่าโขลง 1 เทศบาลเมืองท่าโขลง จังหวัดปทุมธานี ประเมินใน 3 ด้าน ในประเด็นด้านปัจจัยนำเข้า ด้านกระบวนการ และด้านผลผลิต

1.3.2 แบบบันทึกการประชุมเพื่อสะท้อนความคิดการดำเนินงานการพัฒนาแบบนวัตกรรมการมีส่วนร่วมของชุมชนในงานบริหารสถานศึกษา ของโรงเรียนเทศบาลท่าโขลง 1 เทศบาลเมืองท่าโขลง จังหวัดปทุมธานี

1.4 การเก็บรวบรวมข้อมูล

1.4.1 แจกแบบประเมินการพัฒนาแบบนวัตกรรมการมีส่วนร่วมของชุมชนในงานบริหารสถานศึกษา ของโรงเรียนเทศบาลท่าโขลง 1 เทศบาลเมืองท่าโขลง จังหวัดปทุมธานี ให้แก่ ครูโรงเรียน ปีการศึกษา 2567 จำนวน 173 คน และปีการศึกษา 2567 จำนวน 173 คน โดยผู้วิจัย เก็บรวบรวม ข้อมูล 2 รอบ ได้แก่ รอบที่ 1 ปีการศึกษา 2567 ดำเนินการช่วงเดือน มีนาคม 2567 และรอบที่ 2 ปีการศึกษา 2568 ดำเนินการช่วงเดือนมกราคม 2568

1.4.2 ตรวจสอบความสมบูรณ์ของแบบประเมินและดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูล

1.4.3 จัดประชุมเพื่อสะท้อนความคิดการดำเนินงานตามการพัฒนาแบบนวัตกรรมการมีส่วนร่วมของชุมชนในงานบริหารสถานศึกษา ของโรงเรียนเทศบาลท่าโขลง 1 เทศบาลเมืองท่าโขลง จังหวัดปทุมธานี ในรอบที่ 1 ปีการศึกษา 2567 ดำเนินการช่วงเดือนมีนาคม 2567 และรอบที่ 2 ปีการศึกษา 2568 ดำเนินการช่วง เดือนมกราคม 2568 เพื่อสรุปปัญหา ข้อเสนอแนะแนวทางปรับปรุงและพัฒนาแหล่งเรียนรู้ใน โรงเรียนในการดำเนินงานครั้งต่อไป

1.4.4 ผู้วิจัยดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูลโดยการหาค่าเฉลี่ยและส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน

2. การประเมินความพึงพอใจของผู้เกี่ยวข้องต่อการดำเนินงานตามการพัฒนาแบบนวัตกรรมการมีส่วนร่วมของชุมชนในงานบริหารสถานศึกษา ของโรงเรียนเทศบาลท่าโขลง 1 เทศบาลเมืองท่าโขลง จังหวัดปทุมธานี

2.1 วัตถุประสงค์

เพื่อประเมินความพึงพอใจของผู้เกี่ยวข้องต่อการดำเนินงานตามการพัฒนาแบบนวัตกรรมการมีส่วนร่วมของชุมชนในงานบริหารสถานศึกษา ของโรงเรียนเทศบาลท่าโขลง 1 เทศบาลเมืองท่าโขลง จังหวัดปทุมธานี

2.2 กลุ่มผู้ให้ข้อมูล

กลุ่มผู้ให้ข้อมูล ได้มาโดยการคัดเลือกแบบเจาะจง (Purposive sampling) ประกอบด้วย

2.2.1 ปีการศึกษา 2567 ได้แก่ 1) ครูโรงเรียนเทศบาลท่าโขลง 1 จำนวน 173 คน 2) คณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน จำนวน 15 คน 3) ผู้ปกครองนักเรียนชั้น ม.1 - ม.6 จำนวน 120 คน 4) ผู้นำชุมชน/ผู้นำท้องถิ่นเขตพื้นที่บริการจำนวน 12 คน

2.2.2 ปีการศึกษา 2568 ได้แก่ 1) ครูโรงเรียนเทศบาลท่าโขลง 1 จำนวน 173 คน 2) คณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐานจำนวน 15 คน 3) ผู้ปกครองนักเรียนชั้น ม.1 – ม.3 จำนวน 120 คน 4) ผู้นำชุมชน/ผู้นำท้องถิ่นเขตพื้นที่บริการ จำนวน 12 คน

2.3 เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล

เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล คือ แบบประเมินความพึงพอใจของผู้เกี่ยวข้อง ต่อการดำเนินงานตามการพัฒนาแบบนวัตกรรมการมีส่วนร่วมของชุมชนในงานบริหารสถานศึกษา ของโรงเรียนเทศบาลท่าโขลง 1 เทศบาลเมืองท่าโขลง จังหวัดปทุมธานี

2.4 การวิเคราะห์ข้อมูล

สถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล คือ ค่าเฉลี่ยและค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน

5.ผลการวิจัย

ผู้วิจัยขอสรุปผลการวิจัยตามขั้นตอนการดำเนินงาน 4 ขั้นตอน ดังนี้

1. ผลการวิเคราะห์สภาพการณปัจจุบัน ปัญหา และความต้องการพบว่า สภาพปัญหาการบริหารจัดการแหล่งเรียนรู้ของโรงเรียนโดยรวมอยู่ในระดับ มาก ปัญหาสำคัญที่สุดคือการขาดแคลนบุคลากรที่มีความเชี่ยวชาญเฉพาะด้านและความไม่ต่อเนื่องของการมีส่วนร่วมจากชุมชน แนวทางแก้ไขที่ต้องการคือนวัตกรรมที่เน้นการแบ่งโซนความรับผิดชอบ (Zoning) การมีคู่คิดที่เป็นปราชญ์ชาวบ้าน (Partnership) และการใช้เทคโนโลยีในการสื่อสาร (Digital Connect)

2. ผลการสร้างและพัฒนาารูปแบบนวัตกรรมรูปแบบนวัตกรรมที่พัฒนาขึ้นมีชื่อว่า "TK-CoManager Model: ระบบหุ่นส่วนบริหารแหล่งเรียนรู้แบบเจาะจงพื้นที่" ประกอบด้วย 5 องค์ประกอบหลัก ได้แก่ 1) หลักการ 2) จุดมุ่งหมาย 3) กระบวนการ (ขับเคลื่อนด้วยวงจร Z-M-A-S: Zoning, Matching, Action & Connect, Sharing & Pride) 4) การวัดและประเมินผล และ 5) เงื่อนไขความสำเร็จ ผลการตรวจสอบโดยผู้เชี่ยวชาญพบว่ารูปแบบมีความเหมาะสมในระดับ มากที่สุด ($\bar{X} = 4.82$)

3. ผลการนำรูปแบบไปใช้ปฏิบัติจริงและประเมินประสิทธิผลการนำรูปแบบ TK-CoManager ไปทดลองใช้ใน 6 โชนแหล่งเรียนรู้ พบว่า

3.1 ด้านการบริหารจัดการ: โรงเรียนสามารถแต่งตั้งหุ่นส่วนผู้จัดการ (Co-Manager) ได้ครบทุกโชน และมีการใช้งานระบบ TK-Connect อย่างต่อเนื่อง ส่งผลให้แหล่งเรียนรู้มีสภาพพร้อมใช้งานและทันสมัยขึ้น

3.2 ด้านคุณภาพผู้เรียน: นักเรียนมีทักษะการปฏิบัติงานเฉลี่ยร้อยละ 84.50 ซึ่งสูงกว่าเกณฑ์ที่กำหนด และมีความพึงพอใจต่อการให้แหล่งเรียนรู้ในระดับมากที่สุด ($\bar{X} = 4.55$)

4. ผลการประเมินความพึงพอใจและความยั่งยืน

4.1 ความพึงพอใจ ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย (ครู กรรมการสถานศึกษา ผู้ปกครอง หุ่นส่วนชุมชน) มีความพึงพอใจต่อรูปแบบนวัตกรรมในระดับ มากที่สุด ($\bar{X} = 4.70$) โดยเฉพาะในประเด็นการได้รับเกียรติและการยอมรับในบทบาทหุ่นส่วน

4.2 ความยั่งยืน: อยู่ในระดับ มากที่สุด โดยมีการบรรจุโครงการเข้าสู่แผนพัฒนาของเทศบาล และเกิดกองทุนหมุนเวียนในการดูแลแหล่งเรียนรู้

อภิปรายผลการวิจัย

จากการวิจัย มีประเด็นสำคัญที่นำมาอภิปรายผลได้ดังนี้

1. ความสำเร็จของการกระจายอำนาจสู่ “พื้นที่ย่อย” (Micro-Management) ความสำเร็จของรูปแบบ TK-CoManager เกิดจากการปรับโครงสร้างการบริหารจากลักษณะรวมศูนย์ไปสู่การกระจายอำนาจในระดับพื้นที่ย่อย ผ่านกระบวนการ “แบ่งโซน (Zoning)” และ “จับคู่ตามความเชี่ยวชาญ (Matching)” ทำให้แต่ละแหล่งเรียนรู้มีผู้รับผิดชอบที่ชัดเจนและตรงกับศักยภาพของตนเอง แนวทางดังกล่าวสอดคล้องกับแนวคิดการบริหารโดยใช้โรงเรียนเป็นฐาน (School-Based Management: SBM) ที่เน้นการกระจายอำนาจ การมีส่วนร่วม และความรับผิดชอบร่วมกันของผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย ผลที่เกิดขึ้นสะท้อนแนวคิดของ Cohen & Uphoff ที่กล่าวถึงการมีส่วนร่วมในขั้นปฏิบัติการ (Implementation) ว่าจะเกิดประสิทธิผลเมื่อผู้มีส่วนร่วมได้รับบทบาทที่ชัดเจนและสอดคล้องกับความถนัดของตน เช่น ปรากฏยุทธดูแลแปลงผัก หรือผู้เชี่ยวชาญเทคโนโลยีดูแลระบบสื่อสาร ทำให้เกิดความมั่นใจและความต่อเนื่องของการมีส่วนร่วม แตกต่างจากรูปแบบเดิมที่เป็นการขอความร่วมมือแบบกว้าง ๆ โดยไม่มีโครงสร้างรองรับ ข้อค้นพบนี้สอดคล้องกับงานวิจัยของอัญชลี สารสุวรรณ (2562) ที่พัฒนารูปแบบการมีส่วนร่วมของชุมชนในการบริหารพิพิธภัณฑ์มรดกพื้นบ้าน ซึ่งพบว่า การกำหนดกระบวนการจัดตั้ง การกำหนดบทบาทหน้าที่ และการสร้างเครือข่ายอย่างเป็นระบบ ทำให้การบริหารจัดการมีประสิทธิภาพมากขึ้น เช่นเดียวกับงานวิจัยของกันยารัตน์ แยมศรีแก้ว และประเสริฐ อินทร์รักษ์ (2561) ที่เสนอองค์ประกอบการบริหารความร่วมมือบ้าน-วัด-โรงเรียน 9 ประการ โดยเน้นการกำหนดเป้าหมายร่วม บทบาทหน้าที่ และการสร้างบรรยากาศองค์การที่เอื้อต่อความร่วมมือ นอกจากนี้ งานของนุชา สระสม (2561) ยังพบว่า การมีส่วนร่วมที่มีประสิทธิผลต้องครอบคลุมตั้งแต่การร่วมคิด ร่วมวางแผนร่วมปฏิบัติ ร่วมรับผลประโยชน์ และร่วมประเมินผล ซึ่งผลการวิจัยครั้งนี้ก็สะท้อนลักษณะดังกล่าว โดยเฉพาะการที่ชุมชน มีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนของการบริหารแหล่งเรียนรู้ ส่งผลต่อคุณภาพผู้เรียนและภาพลักษณ์ของสถานศึกษาในเชิงบวก กล่าวโดยสรุป การกระจายอำนาจสู่พื้นที่ย่อยพร้อมกำหนดบทบาทเชิงหน้าที่อย่างชัดเจน เป็นกลไกสำคัญที่ทำให้การมีส่วนร่วมมีความเป็นรูปธรรมและยั่งยืน

2. พลังของเทคโนโลยีในการเชื่อมต่อความร่วมมือ อีกปัจจัยสำคัญที่ทำให้รูปแบบประสบความสำเร็จ คือ การใช้ระบบ TK-Connect (LINE Official Account) เป็นเครื่องมือสื่อสารหลัก ช่วยลดข้อจำกัดด้านเวลาและระยะทาง ทำให้การประสานงาน การแจ้งซ่อมบำรุง หรือการนัดหมายวิทยากรเป็นไปอย่างรวดเร็วและตรวจสอบได้แบบเรียลไทม์ ส่งผลให้ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียรู้สึกว่ามันสามารถเข้าถึงกระบวนการบริหารได้ตลอดเวลา (Real-time Engagement) ผลดังกล่าวสอดคล้องกับงานวิจัยของดวงเดือน วินิจฉัย (2561) ที่พบว่า การบริหารแบบมีส่วนร่วมของโรงเรียนประถมศึกษาขนาดเล็กมีประสิทธิภาพมากขึ้นเมื่อมีระบบการสื่อสารที่ชัดเจน ครอบคลุมขั้นร่วมวางแผนร่วมตัดสินใจ ร่วมปฏิบัติ ร่วมประเมิน และร่วมรับผลประโยชน์ ในทำนองเดียวกัน สมบัติ ปัญญาคง (2561) และประภัสสร บุญบารเอ (2560) ต่างชี้ให้เห็นว่า ความสำเร็จของการบริหารแบบมีส่วนร่วมขึ้นอยู่กับกระบวนการที่ชัดเจนและระบบติดตามประเมินผลที่ต่อเนื่อง ซึ่งการใช้เทคโนโลยีดิจิทัลช่วยเสริมความโปร่งใส ความรวดเร็ว และความเชื่อมั่นของผู้มีส่วนร่วมงานของสาธิต ปรัชญาวริยะกุล (2560) ยังเน้นว่าการบริหารแบบมีส่วนร่วมควรตั้งอยู่บนพื้นฐาน

การกระจายอำนาจ การบูรณาการ และการใช้พื้นที่เป็นฐาน ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดการใช้แพลตฟอร์มดิจิทัลเพื่อเชื่อมโยงผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในระดับพื้นที่ให้ทำงานร่วมกันอย่างมีระบบ ดังนั้น เทคโนโลยีจึงไม่ใช่เพียงเครื่องมือสื่อสาร แต่เป็นกลไกสนับสนุนโครงสร้างการมีส่วนร่วม ทำให้กระบวนการบริหารมีความคล่องตัว โปร่งใส และตรวจสอบได้ ส่งผลต่อประสิทธิภาพโดยรวมของสถานศึกษา

3. การสร้างความรู้สึกร่วมเป็นเจ้าของผ่านระบบ “หุ้นส่วน” ผลการประเมินความพึงพอใจที่พบว่า ด้าน “การได้รับเกียรติในฐานะหุ้นส่วน” มีคะแนนสูงสุด สะท้อนให้เห็นว่า รูปแบบ TK-CoManager สามารถตอบสนองความต้องการด้านการยอมรับและการเห็นคุณค่าในตนเอง ซึ่งสอดคล้องกับทฤษฎีลำดับขั้นความต้องการของ Maslow ในระดับความต้องการการยอมรับ (Esteem Needs) การกำหนดตำแหน่ง “Co-Manager” และระบบสะสมแต้มเชิงสัญลักษณ์ (Pride Credit) เป็นการเปลี่ยนสถานะของชุมชนจาก “ผู้ช่วยเหลือ” เป็น “เจ้าของร่วม” (Co-Owner) ซึ่งสร้างแรงจูงใจภายใน (Intrinsic Motivation) และส่งผลต่อความต่อเนื่องของการมีส่วนร่วมในระยะยาว ผลการวิจัยนี้สอดคล้องกับงานของซึกา อุดมสิทธิ์ (2561) และณิศา เวชญาลักษณ์ (2561) ที่พบว่า การบริหารจัดการแหล่งเรียนรู้ที่มีขั้นวิเคราะห์ วางแผน ดำเนินงาน ติดตาม และปรับปรุงอย่างต่อเนื่อง จะช่วยสร้างความตระหนักและความรับผิดชอบร่วมกันของบุคลากรและผู้เกี่ยวข้อง นอกจากนี้ ธนพล ด่านวิวัฒน์วงศ์ และคณะ (2561) รวมถึงเมธี ศรีธรรมย์ (2561) ต่างชี้ว่า การกำหนดผู้รับผิดชอบอย่างชัดเจน การวางแผนเชิงระบบ และการประเมินผลต่อเนื่อง เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้การจัดการแหล่งเรียนรู้มีประสิทธิภาพและยั่งยืน ซึ่งสอดคล้องกับกลไก Z-M-A-S Cycle ที่เน้น การวางระบบบทบาทหน้าที่ การลงมือปฏิบัติ และการสะท้อนผลอย่างเป็นระบบ โดยสรุป การสร้างความรู้สึกร่วมเป็นเจ้าของผ่านระบบหุ้นส่วน เป็นกลไกเชิงจิตวิทยาที่ส่งเสริมความยั่งยืนของการมีส่วนร่วม ควบคู่กับโครงสร้างการบริหารที่ชัดเจนและการใช้เทคโนโลยีสนับสนุน

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้

1.1 การเตรียมความพร้อม: ผู้บริหารสถานศึกษาควรทำความเข้าใจกับครูให้ยอมรับบทบาทของ "คนนอก" ที่จะเข้ามาทำงานในโรงเรียน เพื่อลดความขัดแย้งและสร้างบรรยากาศการทำงานแบบกัลยาณมิตร

1.2 การคัดเลือก Co-Manager: ควรให้ความสำคัญกับกระบวนการสรรหา โดยเน้นผู้ที่มีจิตอาสาและมีความเชี่ยวชาญจริง และควรมีการทำข้อตกลง (MOU) บทบาทหน้าที่ให้ชัดเจนเพื่อป้องกันความสับสนในการปฏิบัติงาน

1.3 การสนับสนุน: องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (เทศบาล) ควรสนับสนุนงบประมาณตั้งต้นสำหรับการปรับปรุงแหล่งเรียนรู้ในระยะแรก เพื่อให้ Co-Manager สามารถเริ่มงานได้ทันที

2. ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

2.1 ควรมีการวิจัยเพื่อขยายผลรูปแบบ TK-CoManager ไปสู่งานบริหารฝ่ายอื่นๆ ของโรงเรียน เช่น งานกิจการนักเรียน หรือระบบดูแลช่วยเหลือนักเรียน

2.2 ควรมีการศึกษาระยะยาว (Longitudinal Study) ของการใช้นวัตกรรมที่มีต่อผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนระดับชาติ (O-NET) หรือทักษะอาชีพของนักเรียนที่จบการศึกษาไปแล้ว

2.3 ควรพัฒนาระบบ TK-Connect ให้เป็นแอปพลิเคชันที่สามารถรวบรวม Big Data ของภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อใช้ประโยชน์ในการจัดการเรียนรู้ที่กว้างขวางขึ้น

เอกสารอ้างอิง

- กันยารัตน์ แยมศรีแก้ว และประเสริฐ อินทร์รักษ์. (2561). การบริหารจัดการความร่วมมือของบ้าน วัด โรงเรียน. วารสารวิชาการครู
ศาสตร์อุตสาหกรรม พระจอมเกล้าพระนครเหนือ, 9(1), 207–214.
- โกวิทย์ พวงงาม. (2553). การจัดการตนเองของชุมชนและท้องถิ่น. กรุงเทพฯ: บพิธการพิมพ์.
- จันทร์ธานี สงวนนาม. (2553). ทฤษฎีและแนวปฏิบัติในการบริหารสถานศึกษา (พิมพ์ครั้งที่ 3). นนทบุรี: บุ๊ค พอยท์.
- ชัยวิชิต เขียวชนะ. (2560). การสร้างและการพัฒนาโมเดล/รูปแบบ/แบบจำลอง/ตัวแบบ. วารสารศิลปการศึกษาศาสตร์วิจัย, 9(1),
1–11.
- ดาร์ณี เดชยศดี. (2562). การพัฒนารูปแบบการบริหารแบบมีส่วนร่วมของภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการเรียนรู้เพื่อส่งเสริม
ทักษะชีวิตและอาชีพของผู้เรียนในสถานศึกษา สังกัดกลุ่มการศึกษาท้องถิ่น ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (วิทยานิพนธ์
ปริญญาคุุณบัณฑิต). มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม.
- ดวงเดือน วินิจัย. (2561). รูปแบบการบริหารแบบมีส่วนร่วมของโรงเรียนประถมศึกษาขนาดเล็ก สังกัดสำนักงานคณะกรรมการ
การศึกษาขั้นพื้นฐาน (วิทยานิพนธ์ปริญญาคุุณบัณฑิต). มหาวิทยาลัยบูรพา.
- ธีระ รุญเจริญ. (2547). รายงานการวิจัยเรื่อง สภาพปัจจุบันและปัญหาการมีส่วนร่วมในการบริหารและจัดการศึกษาของ
คณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน. กรุงเทพฯ: สำนักนโยบายและแผน สกศ.
- บุญชม ศรีสะอาด. (2553). การวิจัยเบื้องต้น (พิมพ์ครั้งที่ 8). กรุงเทพฯ: สุวีริยาสาส์น.
- บุญเลี้ยง ทุมทอง. (2559). ทฤษฎีและการพัฒนารูปแบบการจัดการเรียนรู้ (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ: ทริบเพิล เอ็ดดูเคชั่น.
- ประภัสสร บุญบำเรอ. (2560). การพัฒนารูปแบบการบริหารแบบมีส่วนร่วมของคณะกรรมการบริหารโรงเรียนเอกชนในภาค
ตะวันออกเฉียงเหนือ. วารสารมหาวิทยาลัยนครพนม, 7(2), 27–35.
- ปารณัตต์ แสนวิเศษ. (2555). การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานของโรงเรียนประถมศึกษา:
การสร้างทฤษฎีจากฐานราก (วิทยานิพนธ์ปริญญาคุุณบัณฑิต). มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร.
- พิชิต ฤทธิ์จรรยา. (2557). หลักการวัดและประเมินผลการศึกษา (พิมพ์ครั้งที่ 9). กรุงเทพฯ: แฮาส์ ออฟ เคอร์มิสท์.
- พิณสุดา สิริธังศรี. (2560). การบริหารชุมชนและท้องถิ่นของโรงเรียน. ใน ความเป็นผู้นำทางการศึกษา. กรุงเทพฯ:
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- เยาวดี ราชชัยกุล วิบูลย์ศรี. (2556). การประเมินโครงการ: แนวคิดและแนวปฏิบัติ (พิมพ์ครั้งที่ 8). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่ง
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- รัตน์ บัวสนธ์. (2552). การวิจัยและพัฒนานวัตกรรมการศึกษา. กรุงเทพฯ: คำสมัย.
- วรลักษณ์ จันทน์ผา. (2555). รูปแบบการบริหารสถานศึกษาแบบมีส่วนร่วมของคณะกรรมการสถานศึกษาระดับการศึกษาขั้น
พื้นฐาน (วิทยานิพนธ์ปริญญาคุุณบัณฑิต). มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- วาโร เพ็งสวัสดิ์. (2553). การวิจัยพัฒนารูปแบบ. วารสารมหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร, 2(4), 1–15.
- สมยศ นาวิก. (2545). การบริหารแบบมีส่วนร่วม. กรุงเทพฯ: บรรณกิจ.
- สมหวัง พิธิยานุวัฒน์. (2553). วิธีวิทยาการประเมิน: ศาสตร์แห่งคุณค่า (พิมพ์ครั้งที่ 5). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย.
- สาธิต ปรัชญาอริยะกุล. (2560). รูปแบบการบริหารจัดการศึกษาของโรงเรียนแบบมีส่วนร่วมขององค์กรในชุมชนเชิงบูรณาการ.
สุทธิปริทัศน์, 31(100), 274–288.
- สุกัญญา เข้มข้อย. (2555). การบริหารโดยสถานศึกษาและชุมชนเป็นฐาน: ความท้าทายของการปฏิรูปการศึกษาในทศวรรษที่สอง.
วารสารศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยนครสวรรค์, 14(1), 101–111.
- อรทัย กักผล. (2552). คู่คิด คู่มือ การมีส่วนร่วมของประชาชนสำหรับผู้บริหารท้องถิ่น. กรุงเทพมหานคร: จัณญสนิทวงศ์การพิมพ์.
- อุทัย บุญประเสริฐ. (2547). บทบาทและการมีส่วนร่วมในการบริหารและจัดการศึกษาของคณะกรรมการสถานศึกษาในประเทศ
ที่คัดสรร : รายงานการวิจัย. กรุงเทพฯ: สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา.
- Cohen, J. M., & Uphoff, N. T. (1980). Participation's place in rural development: Seeking clarity through specificity.
World Development, 8(3), 213–235.
- Cronbach, L. J. (1963). Course improvement through evaluation. Teachers College Record, 64(8), 672–683.
- Keeves, J. P. (1997). Models and model building. In Educational research, methodology and measurement:
An international handbook (2nd ed.). Oxford: Pergamon Press.

- Kemmis, S., & McTaggart, R. (1992). **The action research planner** (3rd ed.). Victoria: Deakin University.
- Likert, R. (1961). **New patterns of management**. New York: McGraw-Hill.
- Stufflebeam, D. L., & Shinkfield, A. J. (1990). **Systematic evaluation**. Boston: Kluwer-Nijhoff.
- Zuber-Skerritt, O. (1996). **New directions in action research**. Bristol, PA: Falmer Press.

รูปแบบการจัดการนวัตกรรมทางการบริหารในสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน INNOVATIVE ADMINISTRATIVE MANAGEMENT MODEL IN BASIC EDUCATION INSTITUTIONS

นายไพโรจน์ ปรีกราน

โรงเรียนเทศบาลท่าโขลง 1 กองการศึกษาเทศบาลเมืองท่าโขลง จ.ปทุมธานี

Pairoj Preekran

Corresponding Author: E-mail: preegranjoepairote@gmail.com

. (Received : March 2, 2026; Edit : May 31, 2026; accepted : June 13, 2026)

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้ใช้กระบวนการวิจัยและพัฒนา (R&D) มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาสภาพการณ์ ปัญหา และความต้องการ 2) พัฒนารูปแบบนวัตกรรมที่มีส่วนร่วมของชุมชน 3) ศึกษาผลการนำรูปแบบไปใช้ และ 4) ประเมินความพึงพอใจและระดับความยั่งยืนของการมีส่วนร่วม กลุ่มเป้าหมายประกอบด้วย ผู้บริหารสถานศึกษา ครู คณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน ผู้ปกครอง ผู้นำชุมชน และปราชญ์ชาวบ้าน เครื่องมือที่ใช้ ได้แก่ แบบสอบถาม แบบสัมภาษณ์ และแบบประเมิน วิเคราะห์ข้อมูลด้วยค่าเฉลี่ย ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน และการวิเคราะห์เนื้อหา ผลการวิจัยพบว่า สภาพการณ์การบริหารจัดการแหล่งเรียนรู้โดยรวมอยู่ในระดับมาก โดยมีปัญหาสำคัญคือการขาดบุคลากรที่มีความเชี่ยวชาญเฉพาะด้านและความไม่ต่อเนื่องของการมีส่วนร่วมจากชุมชน รูปแบบนวัตกรรมที่พัฒนาขึ้นคือ “TK-CoManager Model: ระบบหุ้นส่วนบริหารแหล่งเรียนรู้แบบเจาะจงพื้นที่” ประกอบด้วย 5 องค์ประกอบ ดำเนินงาน 4 ขั้นตอนตามวงจร Z-M-A-S (Zoning, Matching, Action & Connect และ Sharing & Pride) โดยมีความเหมาะสมอยู่ในระดับมากที่สุด ผลการนำรูปแบบไปใช้พบว่าสามารถบริหารจัดการแหล่งเรียนรู้ 6 โซนได้อย่างมีประสิทธิภาพ มีหุ้นส่วนจากชุมชนร่วมดำเนินงานอย่างต่อเนื่อง นักเรียนมีผลการปฏิบัติงานเฉลี่ยร้อยละ 84.50 ซึ่งสูงกว่าเกณฑ์ที่กำหนด และมีความพึงพอใจในระดับมากที่สุด นอกจากนี้ ความพึงพอใจของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียและระดับความยั่งยืนของการมีส่วนร่วมสอดคล้องกัน โดยอยู่ในระดับมากที่สุด

คำสำคัญ: การจัดการนวัตกรรมทางการบริหาร, สถานศึกษาขั้นพื้นฐาน, รูปแบบการบริหาร, พื้นที่นวัตกรรมการศึกษา

Abstract

This Research and Development (R&D) study aimed to 1) analyze current conditions, problems, and needs; 2) develop an innovative community participation model; 3) evaluate its implementation effectiveness; and 4) assess satisfaction and participation sustainability. The target group consisted of school administrators, teachers, school board members, parents, community leaders, and local sages. Data were collected via questionnaires, interviews, and evaluation forms, then analyzed using mean, standard deviation, and content analysis. The findings revealed that overall learning resource management was at a high level, while major challenges included a lack of specialized personnel and discontinuous community participation. The developed "TK-CoManager Model: Area-based Learning Resource Management Partnership System" comprises 5 components driven by the 4-step Z-M-A-S cycle (Zoning, Matching, Action & Connect, and Sharing & Pride), with its appropriateness rated at the highest level. Implementation results showed that the model effectively managed 6 learning zones with continuous community partnership. Students achieved an average performance score of 84.50%, exceeding the established criteria, and expressed the highest level of satisfaction. Furthermore, both stakeholder satisfaction and the sustainability level of community participation were at the highest level.

Keywords : innovative administrative management, basic education institutions, management model, educational innovation areas

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ในยุคปัจจุบัน "นวัตกรรม" (Innovation) ถือเป็นเครื่องมือสำคัญในการสร้างความได้เปรียบเชิงแข่งขัน (Competitive Advantage) และเป็นหัวใจสำคัญของการบริหารจัดการองค์กรในทุกภาคส่วน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในภาคการศึกษา ซึ่งเป็นรากฐานในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ของประเทศ ความสำคัญนี้สะท้อนอย่างชัดเจนผ่านทิศทางการพัฒนาระดับชาติ ไม่ว่าจะเป็น แผนยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี (พ.ศ. 2561-2580) และ แผนการปฏิรูปประเทศด้านการศึกษา ซึ่งมุ่งเน้นการปรับเปลี่ยนระบบการเรียนรู้และการบริหารจัดการศึกษาให้ทันต่อการเปลี่ยนแปลง (สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2563)

บริบทโลกและการเปลี่ยนแปลงความจำเป็นของนวัตกรรมต่อการศึกษาในศตวรรษที่ 21 กระแสการเปลี่ยนแปลงของโลก (Global Megatrends) ไม่ว่าจะเป็นความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีดิจิทัลอย่างก้าวกระโดด (Digital Disruption) การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและประชากร และความผันผวนทางเศรษฐกิจ ได้ส่งผลกระทบต่อทุกภาคส่วนอย่างรุนแรง "นวัตกรรม" (Innovation) จึงไม่ได้เป็นเพียงทางเลือก แต่เป็น "ความจำเป็น" (Imperative) ต่อการอยู่รอดและความสามารถในการแข่งขันของประเทศ นวัตกรรมได้กลายเป็นเครื่องมือสำคัญในการสร้าง ความแตกต่างและความได้เปรียบในการบริหารจัดการทั้งในภาคเศรษฐกิจและสังคม ภาคการศึกษา ซึ่งมีการกิจหลักในการสร้างและพัฒนาทรัพยากรมนุษย์เพื่อตอบสนองต่อการพัฒนาประเทศ ยิ่งได้รับผลกระทบและถูกคาดหวังให้เป็นกลไกหลักในการขับเคลื่อนการเปลี่ยนแปลงนี้ ระบบการศึกษาแบบดั้งเดิมที่เน้นการถ่ายทอดความรู้ (Knowledge Transmission) ไม่เพียงพออีกต่อไป แต่ต้องมุ่งสร้างผู้เรียนให้มีทักษะแห่งอนาคต เช่น การคิดวิเคราะห์ การแก้ปัญหาที่ซับซ้อน และความคิดสร้างสรรค์ ซึ่งทั้งหมดนี้เรียกร้องให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเชิงระบบ (Systemic Change) ภายในสถานศึกษา

ทิศทางการนโยบายชาติ การวางกรอบการศึกษาไทยสู่ยุคใหม่ เพื่อตอบสนองต่อบริบทโลกดังกล่าว ประเทศไทยได้กำหนดทิศทางการพัฒนาที่ชัดเจนผ่าน แผนยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี (พ.ศ. 2561-2580) และ แผนการปฏิรูปประเทศด้านการศึกษา โดยมีเป้าหมายในการยกระดับคุณภาพการศึกษาและสร้างคนไทยให้เป็น "พลเมือง 4.0" ในแผนแม่บทภายใต้ยุทธศาสตร์ชาติ ประเด็นที่ (12) ด้านการพัฒนาการเรียนรู้ ได้ระบุวัตถุประสงค์ชัดเจน ในการออกแบบระบบการเรียนรู้ใหม่ การเพิ่มประสิทธิภาพระบบบริหารจัดการศึกษา และการพัฒนาระบบการเรียนรู้ตลอดชีวิต โดยเน้นการใช้ดิจิทัลแพลตฟอร์มเป็นฐาน (สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2563:12)

ในระดับปฏิบัติการ มาตรฐานการศึกษาของชาติ พ.ศ. 2561 ได้ถูกกำหนดขึ้นเพื่อเป็นกรอบผลลัพธ์ที่พึงประสงค์ของการศึกษา (Desired Outcomes of Education) ที่มุ่งเน้นการสร้างคุณลักษณะ 3 ด้านสำคัญในตัวผู้เรียนทุกช่วงวัย ได้แก่ 1) ผู้เรียนรู้ (Learner) ที่ใฝ่เรียนรู้ตลอดชีวิต 2) ผู้ร่วมสร้างสรรค์นวัตกรรม (Innovator) ที่สามารถสร้างสรรค์สิ่งใหม่ และ 3) พลเมืองที่เข้มแข็ง (Active Citizen) ที่มีความรับผิดชอบต่อสังคม (มาตรฐานการศึกษาชาติ, 2561:6-7) ทิศทางการนโยบายระดับชาติเหล่านี้ สะท้อนให้เห็นถึงความคาดหวังที่ชัดเจนต่อสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน ในการปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์การจัดการศึกษาทั้งหมด ไม่ใช่เพียงแค่การสอน แต่รวมถึง "การบริหารจัดการ" เพื่อให้สามารถสร้างผลลัพธ์ผู้เรียนตามเป้าหมายใหม่นี้ได้

อนึ่ง จากสภาพปัญหา "ช่องว่าง" ระหว่างนโยบายกับการปฏิบัติในสถานศึกษาแม้ว่ากรอบนโยบายจะมุ่งเน้นไปที่นวัตกรรมและคุณภาพผู้เรียน แต่ในทางปฏิบัติ สถานศึกษาขั้นพื้นฐานจำนวนมากยังคงเผชิญกับปัญหาเชิงโครงสร้างที่ฝังรากลึก รายงานแผนการปฏิรูปประเทศด้านการศึกษา (สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา, 2562:20) ได้ชี้ให้เห็นถึงสถานการณ์ระบบการศึกษาไทยท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงที่รวดเร็ว ว่ายังคงประสบปัญหาด้านหลักสูตร การจัดการเรียนการสอน และการวัดประเมินผลที่ขาดความยืดหยุ่นและไม่สอดคล้องกับพัฒนาการผู้เรียน ส่งผลให้คุณภาพและผลสัมฤทธิ์ทางการศึกษาของประเทศโดยรวมยังอยู่ในระดับต่ำ และยังไม่สอดคล้องกับผลการสังเคราะห์งานวิจัยของ พิณสุดา สิริธรรังศรี (2558:363-365) ที่พบว่า ปัญหาคุณภาพครูและการจัดการเรียนการสอนยังคงเป็นปัจจัยสำคัญ กระบวนการเรียนรู้ในห้องเรียนส่วนใหญ่ยังคงเน้นการบรรยาย (Lecture-based) มากกว่าการเรียนรู้แบบลงมือปฏิบัติ (Active Learning) ผู้เรียนขาดทักษะการค้นคว้าด้วยตนเองและการคิดวิเคราะห์ สถานการณ์เหล่านี้สะท้อนถึง "ช่องว่างในการนำนโยบายไปสู่การปฏิบัติ" (Policy Implementation Gap) ที่ชัดเจน

เมื่อวิเคราะห์ลึกลงไป พบว่า อุปสรรคสำคัญที่ทำให้การปฏิรูปการเรียนการสอนไม่สามารถเกิดขึ้นได้จริง ในห้องเรียนนั้น มีรากฐานมาจาก "ระบบการบริหารจัดการสถานศึกษา" ที่ยังคงยึดติดกับกระบวนทัศน์เดิม (Traditional Paradigm) ซึ่งเน้นการควบคุม (Controlling) และการปฏิบัติตามระเบียบ (Compliance) มากกว่าการสนับสนุน (Supporting) และการสร้างนวัตกรรม (Innovating) การบริหารงานในสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน ประกอบด้วย 4 ภารกิจหลัก ได้แก่ 1) งานด้านวิชาการ 2) งานด้านงบประมาณ 3) งานด้านบุคคล และ 4) งานด้านบริหารทั่วไป ในสถานศึกษาหลายแห่ง ภารกิจทั้ง 4 ด้านนี้ กลับกลายเป็นกลไกที่ขัดขวางการเปลี่ยนแปลงเสียเอง

ด้านวิชาการ การบริหารหลักสูตรยังคงยึดติดกับโครงสร้างที่ตายตัว การนิเทศภายในกลายเป็นการจับผิดมากกว่าการร่วมมือพัฒนา (Coaching) และการประกันคุณภาพมักเน้นการจัดทำเอกสารมากกว่าการพัฒนาคุณภาพจริง

ด้านงบประมาณ การจัดสรรและการใช้จ่ายงบประมาณขาดความคล่องตัว ไม่ยืดหยุ่น และไม่สนับสนุนการริเริ่มโครงการใหม่ๆ ที่อาจมีความเสี่ยง แต่ส่งผลกระทบสูง

ด้านบุคคล กระบวนการประเมินผลการปฏิบัติงาน (เช่น การประเมินวิทยฐานะ) มักไม่สะท้อนความสามารถในการสร้างนวัตกรรม ขาดระบบการสนับสนุนและสร้างขวัญกำลังใจให้ครูที่กล้าคิดกล้าทำสิ่งใหม่

ด้านบริหารทั่วไป โครงสร้างการบริหารยังคงเป็นแบบลำดับชั้น (Hierarchy) การตัดสินใจรวมศูนย์อยู่ที่ผู้บริหาร ทำให้การดำเนินงานล่าช้า และสร้างวัฒนธรรมองค์กรที่ไม่เอื้อต่อการมีส่วนร่วมและการทดลองสิ่งใหม่

คณะกรรมการอิสระเพื่อการปฏิรูปการศึกษา (กอศ.) ได้ชี้ชัดถึงจุดอ่อนของการปฏิรูปที่ผ่านมาว่า ขาดการบูรณาการ ขาดกลไกการนำนโยบายไปปฏิบัติ และการบริหารจัดการยังคงมีลักษณะสั่งการจากบนลงล่าง (Top-Down) (สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา, 2562) ปัญหาเหล่านี้ตอกย้ำว่า การปฏิรูปการศึกษาจะล้มเหลว หากไม่ปฏิรูประบบการบริหารจัดการสถานศึกษาเสียก่อน

จากบริบทและปัญหาดังกล่าว ชี้ให้เห็นว่าการที่สถานศึกษาจะก้าวไปสู่การเป็น "โรงเรียนแห่งนวัตกรรม" (Innovative School) ที่สามารถสร้าง "ผู้เรียนนวัตกรรม" (Innovator) ได้นั้น จำเป็นต้องเริ่มต้นจาก "นวัตกรรมการบริหาร" (Administrative Innovation) เสียก่อน ผู้บริหารสถานศึกษาในยุคปัจจุบัน จึงไม่สามารถทำหน้าที่เพียง "ผู้บริหาร" (Administrator) ที่ดูแลให้การดำเนินงานเป็นไปตามระเบียบ แต่ต้องสวมบทบาทใหม่ในฐานะ "ผู้จัดการนวัตกรรม" (Innovation Manager) (จักรกฤษณ์ สิริริน, 2561) การเกิดขึ้นของ พระราชบัญญัติพื้นที่นวัตกรรมการศึกษา พ.ศ. 2562 ถือเป็นหลักฐานเชิงนโยบายที่ชัดเจนที่สุด ที่ยืนยันถึงวิกฤตของระบบบริหารการศึกษาแบบเดิม โดยมีวัตถุประสงค์สำคัญเพื่อ "ผลิตและพัฒนาวัตกรรมการบริหารการศึกษา" (พระราชบัญญัติพื้นที่นวัตกรรมการศึกษา, 2562:1-2) เพื่อปลดปล่อยข้อจำกัดทางกฎระเบียบและโครงสร้าง ให้สถานศึกษาสามารถบริหารจัดการตนเองได้อย่างคล่องตัว ท่ามกลางการตื่นตัวและความต้องการ "นวัตกรรมการบริหาร" ในแวดวงการศึกษา แม้จะมีแนวคิดและตัวอย่างความสำเร็จอยู่บ้าง แต่ยังคงขาดการศึกษาและสังเคราะห์อย่างเป็นระบบ เพื่อสร้างเป็น "รูปแบบ" (Model) ที่ชัดเจนและสามารถนำไปปฏิบัติได้จริงสำหรับสถานศึกษาชั้นพื้นฐานในบริบทของประเทศไทย ผู้บริหารสถานศึกษาส่วนใหญ่ยังคงขาด "เข็มทิศ" หรือ "แนวทาง" ที่เป็นรูปธรรมว่า การ "จัดการ" นวัตกรรมทางการบริหารนั้น มีองค์ประกอบอะไรบ้าง (Components) ต้องมีกระบวนการอย่างไร (Process) และมีปัจจัยสนับสนุนความสำเร็จ (Critical Success Factors) อะไรบ้าง ที่จะช่วยให้พวกเขาสามารถปรับเปลี่ยนการบริหารงานทั้ง 4 ภารกิจ ให้สอดคล้องกับเป้าหมายการสร้างนวัตกรรมได้

ด้วยความสำคัญและความจำเป็นดังกล่าว ผู้วิจัยในฐานะผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับการบริหารสถานศึกษา จึงมุ่งศึกษาและพัฒนา "รูปแบบการจัดการนวัตกรรมทางการบริหารในสถานศึกษาชั้นพื้นฐาน" โดยคาดหวังว่าผลการวิจัยครั้งนี้จะช่วยเติมเต็มช่องว่างทางวิชาการ (Theoretical Gap) และสร้างองค์ความรู้ใหม่เพื่อลดช่องว่างเชิงปฏิบัติ (Practical Gap) อันจะเป็นแนวทางให้ผู้บริหารสถานศึกษาปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์และวิธีการบริหารจัดการ เพื่อขับเคลื่อนสถานศึกษาสู่การเป็นองค์กรแห่งนวัตกรรมที่สามารถพัฒนาผู้เรียนให้บรรลุมาตรฐานการศึกษาชาติ และตอบสนองต่อการเปลี่ยนแปลงระดับโลกได้อย่างเป็นรูปธรรม

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาองค์ประกอบและแนวทางการจัดการนวัตกรรมทางการบริหารในสถานศึกษา ชั้นพื้นฐาน
2. เพื่อสร้างและตรวจสอบความเหมาะสมของรูปแบบการจัดการนวัตกรรมทางการบริหารในสถานศึกษาชั้นพื้นฐาน
3. เพื่อประเมินความเป็นไปได้และความเป็นประโยชน์ของรูปแบบการจัดการนวัตกรรม ทางการบริหารในสถานศึกษาชั้น

พื้นฐาน

วิธีดำเนินการวิจัย

ขั้นตอนที่ 1 การศึกษาองค์ประกอบและแนวทางการจัดการนวัตกรรมทางการบริหารในสถานศึกษาชั้นพื้นฐาน

ในการศึกษาองค์ประกอบและแนวทางการจัดการนวัตกรรมทางการบริหารในสถานศึกษา ชั้นพื้นฐาน ผู้วิจัยได้ดำเนินการโดยแบ่งออกเป็น 3 ขั้นตอน ดังนี้

ขั้นที่ 1.1 การศึกษาองค์ประกอบการจัดการนวัตกรรมทางการบริหารในสถานศึกษา ชั้นพื้นฐาน โดยสังเคราะห์เอกสาร

1. แหล่งข้อมูล

แหล่งข้อมูล ได้แก่ เอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเกี่ยวกับการจัดการนวัตกรรม และ ในสถานศึกษา ชั้นพื้นฐาน โดยการศึกษา หลักการ แนวคิดและสาระสำคัญที่เกี่ยวข้องเพื่อกำหนด กรอบแนวคิดในการวิจัย

2. เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บข้อมูล

ลักษณะของเครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูล ลักษณะของเครื่องมือที่ใช้ในการเก็บ ข้อมูล ได้แก่แบบบันทึกข้อมูลตาม

ประเด็นของกรอบการวิจัย

3.การเก็บและวิเคราะห์ข้อมูล

3.1 การเก็บรวบรวมข้อมูล โดยการวิเคราะห์เอกสารรวบรวมข้อมูลโดยทำการศึกษาจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องแล้วทำการบันทึกข้อมูลลงตารางการวิเคราะห์เนื้อหา

3.2 วิเคราะห์ข้อมูลโดยการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis)

ขั้นที่ 1.2 การศึกษาแนวทางการจัดการนวัตกรรมการบริหารในสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน โดยสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิ

1.กลุ่มผู้ให้ข้อมูล

กลุ่มผู้ให้ข้อมูล ได้แก่ ผู้ทรงคุณวุฒิที่มีความรู้และประสบการณ์เกี่ยวกับการบริหาร การศึกษา/การบริหารสถานศึกษา ได้มาด้วยการเลือกแบบเจาะจง (Purposive Sampling) จำนวน 6 คน

2. เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล

2.1 ลักษณะของเครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล

ลักษณะของเครื่องมือที่ใช้ในการเก็บข้อมูล ได้แก่ แบบสัมภาษณ์แนวทางการจัดการ นวัตกรรมทาง การบริหารในสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน มีลักษณะเป็นแบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้าง (Semi- Structure Interview)

3. การเก็บและวิเคราะห์รวบรวมข้อมูล

3.1 ผู้วิจัยขอหนังสือจากโรงเรียนเทศบาลท่าโขลง 1 เพื่อขอความร่วมมือ จากผู้บริหารโรงเรียนที่เป็นเป้าหมายในการเข้าสัมภาษณ์

3.2 ผู้วิจัยประสานงานกับผู้ทรงคุณวุฒิ เพื่อกำหนดหมายวันและเวลาในการเข้าสัมภาษณ์ซึ่งได้เข้าสัมภาษณ์ในช่วงเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2567

3.3 วิเคราะห์ข้อมูลโดยการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis)

ขั้นที่ 1.3 การศึกษาแนวทางการจัดการนวัตกรรมการบริหารในสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน โดยศึกษาจากโรงเรียนที่มีวิธีปฏิบัติที่ดี (Best Practice)

1. กลุ่มผู้ให้ข้อมูล

กลุ่มผู้ให้ข้อมูล ได้แก่ ผู้บริหารโรงเรียนและครูที่เกี่ยวข้อง จำนวน 9 คน จาก 3 โรงเรียน จำนวน 3 โรงเรียน ได้มาโดยการเลือกแบบเจาะจง (Purposive Sampling)

2. เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล

2.1 ลักษณะของเครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล

ลักษณะของเครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล ได้แก่ แบบสัมภาษณ์ การศึกษาแนวทางการจัดการนวัตกรรมการบริหารในสถานศึกษาขั้นพื้นฐานโดยศึกษาจาก โรงเรียนที่มีวิธีปฏิบัติที่ดี (Best Practice) มีลักษณะเป็นแบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้าง (Semi- Structure Interview)

3. การเก็บและวิเคราะห์ข้อมูล

3.1 ผู้วิจัยขอหนังสือจากโรงเรียนเทศบาลท่าโขลง 1 เพื่อขอความร่วมมือ จากผู้บริหารโรงเรียนที่เป็นเป้าหมายในการเก็บรวบรวมข้อมูลทั้ง 3 โรงเรียน

3.2 ผู้วิจัยประสานงานเพื่อกำหนดหมายวันและเวลาในการเข้าศึกษาวิธีปฏิบัติที่ดีของ โรงเรียนทั้ง 3 โรงเรียน และได้เข้าสัมภาษณ์เพื่อศึกษาวิธีปฏิบัติที่ดี ในช่วงเดือนกรกฎาคม-สิงหาคม พ.ศ. 2567

3.3 การวิเคราะห์ข้อมูล วิเคราะห์ข้อมูลโดยการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis)

ขั้นตอนที่ 2 การสร้างและตรวจสอบความเหมาะสมของรูปแบบการจัดการนวัตกรรมการบริหารในสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน

ในการสร้างและตรวจสอบความเหมาะสมของรูปแบบการจัดการนวัตกรรมการบริหาร ในสถานศึกษา ขั้นพื้นฐาน ผู้วิจัยได้ดำเนินการ โดยแบ่งออกเป็น 2 ขั้นตอน ดังนี้

ขั้นที่ 2.1 การยกร่างรูปแบบการจัดการนวัตกรรมการบริหารในสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน

1. ผู้วิจัยนำผลการศึกษาแนวทางการจัดการนวัตกรรมการบริหารในสถานศึกษา ขั้นพื้นฐาน ที่ได้มาจากขั้นตอนที่ 1 มายกร่างรูปแบบการจัดการนวัตกรรมการบริหารในสถานศึกษา ขั้นพื้นฐาน

2. ผู้วิจัยนำข้อเสนอแนะจากอาจารย์ที่ปรึกษาไปดำเนินการปรับปรุงแก้ไขร่างรูปแบบ การจัดการนวัตกรรมการบริหารในสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน

3. ผู้วิจัยจัดทำรูปแบบการจัดการนวัตกรรมทางการบริหารในสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน

ขั้นที่ 2.2 การตรวจสอบความเหมาะสมของรูปแบบการจัดการนวัตกรรมทางการบริหาร ในสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน

ในการตรวจสอบความเหมาะสมของรูปแบบการจัดการนวัตกรรมทางการบริหาร ในสถานศึกษาขั้นพื้นฐานเป็นการพิจารณาความเหมาะสมของรูปแบบการจัดการนวัตกรรมทางการบริหารในสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน โดยการจัดสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) ผู้ทรงคุณวุฒิ ผู้วิจัยดำเนินการ ดังนี้

1. กลุ่มผู้ให้ข้อมูล

ผู้ทรงคุณวุฒิที่มีความรู้และประสบการณ์เกี่ยวกับการบริหารการศึกษา หรือการบริหาร สถานศึกษา โดยการเลือกแบบเจาะจง (Purposive Sampling) จำนวน 9 คน

2. เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล

ลักษณะของเครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล ได้แก่ ประเด็นการสนทนากลุ่ม เพื่อตรวจสอบความเหมาะสมของรูปแบบการจัดการนวัตกรรมทางการบริหารในสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน

3. การเก็บและวิเคราะห์ข้อมูล

ในการเก็บรวบรวมข้อมูลจากการสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) ผู้วิจัย ดำเนินการ ดังนี้

3.1 ผู้วิจัยขอหนังสือจากโรงเรียนเทศบาลท่าโขลง 1 ถึงผู้ทรงคุณวุฒิ เพื่อขอเชิญเข้าร่วมการสนทนากลุ่ม

3.2 ผู้วิจัยส่งหนังสือของโรงเรียนเทศบาลท่าโขลง 1 ถึงผู้ทรงคุณวุฒิ เพื่อขอเชิญเข้าร่วมสนทนากลุ่ม เพื่อตรวจสอบความเหมาะสมของรูปแบบการจัดการนวัตกรรมทางการบริหารในสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน พร้อมแนบเอกสารเกี่ยวกับ 1) โครงร่างการวิจัยฉบับย่อ 2) ร่างรูปแบบการจัดการนวัตกรรมทางการบริหารในสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน 3) ประเด็น การสนทนากลุ่ม เพื่อตรวจสอบความเหมาะสมของรูปแบบการจัดการนวัตกรรมทางการบริหาร ในสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน

3.3 ผู้วิจัยดำเนินการจัดสนทนากลุ่มโดยจัดการสนทนากลุ่มผ่านระบบออนไลน์ (Zoom Meeting)

3.4 วิเคราะห์ข้อมูลด้วยการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) โดยนำข้อเสนอแนะ ของผู้ทรงคุณวุฒิมาปรับปรุงแก้ไขรูปแบบการจัดการนวัตกรรมทางการบริหารในสถานศึกษา ขั้นพื้นฐาน ตามฉันทามติ (Consensus) ของผู้ทรงคุณวุฒิ

ขั้นตอนที่ 3 การประเมินความเป็นไปได้และความเป็นประโยชน์ของรูปแบบการจัดการนวัตกรรมทางการบริหารในสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน

1. กลุ่มผู้ให้ข้อมูล

กลุ่มผู้ให้ข้อมูล ได้แก่ ผู้บริหารสถานศึกษา จำนวน 30 คน จากโรงเรียนในพื้นที่ โรงเรียนนวัตกรรม (ตามคำสั่งกระทรวงศึกษาธิการ) จำนวน 6 จังหวัด ได้แก่ จังหวัดระยอง กาญจนบุรี ศรีสะเกษ เชียงใหม่ สตูล และสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ โดยการสุ่มแบบแบ่งชั้นภูมิ ตามจังหวัด พื้นที่ละ 5 โรงเรียน

2. เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล

2.1 ลักษณะของเครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล

ลักษณะของเครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล ได้แก่ แบบสอบถามการประเมิน ความเป็นไปได้ และความเป็นประโยชน์ของรูปแบบการจัดการนวัตกรรมทางการบริหารในสถานศึกษา ขั้นพื้นฐาน

3. การเก็บและวิเคราะห์ข้อมูล

3.1 ผู้วิจัยขอหนังสือโรงเรียนเทศบาลท่าโขลง 1 เพื่อขอความร่วมมือ จากผู้บริหารโรงเรียนพื้นที่นวัตกรรมที่เป็นเป้าหมายในการเก็บรวบรวมข้อมูล

3.2 ผู้วิจัยดำเนินการเก็บรวบรวมโดยใช้บริการทางไปรษณีย์ และระบบออนไลน์ (Google Form) และโทรติดตาม ได้รับคืนจำนวน 30 ฉบับ คิดเป็นร้อยละ 100 เป้าหมายในการเก็บ รวบรวมข้อมูล

3.3. การวิเคราะห์ข้อมูล ข้อมูลเกี่ยวกับการประเมินความเป็นไปได้และความเป็นประโยชน์ของรูปแบบ การจัดการนวัตกรรมทางการบริหารในสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน วิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้ค่าเฉลี่ย ($\bar{X}$) และ ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน (S.D.)

5. ผลการวิจัย

1. ผลการศึกษาค้นคว้าประกอบและแนวทางจัดการนวัตกรรมทางการบริหารในสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน พบว่า ประกอบด้วย 5 องค์ประกอบหลัก ดังนี้

องค์ประกอบที่ 1 วัตถุประสงค์ ประกอบด้วย 1) เพื่อกำหนดแนวทางในการจัดการ นวัตกรรมในสถานศึกษา 2) เพื่อสร้างและพัฒนา นวัตกรรม และ 3) เพื่อยกระดับผลสัมฤทธิ์ ทางเรียนของผู้เรียน

องค์ประกอบที่ 2 หลักการ ประกอบด้วย 1) หลักการบริหารการเปลี่ยนแปลง 2) หลักการเน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ

3) หลักการจัดการความรู้ และ 4) หลักการบริหารงานวิชาการ

องค์ประกอบที่ 3 ปัจจัยนำเข้าในการจัดการนวัตกรรมการศึกษา ประกอบด้วย 1) คุณลักษณะเชิงนวัตกรรมของผู้นำ/ผู้บริหาร 2) คุณลักษณะเชิงนวัตกรรมของครูและบุคลากร 3) คณะกรรมการ การจัดการนวัตกรรมการศึกษา 4) แหล่งเรียนรู้ สื่อและเทคโนโลยี และ 5) วัฒนธรรมนวัตกรรม

องค์ประกอบที่ 4 กระบวนการจัดการนวัตกรรมการศึกษา ประกอบด้วย 5 ขั้นตอน ดังนี้ ขั้นตอนที่ 1 ศึกษาและวิเคราะห์ปัญหา ขั้นตอนที่ 2 วางแผนออกแบบ ขั้นตอนที่ 3 ใช้นวัตกรรม ขั้นตอนที่ 4 การประเมินผล และขั้นตอนที่ 5 การเผยแพร่นวัตกรรม

องค์ประกอบที่ 5 ผลผลิต ประกอบด้วย 1) นวัตกรรมกระบวนการ 2) นวัตกรรม ผลิตภัณฑ์ และ 3) นวัตกรรมการจัดการ

1. ผลการสร้างและตรวจสอบรูปแบบการจัดการนวัตกรรมการศึกษาในการบริหารในสถานศึกษา ขั้นพื้นฐาน ผลการสร้างรูปแบบการจัดการนวัตกรรมการศึกษาในการบริหารในสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน พบว่า รูปแบบการจัดการนวัตกรรมการศึกษาในการบริหารในสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน ประกอบด้วย 5 องค์ประกอบ ดังนี้

องค์ประกอบที่ 1 วัตถุประสงค์

1) เพื่อกำหนดแนวทางในการจัดการนวัตกรรมการศึกษา 2) เพื่อสร้างและพัฒนา นวัตกรรม 3) เพื่อยกระดับผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนของผู้เรียน

องค์ประกอบที่ 2 หลักการ ได้แก่ 1) หลักการบริหารการเปลี่ยนแปลง 2) หลักการเน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ

3) หลักการจัดการความรู้ 4) หลักการบริหารงานวิชาการ

องค์ประกอบที่ 3 ปัจจัยนำเข้าในการจัดการนวัตกรรมการศึกษา

คุณลักษณะเชิงนวัตกรรมของผู้นำ/ผู้บริหาร ควรมีภาวะผู้นำ มีวิสัยทัศน์เชิงนวัตกรรมเป็นผู้อำนวยการ ความสะอาด สนับสนุน และส่งเสริมการตัดสินใจของครูในสถานศึกษา มีความสามารถ ด้านการใช้เทคโนโลยี และการจัดการข้อมูลที่หลากหลาย เป็นผู้นำ การเปลี่ยนแปลงกล้าคิดกล้าพัฒนา และกล้าตัดสินใจ มีความคิดสร้างสรรค์ มองมุมบวกและเปิดโอกาสทางความคิด มีความเป็นเลิศ ด้านวิชาการและเชี่ยวชาญ มีทักษะศตวรรษที่ 21 สร้างวัฒนธรรมนวัตกรรมในสถานศึกษา และ เป็นบุคคลแห่งการเรียนรู้

คุณลักษณะเชิงนวัตกรรมของครูและบุคลากร ควรมีทักษะในศตวรรษที่ 21 ยอมรับ การเปลี่ยนแปลง มีความคิดสร้างสรรค์ มีทักษะเชิงวิชาการและเชี่ยวชาญในเรื่องที่ทำ มีการริเริ่ม พัฒนาวิธีการสอนและแนวทางใหม่ ๆ มีความสามารถด้านการใช้เทคโนโลยีและสื่อ นวัตกรรม มีทักษะ ในการสื่อสารและส่งต่อข้อมูล กล้าคิด กล้าทำ กล้าดำเนินการเปลี่ยนแปลง และ มีความสามารถในการคิด วิเคราะห์

คณะกรรมการการจัดการนวัตกรรมการศึกษา สถานศึกษาควรมีคณะกรรมการการจัดการ นวัตกรรมโดยมีการแต่งตั้งผู้บริหาร โรงเรียน เป็น ประธานกรรมการ รองผู้อำนวยการหรือหัวหน้า ฝ่ายงานวิชาการ เป็น รองประธานกรรมการ ครูหัวหน้ากลุ่มงาน 4 ฝ่าย เป็น กรรมการ นักวิชาการ เป็น ผู้ทรงคุณวุฒิ ตัวแทน/ผู้ปกครอง/นักเรียน/ชุมชน เป็น กรรมการ และรองกลุ่มงานหรือครู เป็น เลขานุการ

แหล่งเรียนรู้สื่อและเทคโนโลยี สถานศึกษามีพื้นที่ในการสร้างสรรค์กิจกรรมและ ผลงาน สถานศึกษามีแหล่งเรียนรู้ที่เอื้อต่อการเรียนรู้ทั้งภายในและภายนอกสถานศึกษา มีสื่ออุปกรณ์ และเทคโนโลยีที่ทันสมัย และหรือสถานศึกษามีวิทยากรหรือผู้เชี่ยวชาญ ในการให้ความรู้

วัฒนธรรมนวัตกรรม สถานศึกษาควรมีค่านิยมและเป้าหมายเชิงนวัตกรรมร่วมกัน สถานศึกษามีกระบวนการปฏิบัติงานที่ชัดเจน สถานศึกษามีวัฒนธรรมที่ส่งเสริมการคิดสิ่งใหม่ อย่างต่อเนื่อง และสถานศึกษามีรูปแบบการทำงานเป็นทีม

องค์ประกอบที่ 4 กระบวนการจัดการนวัตกรรมการศึกษา

ขั้นตอนที่ 1 ศึกษาและวิเคราะห์ปัญหา คณะกรรมการการจัดการนวัตกรรมการศึกษา ทำการศึกษาสภาพ/สำรวจปัญหาและความต้องการของโรงเรียน นำข้อมูลที่ได้มาวิเคราะห์และ สังเคราะห์ปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อการทำงาน อีกทั้งความพร้อมด้านทรัพยากรในโรงเรียน

ขั้นตอนที่ 2 วางแผนออกแบบ คณะกรรมการการจัดการนวัตกรรมการศึกษา จัดเรียงลำดับ ความสำคัญของปัญหา วางแผนเพื่อกำหนดวัตถุประสงค์และแผนการดำเนินงานร่วมกัน ออกแบบ แผนการโดยคำนึงถึงทรัพยากรต่าง ๆ ในโรงเรียน ไม่ว่าจะเป็นด้านบุคคล สถานที่ หรืออุปกรณ์ และ จัดทำแผนเตรียมการมอบหมายงานให้ผู้รับผิดชอบดำเนินการ

ขั้นตอนที่ 3 ใช้นวัตกรรม คณะกรรมการการจัดการนวัตกรรมการศึกษามอบหมายงานให้กับ ผู้รับผิดชอบนำแผนลงสู่การปฏิบัติ โดยมีการติดตามผลผ่านการนิเทศ ติดตาม สังเกตจากผู้รับผิดชอบงาน โดยมีกรอบเวลาที่ชัดเจน จากนั้น นำข้อมูลมาปรับปรุงกิจกรรมจากการติดตามผ่านกระบวนการ PDCA

ขั้นตอนที่ 4 การประเมินผล ผู้รับผิดชอบประเมินผลจากการนำสู่ปฏิบัติ โดยเก็บ ข้อมูลจากทุกภาคส่วนเกี่ยวกับปัญหาและข้อเสนอแนะ นำมาปรับและพัฒนานวัตกรรม

ขั้นตอนที่ 5 การเผยแพร่วัตกรรม คณะกรรมการจัดการนวัตกรรมนำนวัตกรรม สู่การเผยแพร่ทั้งภายในและภายนอกสถานศึกษา รับฟังการสะท้อนผล ปรับปรุงและประยุกต์ใช้ และ สร้างเครือข่ายแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างโรงเรียน

องค์ประกอบที่ 5 ผลผลิต

1. นวัตกรรมกระบวนการ (Process Innovation) คือ วิธีการสอนหรือเทคนิคแนวทาง การสอนใหม่ ๆ ที่ผู้บริหารหรือครูเป็นผู้ประยุกต์ใช้ในการเรียนการสอน เพื่อพัฒนาผู้เรียนในด้านความรู้ ทักษะและเจตคติ

2. นวัตกรรมผลิตภัณฑ์ (Product Innovation) คือ สื่อ วัสดุ อุปกรณ์การจัดการเรียนรู้ หรือหลักสูตรที่จะช่วยให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพและสอดคล้องกับความต้องการ

3. นวัตกรรมจัดการ (Managerial Innovation) คือ นวัตกรรมที่ผู้บริหารสถานศึกษา คิดค้นวิธีการ แนวทางการบริหารจัดการศึกษาใหม่ ๆ เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในการบริหารจัดการงาน ทั้ง 4 ฝ่าย

2. ผลการตรวจสอบความเหมาะสมและการประเมินความเป็นไปได้และความเป็น ประโยชน์ของรูปแบบการจัดการนวัตกรรมทางการบริหารในสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน

ผลการตรวจสอบความเหมาะสมของรูปแบบการจัดการนวัตกรรมทางการบริหาร ในสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน ผู้ทรงคุณวุฒิมีความเห็นว่ามีความเหมาะสม ส่วนผลการประเมิน ความเป็นไปได้และความเป็นประโยชน์ของรูปแบบการจัดการนวัตกรรมทางการบริหารในสถานศึกษา ขั้นพื้นฐาน ผู้บริหารโรงเรียนพื้นที่แห่งนวัตกรรมมีความเห็นว่า มีความเป็นไปได้อยู่ในระดับมาก และ มีความเป็นประโยชน์อยู่ในระดับมากที่สุด

อภิปรายผลการวิจัย

จากสรุปผลการวิจัย มีประเด็นสำคัญที่นำมาอภิปรายผลการวิจัย ดังนี้

1. ผลการสร้างรูปแบบการจัดการนวัตกรรมทางการบริหารในสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน จากการวิจัยพบว่า รูปแบบที่พัฒนาขึ้น มีองค์ประกอบที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกันอย่างเป็นระบบ (Systematic Relationship) โดยทุกองค์ประกอบมีระดับความเป็นไปได้และความเป็นประโยชน์อยู่ในระดับมาก ทั้งนี้เนื่องจากการจัดการนวัตกรรมจำเป็นต้องมีกระบวนการที่ยืดหยุ่น สามารถปรับปรุงและพัฒนาได้อย่างต่อเนื่อง โดยต้องคำนึงถึงการบริหารจัดการทรัพยากรทั้งภายในและภายนอกสถานศึกษาเพื่อให้เกิดคุณค่าสูงสุด และตอบสนองต่อการเปลี่ยนแปลงได้อย่างเท่าทัน ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ พยัต วุฒิรงค์ (2563) และ จันทราณี สงวนงาม (2551) ที่กล่าวว่าทฤษฎีการใช้ทฤษฎีระบบ (System Theory) เป็นกรอบแนวคิดในการจัดการจะช่วยให้องค์กรเข้าใจความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมได้ดียิ่งขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในลักษณะของระบบเปิด (Open System) ที่อาศัยการทำงานร่วมกันของบุคคลที่มีมุมมองหลากหลาย เพื่อนำความคิดใหม่มาใช้ให้เกิดประโยชน์ผ่านความเชื่อมโยงระหว่างปัจจัยนำเข้า กระบวนการ และผลผลิต พร้อมทั้งมีระบบข้อมูลป้อนกลับ (Feedback) เพื่อตรวจสอบและแก้ไขส่วนเบี่ยงเบนของระบบให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น ในส่วนขององค์ประกอบทั้ง 5 ด้าน ได้แก่ 1) วัตถุประสงค์ 2) หลักการ 3) ปัจจัยนำเข้า 4) กระบวนการ และ 5) ผลผลิต พบว่า องค์ประกอบที่มีระดับความเป็นไปได้และความเป็นประโยชน์สูงสุดคือ ด้านกระบวนการจัดการนวัตกรรม ซึ่งประกอบด้วยขั้นตอนการศึกษาปัญหา การวางแผน การใช้นวัตกรรม การประเมินผล และการเผยแพร่ สอดคล้องกับแนวคิดของ ปัญญา เลิศไกร (2562) ที่ระบุว่ากระบวนการจัดการที่เหมาะสมจะช่วยดึงศักยภาพภายในมาใช้เพื่อพัฒนาองค์กรให้บรรลุวัตถุประสงค์อย่างมีประสิทธิภาพ นอกจากนี้ เมื่อพิจารณาเป็น รายขั้นตอนพบว่า ขั้นตอนการใช้นวัตกรรมและการเผยแพร่วัตกรรม มีค่าเฉลี่ยสูงสุด เนื่องจากเป็นขั้นตอนสำคัญที่นำไปสู่การปฏิบัติจริง โดยอาศัยการมอบหมายงานที่ชัดเจนและการติดตามผลผ่านกระบวนการนิเทศสังเกตการณ์ภายในกรอบเวลาที่กำหนด ข้อมูลที่ได้จากการติดตามจะถูกนำไปปรับปรุงตามวงจรคุณภาพ PDCA (Plan-Do-Check-Act) ซึ่งสอดคล้องกับรายงานของ การทางพิเศษแห่งประเทศไทย (2563) ที่กล่าวว่าระบบบริหารจัดการนวัตกรรมสามารถพัฒนาได้อย่างต่อเนื่องตามหลักการ PDCA เพื่อให้กิจกรรมต่างๆ ได้รับทรัพยากรสนับสนุนอย่างเพียงพอ พร้อมทั้งระบุโอกาสและความเสี่ยงเพื่อพัฒนาผลงานให้เกิดประโยชน์ต่อไป จากผลการวิจัยดังกล่าวจึงสรุปได้ว่า ผู้บริหารและครูจำเป็นต้องมีความเข้าใจในบทบาทหน้าที่ของตนและร่วมกันพัฒนาคุณลักษณะเชิงนวัตกรรมที่พึงประสงค์ เพื่อให้การจัดการนวัตกรรมในสถานศึกษาประสบความสำเร็จอย่างยั่งยืน

2. หลักการของรูปแบบการจัดการนวัตกรรมทางการบริหารในสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน ผลการวิจัยพบว่า หลักการสำคัญที่ใช้ขับเคลื่อนรูปแบบการจัดการนวัตกรรมฯ ประกอบด้วย 4 หลักการหลัก ได้แก่ 1) หลักการบริหารการเปลี่ยนแปลง 2) หลักการเน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ 3) หลักการจัดการความรู้ และ 4) หลักการบริหารงานวิชาการ โดยหลักการที่ได้รับการประเมินความเป็นไปได้และ

ความเป็นประโยชน์ในระดับมากที่สุด คือ หลักการเน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ หลักการบริหารงานวิชาการ และหลักการจัดการความรู้ เหตุผลที่หลักการเหล่านี้มีความสำคัญอย่างยิ่ง เนื่องจากเป็นรากฐานสำคัญในการขับเคลื่อนคุณภาพการศึกษาในยุคปัจจุบัน โดยเฉพาะหลักการเน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ ซึ่งมีความสอดคล้องกับเจตนารมณ์ของ พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ ที่มุ่งเน้นการจัดการศึกษาโดยยึดผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง เพื่อออกแบบกระบวนการเรียนรู้ให้ตอบสนองต่อความต้องการและทักษะที่จำเป็นในศตวรรษที่ 21 ภายใต้บริบทที่เปลี่ยนแปลงไปของสังคม นอกจากนี้ การให้ความสำคัญกับหลักการจัดการความรู้ยังสอดคล้องกับแนวคิดของ ศิวะนันท์ ศิวพิทักษ์ (2557) ที่ระบุว่าหลักการจัดการความรู้เป็นเครื่องมือทางยุทธศาสตร์ที่สำคัญขององค์กร กระบวนการสร้าง การแบ่งปัน และการรักษาองค์ความรู้ภายในสถานศึกษาจะกลายเป็นปัจจัยหลักที่กระตุ้นให้เกิดการปรับปรุงและสร้างสรรค์นวัตกรรมใหม่ๆ ที่ทรงคุณค่า ซึ่งไม่เพียงแต่ช่วยเพิ่มประสิทธิภาพในการบริหารจัดการโรงเรียนเท่านั้น แต่ยังนำไปสู่ความสามารถในการเติบโต และการพัฒนาองค์กรอย่างยั่งยืนในยุคแห่งนวัตกรรม

3.องค์ประกอบปัจจัยนำเข้าของรูปแบบการจัดการนวัตกรรมทางการบริหาร ผลการวิจัยพบว่า ปัจจัยนำเข้า (Input) ที่เป็นฐานรากสำคัญในการจัดการนวัตกรรมทางการบริหาร ประกอบด้วย 5 องค์ประกอบหลัก ได้แก่ 1) คุณลักษณะเชิงนวัตกรรมของผู้นำ/ผู้บริหาร 2) คุณลักษณะเชิงนวัตกรรมของครูและบุคลากร 3) คณะกรรมการการจัดการนวัตกรรม 4) แหล่งเรียนรู้ สื่อและเทคโนโลยี และ 5) วัฒนธรรมนวัตกรรม โดยปัจจัยที่ได้รับการประเมินความเป็นไปได้และความเป็นประโยชน์ในระดับมากที่สุด คือ คุณลักษณะเชิงนวัตกรรมของผู้นำ/ผู้บริหาร คุณลักษณะเชิงนวัตกรรมของครูและบุคลากร และแหล่งเรียนรู้ สื่อและเทคโนโลยี การที่ปัจจัยด้านบุคลากรและโครงสร้างพื้นฐานได้รับการประเมินในระดับสูงสุดนั้น สะท้อนให้เห็นว่านวัตกรรมจะเกิดขึ้นอย่างเป็นรูปธรรมได้ต้องอาศัย "ทุนมนุษย์" ที่มีสมรรถนะควบคู่ไปกับ "สภาพแวดล้อม" ที่เอื้ออำนวย ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ วิวัฒน์ มีสุวรรณ (2563) ที่ระบุว่า ทั้งผู้บริหารและครูจำเป็นต้องมีทักษะและความพร้อมในการออกแบบและสร้างสรรค์นวัตกรรม โดยผู้บริหารต้องทำหน้าที่เชิงรุกในการสนับสนุนทรัพยากร ทั้งด้านอุปกรณ์ งบประมาณ และองค์ความรู้ รวมถึงการกำหนดวิสัยทัศน์ และนโยบายที่เกื้อหนุนต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเพื่อมุ่งสู่การพัฒนาคุณภาพผู้เรียนตามเกณฑ์มาตรฐาน นอกจากนี้ การมีแหล่งเรียนรู้และเทคโนโลยีที่ทันสมัยยังเป็นปัจจัยสนับสนุนที่ช่วยส่งเสริมความคิดสร้างสรรค์และสร้างแรงจูงใจในการเรียนรู้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ สอดคล้องกับงานวิจัยของ วุฒิพงษ์ ภักดีเหล่า (2560) ที่เน้นย้ำว่าคุณลักษณะเชิงนวัตกรรมของผู้นำและบุคลากรคือหัวใจสำคัญในการสร้างสรรค์นวัตกรรมในองค์กร ผู้นำในยุคนี้ต้องสวมบทบาทนักกลยุทธ์ที่สามารถกำหนดทิศทางและวิสัยทัศน์ด้านนวัตกรรมที่ชัดเจน มีความมุ่งมั่นในการสนับสนุนกิจกรรมที่ส่งเสริมความคิดสร้างสรรค์ ตลอดจนมีความสามารถในการบริหารจัดการบุคลากรด้วยการสร้างแรงจูงใจ การสอนงาน (Coaching) และการให้ข้อมูลย้อนกลับ (Feedback) อย่างสร้างสรรค์ เพื่อขับเคลื่อนให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเชิงนวัตกรรมภายในสถานศึกษาได้อย่างยั่งยืน

4.องค์ประกอบด้านกระบวนการจัดการนวัตกรรมของรูปแบบการจัดการนวัตกรรมทางการบริหาร ผลการวิจัยพบว่า กระบวนการจัดการนวัตกรรมในสถานศึกษาขั้นพื้นฐานประกอบด้วย 5 ขั้นตอนหลัก ได้แก่ 1) การศึกษา และวิเคราะห์ปัญหา 2) การวางแผนออกแบบ 3) การใช้นวัตกรรม 4) การประเมินผล และ 5) การเผยแพร่นวัตกรรม โดยมีประเด็นสำคัญที่น่าสนใจ ความเป็นไปได้ในการนำไปปฏิบัติ ผลการประเมินพบว่า ขั้นตอนที่ 3 การใช้นวัตกรรม มีความเป็นไปได้ในระดับมากที่สุด โดยเมื่อพิจารณาในรายข้อพบว่าอยู่ในระดับมากที่สุดทั้ง 4 ขั้นย่อย สะท้อนให้เห็นว่าการกำหนดบทบาทหน้าที่และขอบข่ายงานที่ชัดเจน ส่งผลโดยตรงต่อประสิทธิภาพในการดำเนินงานตามแผนงาน สอดคล้องกับหลักการบริหารทรัพยากรมนุษย์ "Put the right man on the right job" ที่เน้นการจัดสรรบุคคลให้เหมาะสมกับงาน และสอดคล้องกับแนวคิดของ กรรณิการ์ สิทธิชัย (2561) ที่ระบุว่า การคัดเลือกบุคลากรจากทัศนคติที่พร้อมรับสิ่งใหม่ ควบคู่ไปกับการพัฒนาความสามารถให้สอดคล้องกับเนื้องาน จะช่วยดึงศักยภาพภายในองค์กรมาใช้ได้อย่างสูงสุดเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ ความเป็นประโยชน์ของรูปแบบ ในด้านความเป็นประโยชน์พบว่า ขั้นตอนที่ 5 การเผยแพร่นวัตกรรม ได้รับการประเมินในระดับมากที่สุด สิ่งนี้ชี้ให้เห็นว่าการนำนวัตกรรมสู่การเผยแพร่ทั้งภายในและภายนอกสถานศึกษา รวมถึงการสร้างเครือข่ายแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างโรงเรียน เป็นกระบวนการสำคัญในการตรวจสอบคุณภาพและความเหมาะสมของนวัตกรรมผ่านระบบข้อมูลย้อนกลับ (Feedback) การพัฒนาอย่างต่อเนื่องด้วยวงจรคุณภาพ กระบวนการจัดการนวัตกรรมนี้สอดคล้องกับ รายงานของ การทางพิเศษแห่งประเทศไทย (2563) ที่ระบุว่าระบบบริหารจัดการนวัตกรรมควรได้รับการพัฒนาอย่างต่อเนื่องตามวงจรคุณภาพ PDCA (Plan-Do-Check-Act) เพื่อให้กิจกรรมได้รับทรัพยากรสนับสนุนอย่างเพียงพอและสามารถระบุโอกาสหรือความเสี่ยงขององค์กรได้ นอกจากนี้ยังสอดคล้องกับงานวิจัยของ กรรณิการ์ สิทธิชัย (2561) ตามแนวคิด 7S ของ McKinsey ที่ระบุว่าองค์กรนวัตกรรมชั้นนำให้ความสำคัญกับการเปิดรับข้อมูลย้อนกลับที่สร้างสรรค์และรวดเร็ว เพื่อนำมาใช้ปรับปรุงนวัตกรรมให้ทันต่อสถานการณ์

5.องค์ประกอบด้านผลผลิตของรูปแบบการจัดการนวัตกรรมทางการบริหาร ผลการวิจัยพบว่า ผลผลิต (Product) ของรูปแบบการจัดการนวัตกรรมทางการบริหารในสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน จำแนกออกเป็น 3 ประเภทสำคัญ ได้แก่ 1) นวัตกรรม

กระบวนการ (Process Innovation) 2) นวัตกรรมผลิตภัณฑ์ (Product Innovation) และ 3) นวัตกรรมการจัดการ (Managerial Innovation) มีประเด็นที่น่าสนใจจากการอภิปรายผลดังนี้

ความโดดเด่นของนวัตกรรมการจัดการ: ผลการวิจัยชี้ให้เห็นว่า นวัตกรรมการจัดการ (Managerial Innovation) เป็นด้านที่ได้รับคะแนนการประเมินความเป็นไปได้ในระดับมากที่สุด ทั้งนี้เนื่องจากนวัตกรรมการจัดการเป็นส่วนที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับบทบาทหน้าที่ของผู้บริหารสถานศึกษาในการคิดค้นวิธีการ หรือแนวทางการบริหารจัดการรูปแบบใหม่เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในการกิจทั้ง 4 ฝ่าย ซึ่งผู้บริหารสามารถตัดสินใจและดำเนินการปรับเปลี่ยนได้ทันทีภายในขอบเขตอำนาจหน้าที่ของตนเพื่อให้สอดคล้องกับบริบทของพื้นที่นวัตกรรม

การเชื่อมโยงสู่การพัฒนาคุณภาพผู้เรียน: ในขณะที่ นวัตกรรมกระบวนการ (Process Innovation) ซึ่งครอบคลุมถึงเทคนิคการสอนใหม่ๆ และ นวัตกรรมผลิตภัณฑ์ (Product Innovation) เช่น สื่อและหลักสูตร แม้จะมีความเป็นไปได้รองลงมา แต่นับเป็นผลผลิตที่สำคัญยิ่งต่อการพัฒนาผู้เรียนโดยตรงในด้านความรู้ ทักษะ และเจตคติ สอดคล้องกับข้อเสนอแนะที่ว่าผู้บริหารควรส่งเสริมการทำวิจัยในชั้นเรียนเพื่อให้ครูพัฒนาการสอนและสร้างนวัตกรรมรูปแบบใหม่ๆ อย่างต่อเนื่อง

โดยสรุป ผลผลิตทั้ง 3 ด้านของรูปแบบนี้มีความเชื่อมโยงกันอย่างเป็นระบบ หากสถานศึกษามีนวัตกรรมการจัดการที่มีประสิทธิภาพ ย่อมส่งผลให้เกิดนวัตกรรมกระบวนการและผลิตภัณฑ์ที่มีคุณภาพ นำไปสู่การบรรลุวัตถุประสงค์ในการยกระดับผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนของผู้เรียนในที่สุด

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะสำหรับการนำผลการวิจัยไปใช้

1.1 ด้านปัจจัยนำเข้าในการจัดการนวัตกรรม จากผลการวิจัยที่พบว่าคุณลักษณะเชิงนวัตกรรมของครูและบุคลากรมีระดับความเป็นไปได้และความเป็นประโยชน์สูงสุด สถานศึกษาจึงควรให้ความสำคัญกับการสร้าง "ระบบนิเวศนวัตกรรม" (Innovation Ecosystem) โดยมีแนวทางดังนี้

1.1.1 ผู้บริหารสถานศึกษาควรส่งเสริมและเปิดโอกาสให้ครูได้รับการพัฒนาสมรรถนะเชิงนวัตกรรมอย่างต่อเนื่อง ทั้งจากกระบวนการภายใน เช่น การสร้างชุมชนแห่งการเรียนรู้ทางวิชาชีพ (PLC) เพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน และกระบวนการภายนอก เช่น การสนับสนุนงบประมาณเพื่อเข้าอบรมเชิงปฏิบัติการด้านเทคโนโลยีการสอนสมัยใหม่

1.1.2 ควรมีการจัดตั้งระบบสนับสนุนแนวคิดใหม่ ๆ โดยเปิดพื้นที่ให้ครูได้ทดลองนำนวัตกรรมมาใช้โดยไม่ต้องกังวลเรื่องความล้มเหลว เพื่อสร้างความกล้าในการเปลี่ยนแปลง

1.2 ด้านกระบวนการจัดการนวัตกรรมทางการบริหาร เนื่องจากขั้นตอนการใช้นวัตกรรมเป็นประเด็นที่มีความเป็นไปได้และเป็นประโยชน์สูงสุดในเชิงปฏิบัติ ผู้บริหารสถานศึกษาจึงควรดำเนินการดังนี้

1.2.1 จัดทำ "แผนบริหารจัดการทรัพยากรนวัตกรรม" ที่มีความชัดเจน โดยระบุขอบเขตของทรัพยากรงบประมาณ และกรอบเวลาที่แน่นอนในแต่ละระยะของการดำเนินงาน เพื่อให้ผู้รับผิดชอบสามารถปฏิบัติงานได้อย่างมีความคล่องตัวและลดอุปสรรคในกระบวนการลงสู่การปฏิบัติ

1.2.2 ควรมีการสื่อสารและสร้างความเข้าใจในระดับนโยบายให้ทุกฝ่ายได้รับทราบแนวทางปฏิบัติที่ตรงกัน เพื่อให้การขับเคลื่อนนวัตกรรมเป็นไปอย่างมีระบบและสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของสถานศึกษา

1.3 ด้านผลผลิตของการจัดการนวัตกรรม ผลการวิจัยระบุว่านวัตกรรมกระบวนการมีความเป็นประโยชน์ต่อคุณภาพการศึกษาในระดับมากที่สุด ดังนั้นจึงมีข้อเสนอแนะดังนี้

1.3.1 สถานศึกษาควรส่งเสริมให้ครูผู้สอนทำ วิจัยในชั้นเรียน (Classroom Action Research: CAR) อย่างเป็นระบบ เพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการค้นหาสภาพปัญหาที่แท้จริงของผู้เรียนและนำไปสู่การพัฒนาการจัดการเรียนรู้อย่างมีประสิทธิภาพ

1.3.2 ผู้บริหารควรจัดให้มีระบบการติดตามและประเมินผลนวัตกรรมอย่างต่อเนื่อง เพื่อนำข้อมูลที่ได้รับมาปรับปรุงและต่อยอดสู่การเป็นวิธีปฏิบัติที่ดี (Best Practice) ของสถานศึกษา

2. ข้อเสนอแนะสำหรับการทำวิจัยครั้งต่อไป

2.1 ควรมีการศึกษาวิจัยและพัฒนาแบบการจัดการนวัตกรรมในสถานศึกษาที่เน้น บริบทในยุคดิจิทัล (Digital Transformation) เพื่อให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยีที่ส่งผลต่อการบริหารจัดการศึกษาในอนาคต

2.2 ควรมีการขยายขอบเขตการศึกษาวิจัยไปยัง กลุ่มสถานศึกษาเอกชน หรือสถานศึกษาในสังกัดอื่น ๆ ที่มีความแตกต่างในด้านระบบบริหารจัดการและงบประมาณ เพื่อเปรียบเทียบประสิทธิผลของรูปแบบนวัตกรรม การบริหารใน

บริบทที่หลากหลาย

2.3 คณาจารย์วิจัยเชิงลึกในประเด็น ภาวะผู้นำเชิงนวัตกรรมของครู (Teacher Innovative Leadership) เพื่อสร้างกลไกการขับเคลื่อนนวัตกรรมจากระดับฐานราก (Bottom-up) ที่เข้มแข็งและยั่งยืน

เอกสารอ้างอิง

- กรรณิการ์ สิทธิชัย. (2561). การจัดการองค์กรตามแนวคิด 7s ของ McKinsey ที่เอื้อต่อการเป็น องค์กรนวัตกรรม กรณีศึกษาองค์กรที่ได้รางวัลองค์กรนวัตกรรมยอดเยี่ยม. *วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร*, 11(3), 1419-1435.
- จักรกฤษณ์ สิริริน. (2561). การบริหารจัดการสถานศึกษาในบริบทการเปลี่ยนแปลงทางการศึกษา. *วารสารการบริหารการศึกษา*, 14(2), 45-60.
- จันทร์ธานี สงวนนาม. (2551). *ทฤษฎีและแนวปฏิบัติในการบริหารสถานศึกษา*. กรุงเทพฯ: บั๊ค พอยท์.
- ปัญญา เลิศไกร. (2562). การพัฒนารูปแบบการบริหารจัดการแบบมีส่วนร่วมในสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน. *วารสารศึกษาศาสตร์*, 30(1), 89-104.
- พยัต วุฒิรงค์. (2563). *การจัดการนวัตกรรม: ทรัพยากร องค์การแห่งการเรียนรู้และนวัตกรรม*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พินสุตา สิริธรรมศรี. (2558). *การปฏิรูปการศึกษา: แนวคิดและทิศทางการพัฒนา*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พยัต วุฒิรงค์. (2563). *นวัตกรรมทางการบริหาร: แนวคิด ทฤษฎี และการประยุกต์ใช้*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- วุฒิพงษ์ ภักดีเหล่า. (2560). *คุณลักษณะขององค์การนวัตกรรมที่มีผลต่อการสร้างสรรค์นวัตกรรมในองค์กร*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา. (2562). *แผนการศึกษาแห่งชาติ*. พ.ศ. 2560-2579. กรุงเทพฯ: สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา.
- สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2563). *แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12* (พ.ศ. 2560-2564). กรุงเทพฯ: สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ..
- สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา. (2557). *รูปแบบการบริหารจัดการขั้นพื้นฐาน*. กรุงเทพฯ:สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา.

การประยุกต์ใช้หลักอธิปไตย 3 ในการเสริมสร้างธรรมาภิบาลเพื่อความโปร่งใสและเป็นธรรมของ สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษา

APPLYING THE THREE PRINCIPLES OF SOVEREIGNTY TO ENHANCE GOVERNANCE FOR TRANSPARENCY AND FAIRNESS IN PRIMARY EDUCATIONAL SERVICE AREA OFFICES.

ปิยนันท์ แวนินานนท์

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Mahachulalongkornrajavidyalaya University

Piyanun Waewnilanont

Corresponding Author: E-mail: waewni@gmail.com

(Received : March 19, 2026; Edit : June 5, 2026; accepted : June 24, 2026)

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อเสนอแนวทางการประยุกต์ใช้หลักอธิปไตย 3 (อัตตาธิปไตย โลกาธิปไตย และธรรมาธิปไตย) ในการขับเคลื่อนธรรมาภิบาลในสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษา (สพป.) โดยเน้นใช้หลักธรรมาธิปไตยตามแนวคิดพุทธปรัชญาเป็นศูนย์กลางเพื่อสร้าง "เข้มทิศภายใน" ชดเชยข้อจำกัดของกลไกเชิงโครงสร้างและกฎระเบียบแบบตะวันตก วิธีดำเนินการวิจัยใช้การวิเคราะห์เอกสารและสังเคราะห์วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง ผลการศึกษาพบว่า อัตตาธิปไตยและโลกาธิปไตยมีมิติเชิงบวกและลบที่อาจนำไปสู่อำนาจนิยม ประชานิยม หรือระบบอุปถัมภ์หากขาดสิ่งกำกับ การใช้ธรรมาธิปไตยเป็นแกนกลางจึงช่วยถ่วงดุลระหว่างความเชื่อมั่นในตนเองและการรับฟังเสียงส่วนรวม โดยยึดความถูกต้อง เหตุผล และประโยชน์ส่วนรวมเป็นที่ตั้งสูงสุด บทความนี้สรุปว่า การบูรณาการหลักอธิปไตย 3 ช่วยเติมเต็มวิญญูณแห่งความโปร่งใส ความยุติธรรม และความรับผิดชอบต่อสังคมให้แก่หลักธรรมาภิบาล ยกย่องจากการปฏิบัติตามกฎระเบียบเชิงรูปแบบสู่การตัดสินใจที่ถูกต้องท่ามกลางแรงกดดัน ซึ่งเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาผู้บริหารและการกำหนดนโยบายเพื่อความยั่งยืนของระบบการศึกษาไทย

คำสำคัญ: อธิปไตย 3, ธรรมาภิบาล, ธรรมาธิปไตย

Abstract

This article proposes guidelines for applying the Three Sovereign Powers (Attadhipateyya, Lokadhipateyya, and Dhammadhipateyya) to drive good governance in Primary Educational Service Area Offices (PESAO). It emphasizes utilizing Dhammadhipateyya, rooted in Buddhist philosophy, as an "internal compass" to transcend the limitations of Western structural mechanisms. Employing document analysis and literature synthesis, the study reveals that while Attadhipateyya and Lokadhipateyya possess dual dimensions that can lead to authoritarianism, populism, or nepotism if unguided, centering on Dhammadhipateyya effectively balances self-confidence and public consensus by prioritizing righteousness and the public good. The article concludes that integrating the Three Sovereign Powers infuses genuine transparency, justice, and accountability into good governance. This shifts operations from mere formal compliance to ethical decision-making under internal and external pressures, ultimately benefiting educational leader development and sustainable educational policy-making.

Keywords: Aathipatai 3, Good Governance, Thammathipatai

บทนำ

การศึกษาถือเป็นรากฐานที่สำคัญที่สุดในการพัฒนาประเทศและทุนมนุษย์ (Human Capital) ให้มีคุณภาพ คุณธรรม และความสามารถในการแข่งขันบนเวทีโลก (สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา, 2563) ในบริบทของประเทศไทย สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษา (สพป.) จัดเป็นองค์กรที่มีบทบาทเชิงยุทธศาสตร์ เปรียบเสมือนกลไกกลางที่เชื่อมโยงนโยบายระดับมหภาคจากกระทรวงศึกษาธิการไปสู่การปฏิบัติในระดับสถานศึกษาทั่วประเทศ ประสิทธิภาพและความน่าเชื่อถือของ สพป. จึงส่งผลโดยตรงต่อคุณภาพการศึกษาของเยาวชนและความเชื่อมั่นของสาธารณชนต่อระบบการศึกษาโดยรวม อย่างไรก็ตาม ในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา สังคมไทยได้เผชิญกับวิกฤตศรัทธาต่อองค์กรภาครัฐหลายแห่ง รวมถึงในแวดวงการศึกษา ซึ่งมักปรากฏข่าวสารเกี่ยวกับปัญหาความไม่โปร่งใส การบริหารจัดการที่ขาดความเป็นธรรม และการใช้ดุลยพินิจที่เอื้อประโยชน์ต่อกลุ่มบุคคลบางกลุ่ม (สมคิด พรหมจรรย์ และคณะ, 2562) ปัญหาเหล่านี้ไม่เพียงบั่นทอนขวัญและกำลังใจของบุคลากรทางการศึกษา แต่ยังกัดกร่อนความไว้วางใจที่สังคมมีต่อหน่วยงานซึ่งควรจะเป็นแบบอย่างด้านคุณธรรมและจริยธรรม

เพื่อแก้ไขปัญหาดังกล่าว แนวคิดเรื่อง “ธรรมาภิบาล” (Good Governance) ได้ถูกนำมาปรับใช้อย่างแพร่หลายในระบบราชการไทยนับตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 เป็นต้นมา โดยมุ่งเน้นการบริหารจัดการที่ตั้งอยู่บนหลักการสำคัญ 6 ประการ ได้แก่ หลักนิติธรรม หลักคุณธรรม หลักความโปร่งใส หลักการมีส่วนร่วม หลักความรับผิดชอบ และหลักความคุ้มค่า (วรเดช จันทรศร, 2543) หลักการเหล่านี้ได้ถูกนำมาเป็นกรอบในการประเมินผลการปฏิบัติราชการและสร้างมาตรฐานการดำเนินงานของหน่วยงานภาครัฐ รวมถึง สพป. อย่างไรก็ตาม การนำหลักธรรมาภิบาลมาใช้ในทางปฏิบัติมักเผชิญกับความท้าทายสำคัญ กล่าวคือ การมุ่งเน้นเพียงการสร้างกลไกเชิงโครงสร้างหรือกระบวนการที่เป็นรูปธรรม เช่น การจัดตั้งคณะกรรมการ การออกระเบียบปฏิบัติ หรือการเปิดเผยข้อมูลตามกฎหมาย ซึ่งเป็นการบริหารจัดการตามแนวคิดแบบตะวันตกเพียงอย่างเดียว อาจไม่เพียงพอที่จะสร้างวัฒนธรรมองค์กรที่โปร่งใสและเป็นธรรมได้อย่างแท้จริง (ทิพย์พาพร ดันติสุนทร, 2558) ช่องว่างที่เกิดขึ้นคือ การขาดกรอบคิดหรือ “เข็มทิศภายใน” สำหรับผู้บริหารในการตัดสินใจในสถานการณ์ที่ซับซ้อนและมีความกดดันจากหลายทิศทาง

บทความวิชาการฉบับนี้เล็งเห็นถึงช่องว่างดังกล่าวและมุ่งเสนอแนวทางการเสริมสร้างธรรมาภิบาลจากมิติภายใน โดยการประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรมในการบริหาร หรือ “พุทธบริหาร” ซึ่งเป็นองค์ความรู้ที่ยังรากลึกในวัฒนธรรมและวิถีคิดของสังคมไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง “หลักอริยปทัสส 3” ซึ่งเป็นหลักการว่าด้วยความเป็นใหญ่หรืออำนาจสูงสุดในการตัดสินใจ ประกอบด้วย 1) อัตตาริยปทัสส คือ การยึดตนเองเป็นใหญ่ การตัดสินใจโดยอาศัยความเห็นและมโนธรรมของตน 2) โลกาธิปไตย คือ การยึดโลกหรือเสียงส่วนใหญ่เป็นใหญ่ การตัดสินใจตามกระแสความต้องการของสังคมหรือผู้ครอบงำ และ 3) ธรรมาธิปไตย คือ การยึดหลักการความถูกต้อง และเหตุผลเป็นใหญ่ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), 2559) หลักการนี้เสนอมุมมองที่ลึกซึ้งว่า การตัดสินใจของผู้บริหารไม่ได้มีเพียงมิติของความต้องการส่วนตนหรือการยอมตามกระแสสังคม แต่ยังมีมิติของความถูกต้องและความเป็นธรรมเป็นเครื่องกำกับสูงสุด

บทความนี้จึงมีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์และสังเคราะห์แนวทางการประยุกต์ใช้หลักอริยปทัสส 3 เป็นกรอบคิดเชิงจริยธรรมในการขับเคลื่อนธรรมาภิบาลในสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาอย่างเป็นรูปธรรม โดยนำเสนอ “ธรรมาธิปไตย” ในฐานะแกนกลางสร้างสมดุลภาพเพื่อถ่วงดุลระหว่าง “อัตตาริยปทัสส” (ความเชื่อมั่นในตนเอง) และ “โลกาธิปไตย” (การรับฟังเสียงส่วนรวม) นำไปสู่การตัดสินใจที่โปร่งใส เที่ยงธรรม และมุ่งประโยชน์ส่วนรวมเป็นสำคัญ ยกระดับจากการปฏิบัติตามกฎระเบียบเชิงรูปแบบสู่การบริหารจัดการที่แท้จริง องค์ความรู้นี้จะจะเป็นประโยชน์ต่อผู้บริหารการศึกษาและกำหนดนโยบายในการพัฒนาแนวทางการบริหารที่ผสมผสานมาตรฐานสากลเข้ากับรากฐานทางปัญญาของไทย เพื่อสร้างความยั่งยืนให้แก่ระบบการศึกษาต่อไป

นิยามและนัยของหลักอริยปทัสส 3 ในบริบทการบริหาร

ในการบริหารจัดการองค์กรภาครัฐ โดยเฉพาะสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษา (สพป.) ซึ่งเป็นหน่วยงานที่ต้องรับมือกับความคาดหวังจากหลากหลายฝ่าย ทั้งผู้กำหนดนโยบาย บุคลากรทางการศึกษา ผู้ปกครอง และชุมชน การตัดสินใจของผู้บริหารจึงเป็นกระบวนการที่ซับซ้อนและมีแรงกดดันสูง การทำความเข้าใจกรอบคิดหรือฐานที่มาจากอำนาจในการตัดสินใจจึงมีความสำคัญอย่างยิ่ง หลักอริยปทัสส 3 ในพุทธปรัชญา ซึ่งประกอบด้วย อัตตาริยปทัสส โลกาธิปไตย และธรรมาธิปไตย นำเสนอกรอบการวิเคราะห์ที่ลึกซึ้งและทรงคุณค่า สามารถใช้เป็นเครื่องมือในการสำรวจและยกระดับคุณภาพการตัดสินใจของผู้บริหารให้สอดคล้องกับหลักธรรมาภิบาลได้อย่างแท้จริง (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), 2559) หลักการนี้ไม่ได้เป็นเพียงทฤษฎีทางศาสนาที่หยุดนิ่ง แต่เป็นพลวัตของฐานอำนาจ 3 ประการที่ปรากฏอยู่ในการบริหารจัดการทุกระดับ

อัตตาทิปไตย อำนาจแห่งตนในสองมิติ

อัตตาทิปไตย หมายถึง การยึดตนเองเป็นใหญ่ การถือตนเป็นประมาณ หรือการใช้อำนาจตัดสินใจโดยอาศัยความเห็น ความเชื่อ และเจตจำนงของตนเองเป็นที่ตั้ง (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 2546) ในบริบทของการบริหารจัดการ อัตตาทิปไตยคือ ภาวะที่ผู้บริหารใช้ “ตัวตน” ของตนเองเป็นศูนย์กลางในการขับเคลื่อนองค์กร ซึ่งสามารถแสดงออกได้ในสองมิติที่ต่างกันอย่างสิ้นเชิง คือมิติเชิงลบและมิติเชิงบวก ใน มิติเชิงลบ อัตตาทิปไตยคือภาพสะท้อนของภาวะผู้นำแบบอำนาจนิยมหรือเผด็จการ ผู้บริหารที่ยึดมั่นในอัตตาทิปไตยเชิงลบจะมองว่าความคิดเห็นและประสบการณ์ของตนเองนั้นถูกต้องและเหนือกว่าผู้อื่นเสมอ การตัดสินใจมักเกิดขึ้นจากความพึงพอใจส่วนตัว อคติ หรือผลประโยชน์ส่วนตัว โดยไม่รับฟังข้อมูลรอบด้านหรือความคิดเห็นที่แตกต่างจากผู้ใต้บังคับบัญชาหรือผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย (เสนาะ ดิยาวารุ, 2555) ใน สพป. ลักษณะเช่นนี้อาจปรากฏในรูปของการที่ผู้อำนวยการเขตพื้นที่ฯ ตัดสินใจโยกย้ายข้าราชการครูและบุคลากรทางการศึกษาตามความสัมพันธ์ส่วนตัวมากกว่าหลักเกณฑ์และผลงาน, การอนุมัติโครงการจัดซื้อจัดจ้างโดยไม่ผ่านกระบวนการตรวจสอบที่โปร่งใสเพียงเพราะเป็นโครงการที่ตนเองริเริ่ม, หรือการปฏิเสธข้อเสนอแนะที่ดีจากรองผู้อำนวยการหรือศึกษานิเทศก์เพียงเพราะรู้สึกว่าเป็นการทำทลายอำนาจของตน ผลลัพธ์ที่ตามมาคือการสร้างวัฒนธรรมองค์กรที่เต็มไปด้วยความหวาดกลัว ขาดความคิดสร้างสรรค์ บั่นทอนขวัญและกำลังใจของบุคลากร และที่สำคัญที่สุดคือการกัดกร่อนหลักธรรมาภิบาลด้านความโปร่งใส การมีส่วนร่วม และความรับผิดชอบจนหมดสิ้น อย่างไรก็ตาม อัตตาทิปไตยยังมี มิติเชิงบวก ที่สำคัญอย่างยิ่งต่อภาวะผู้นำ ในมิตินี้ การยึดตนเป็นใหญ่หมายถึง การยึดมั่นในธรรม และความรับผิดชอบต่อส่วนตนเป็นใหญ่ (พระไพศาล วิสาโล, 2561) ผู้บริหารที่มีอัตตาทิปไตยเชิงบวกคือผู้ที่มีหลักการและจุดยืนทางจริยธรรมที่มั่นคง มีความกล้าหาญทางจริยธรรม ที่จะตัดสินใจในสิ่งที่ถูกต้อง แม้ว่าการตัดสินใจนั้นอาจจะไม่เป็นที่นิยมหรือขัดต่อกระแสกดดันจากภายนอกก็ตาม พวกเขาเชื่อมั่นในวิจารณ์ญาณของตนเองที่ผ่านการไตร่ตรองมาอย่างดี และพร้อมที่จะรับผิดชอบต่อผลของการตัดสินใจนั้นอย่างเต็มที่ ตัวอย่างเช่น ผู้อำนวยการเขตพื้นที่ฯ ที่ปฏิเสธการแทรกแซงทางการเมืองในการแต่งตั้งผู้บริหารสถานศึกษา โดยยืนหยัดที่จะดำเนินการตามกระบวนการคัดเลือกที่โปร่งใสและเป็นธรรม หรือการตัดสินใจยุติโครงการที่ไม่มีประสิทธิภาพแม้จะเป็นโครงการที่ได้รับการสนับสนุนจากผู้มีอิทธิพลในพื้นที่ การกระทำเช่นนี้สะท้อนถึง “ความเป็นตัวของตัวเอง” ในทางที่สร้างสรรค์ ซึ่งจำเป็นอย่างยิ่งในสถานการณ์วิกฤตที่ต้องการผู้นำที่เด็ดขาดและมีจุดยืนที่ชัดเจน ดังนั้น อัตตาทิปไตยจึงเปรียบเสมือนดาบสองคม คุณค่าของมันไม่ได้อยู่ที่ตัวหลักการ แต่อยู่ที่ “คุณภาพของอัตตา” หรือ “ตัวตน” ของผู้บริหารคนนั้นๆ ว่าตั้งอยู่บนฐานของกิเลสหรือคุณธรรม

โลกาธิปไตย พลังแห่งเสียงส่วนรวมและกับดักประชานิยม

โลกาธิปไตย หมายถึง การยึดโลกหรือเสียงข้างมากเป็นใหญ่ การถือกระแสสังคมหรือความนิยมชมชอบของหมู่คณะเป็นประมาณในการตัดสินใจ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2559) หลักการนี้มีความสอดคล้องอย่างยิ่งกับแนวคิดประชาธิปไตย และหลักการมีส่วนร่วม ซึ่งเป็นหัวใจสำคัญของธรรมาภิบาลในยุคปัจจุบัน ในการบริหาร สพป. โลกาธิปไตยคือการที่ผู้บริหารให้ความสำคัญกับการรับฟังความคิดเห็นจากผู้มีส่วนได้ส่วนเสียทุกกลุ่ม ไม่ว่าจะเป็นครู ผู้บริหารโรงเรียน คณะกรรมการสถานศึกษา ผู้ปกครอง และตัวแทนชุมชน การประยุกต์ใช้โลกาธิปไตยในเชิงบวก คือการสร้างกลไกการมีส่วนร่วมที่หลากหลายและมีประสิทธิภาพ เช่น การจัดเวทีประชาพิจารณ์เพื่อรับฟังความคิดเห็นต่อแผนยุทธศาสตร์การพัฒนาคุณภาพการศึกษาของเขตพื้นที่, การใช้แบบสำรวจออนไลน์เพื่อประเมินความพึงพอใจของบุคลากรต่อสวัสดิการและสภาพแวดล้อมในการทำงาน, หรือการจัดตั้งคณะทำงานที่มีตัวแทนจากสหภาพครูเพื่อร่วมกันพิจารณาหลักเกณฑ์การประเมินผลการปฏิบัติงาน (สมคิด พรหมจรรย์ และคณะ, 2562) การบริหารในลักษณะนี้จะช่วยสร้างความรู้สึกร่วมเป็นเจ้าของ ให้กับบุคลากร ทำให้การตัดสินใจได้รับการยอมรับและนำไปสู่การปฏิบัติได้อย่างราบรื่น อีกทั้งยังช่วยให้ผู้บริหารได้รับข้อมูลและมุมมองที่รอบด้านซึ่งอาจมองไม่เห็นหากตัดสินใจเพียงลำพัง อันเป็นการลดความเสี่ยงจากความผิดพลาดและเสริมสร้างความโปร่งใสขององค์กร ทว่า โลกาธิปไตยก็มี กับดักหรือข้อพิวาทที่สำคัญเช่นกัน หากผู้บริหารยึดถือเสียงส่วนใหญ่โดยขาดการไตร่ตรองหรือจุดยืนทางหลักการ โลกาธิปไตยอาจแปรสภาพเป็นประชานิยม หรือ ระบบอุปถัมภ์พวกพ้องได้ (เกษียร เตชะพีระ, 2560) กล่าวคือ ผู้บริหารอาจตัดสินใจในเรื่องต่างๆ เพียงเพื่อเอาใจคนหมู่มากหรือกลุ่มผู้มีอิทธิพล โดยละเลยผลกระทบระยะยาวหรือความถูกต้องตามหลักการ ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดในบริบทการศึกษา คือการที่ผู้บริหารเขตพื้นที่ฯ อาจยอมผ่อนปรนมาตรฐานทางวิชาการหรือวินัยของสถานศึกษาบางแห่งตามแรงกดดันของกลุ่มผู้ปกครองที่มีอำนาจ, การจัดสรรงบประมาณพิเศษให้กับโรงเรียนที่มีเครือข่ายทางการเมืองที่เข้มแข็งมากกว่าโรงเรียนในพื้นที่ห่างไกลที่ต้องการความช่วยเหลืออย่างแท้จริง, หรือการหลีกเลี่ยงที่จะดำเนินการทางวินัยกับบุคลากรที่ทำผิดแต่เป็นที่รักของคนส่วนใหญ่ ปัญหาที่ตามมาคือความไม่เป็นธรรมในการจัดสรรทรัพยากร มาตรฐานขององค์กรที่ตกต่ำลง และการทำลายหลักนิติธรรม เพียงเพื่อรักษาความนิยมหรือตำแหน่งของตนเองไว้ ดังนั้น โลกาธิปไตยจึงจำเป็นต้องถูกกำกับด้วยวิจารณ์ญาณที่เฉียบคม เพื่อให้แน่ใจว่าเสียงส่วนใหญ่ที่รับฟังนั้นตั้งอยู่บนเหตุผลและประโยชน์สาธารณะ ไม่ใช่เสียงของอารมณ์หรือผลประโยชน์ของกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง

ธรรมาธิปไตย หลักการเป็นใหญ่ เข้มทิศกำกับธรรมาภิบาล

ธรรมาธิปไตย หมายถึง การยึดธรรมเป็นใหญ่ การถือหลักการ ความจริง ความถูกต้อง เหตุผล และความดีงามเป็น ประมวลในการตัดสินใจ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2559) คำว่า “ธรรม” ในบริบทนี้มีความหมายที่กว้างและเป็นสากล ครอบคลุมถึงหลักกฎหมาย (นิติธรรม), ระเบียบข้อบังคับของทางราชการ, จรรยาบรรณวิชาชีพ, หลักเหตุผลเชิงประจักษ์, และ คุณธรรมจริยธรรมสากล ธรรมาธิปไตยจึงไม่ใช่ทางเลือกที่สามที่แยกขาดจากอัตตาธิปไตยและโลกาธิปไตย แต่ทำหน้าที่เป็น “แกนกลาง” หรือ “เครื่องกำกับดุลยภาพ” ของอำนาจทั้งสองประการนั้น ในกระบวนการตัดสินใจของผู้บริหาร สพป. ธรรมาธิปไตย คือเครื่องมือชิ้นสำคัญที่สุดในการขับเคลื่อนธรรมาภิบาลให้เกิดขึ้นจริง เมื่อต้องเผชิญกับแรงผลักดันจากภายใน (อัตตาธิปไตย - ความ ต้องการส่วนตน) และแรงกดดันจากภายนอก (โลกาธิปไตย - กระแสสังคม) ผู้บริหารที่ยึดหลักธรรมาธิปไตยจะตั้งคำถามสำคัญเสมอ ว่า “การตัดสินใจนี้ถูกต้องตามหลักการหรือไม่?” “เป็นธรรมต่อทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องหรือไม่?” “สอดคล้องกับกฎระเบียบและเป้าหมาย สูงสุดขององค์กรคือคุณภาพของผู้เรียนหรือไม่?” (ว.วิชเมธี, 2557) ธรรมาธิปไตยทำหน้าที่ กลั่นกรองอัตตาธิปไตย โดยเปลี่ยนจาก การยึด “ตัวกูของกู” มาเป็นการยึดมั่นใน “มโนธรรม” ที่สอดคล้องกับหลักการสากล ทำให้ความกล้าหาญเด็ดเดี่ยวของผู้บริหาร (อัตตาธิปไตยเชิงบวก) ตั้งอยู่บนฐานของความถูกต้อง ไม่ใช่ความพอใจส่วนตัว ในขณะเดียวกัน ธรรมาธิปไตยก็ทำหน้าที่ กลั่นกรอง โลกาธิปไตย โดยเป็นเกณฑ์ในการประเมินว่าเสียงส่วนใหญ่ที่เรียกร้องนั้นสมเหตุสมผลและเป็นไปเพื่อประโยชน์ส่วนรวมจริงหรือไม่ ช่วยป้องกันไม่ให้ผู้บริหารตกเป็นทาสของประชานิยมหรือแรงกดดันจากกลุ่มอิทธิพล ตัวอย่างที่เป็นรูปธรรมคือ ในการพิจารณาความ ดีความชอบประจำปีของผู้บริหารสถานศึกษา แรงผลักดันจากอัตตาธิปไตยอาจทำให้ผู้อำนวยการเขตพื้นที่ฯ อยากจะให้ขึ้นเงินเดือน เป็นพิเศษแก่ผู้บริหารโรงเรียนที่ตนเองสนิทสนม ขณะที่แรงกดดันจากโลกาธิปไตยอาจมาจากกลุ่มผู้บริหารอาวุโสที่ต้องการให้คง ระบบการพิจารณาแบบเดิมที่เอื้อประโยชน์ต่อกลุ่มตน แต่ผู้บริหารที่ยึดธรรมาธิปไตยเป็นใหญ่ จะยึดมั่นในหลักเกณฑ์การประเมินผล การปฏิบัติงาน ที่เป็นรูปธรรมและข้อมูลเชิงประจักษ์เป็นสำคัญ การตัดสินใจจึงตั้งอยู่บนความยุติธรรมและความโปร่งใสที่ตรวจสอบ ได้ ซึ่งนี่คือหัวใจของธรรมาภิบาล

โดยสรุป หลักอภิปไตย 3 ให้กรอบคิดที่สมบูรณ์ในการทำความเข้าใจพลวัตการตัดสินใจของผู้บริหาร อัตตาธิปไตยคือพลัง ขับเคลื่อนจากภายใน โลกาธิปไตยคือการตอบสนองต่อสิ่งแวดล้อมภายนอก แต่ทั้งสองสิ่งนี้จะนำไปสู่ความยั่งยืนและความเป็นธรรม ได้ก็ต่อเมื่อถูกกำกับและชี้นำโดยธรรมาธิปไตย ซึ่งเป็นหลักประกันว่าอำนาจที่ใช้ไปนั้นตั้งอยู่บนความถูกต้องและประโยชน์สุขของ ส่วนรวมเป็นที่ตั้งสูงสุด

หลักธรรมาภิบาลในองค์กรทางการศึกษา

หลักธรรมาภิบาล หรือที่รู้จักกันในชื่อ “การบริหารจัดการบ้านเมืองที่ดี” ได้กลายเป็นกระแสหลัก ในการบริหารงาน ภาครัฐทั่วโลก รวมถึงประเทศไทย ซึ่งได้บรรจุหลักการนี้ไว้อย่างเป็นทางการในระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรีว่าด้วยการสร้างระบบ บริหารกิจการบ้านเมืองและสังคมที่ดี พ.ศ. 2542 และต่อเนื่องมาในพระราชกฤษฎีกาว่าด้วยหลักเกณฑ์และวิธีการบริหารกิจการ บ้านเมืองที่ดี พ.ศ. 2546 แนวคิดนี้มีได้มุ่งหมายเพียงเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในการทำงาน แต่มีเป้าหมายที่ลึกซึ้งกว่านั้น คือ การสร้าง ความชอบธรรม และความไว้วางใจของประชาชนต่อภาครัฐ (บวรศักดิ์ อุวรรณโณ, 2542) สำหรับองค์กรทางการศึกษาอย่าง สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษา (สพป.) ซึ่งมีภารกิจโดยตรงในการกำกับดูแลและส่งเสริมคุณภาพการศึกษาขั้นพื้นฐาน การนำหลักธรรมาภิบาลมาประยุกต์ใช้จึงไม่ใช่ทางเลือก แต่เป็นความจำเป็นอย่างยิ่งยวด เพื่อให้การดำเนินงานบรรลุเป้าหมายสูงสุด คือประโยชน์สุขของนักเรียนและสังคมโดยรวม การจะเข้าใจถึงการประยุกต์ใช้ดังกล่าว จำเป็นต้องวิเคราะห์องค์ประกอบทั้ง 6 ประการในเชิงลึกและเชื่อมโยงเข้ากับการกิจจริงของ สพป. ดังนี้

1. หลักนิติธรรม หมายถึงการบริหารจัดการที่ยึดมั่นในกรอบของกฎหมาย กฎ ระเบียบ และข้อบังคับอย่างเคร่งครัดและ เป็นธรรม โดยปราศจากการเลือกปฏิบัติ ผู้มีอำนาจต้องอยู่ภายใต้กฎหมายเช่นเดียวกับประชาชนทั่วไป (วรเดช จันทรศร, 2543) ใน บริบทของ สพป. หลักนิติธรรมคือเสาหลักที่ค้ำจุนความยุติธรรมและความเท่าเทียมในระบบการศึกษา การประยุกต์ใช้หลักนิติธรรม อย่างเป็นรูปธรรมใน สพป. สะท้อนผ่านการดำเนินงานในหลายมิติ ตัวอย่างที่ชัดเจนที่สุดคือ กระบวนการบริหารงานบุคคล ซึ่งเป็น ประเด็นที่มีความละเอียดอ่อนและส่งผลกระทบโดยตรงต่อขวัญกำลังใจของครูและบุคลากรทางการศึกษา การพิจารณาเลื่อนขั้น เงินเดือน การเลื่อนวิทยฐานะ และโดยเฉพาะอย่างยิ่งการโยกย้ายครูและผู้บริหารสถานศึกษา จะต้องดำเนินการตามหลักเกณฑ์ที่ คณะกรรมการข้าราชการครูและบุคลากรทางการศึกษา (ก.ค.ศ.) กำหนดไว้อย่างโปร่งใสและตรวจสอบได้ การใช้ดุลยพินิจของ ผู้บริหาร สพป. ต้องตั้งอยู่บนข้อมูลและเหตุผลที่อธิบายได้ตามกฎระเบียบ ไม่ใช่ความสัมพันธ์ส่วนตัวหรือการตอบแทนทางการเมือง นอกจากนี้ การจัดซื้อจัดจ้างพัสดุ การก่อสร้างอาคารเรียน หรือการดำเนินโครงการต่างๆ ต้องเป็นไปตามพระราชบัญญัติการจัดซื้อ จัดจ้างและการบริหารพัสดุภาครัฐ พ.ศ. 2560 อย่างเคร่งครัด เพื่อป้องกันการทุจริตคอร์รัปชันและสร้างความมั่นใจว่าทรัพยากรของ รัฐถูกใช้อย่างถูกต้องตามกฎหมาย (พิชาย รัตนดิกล ญ ภูเก็ต, 2557) การที่ สพป. ดำรงไว้ซึ่งหลักนิติธรรม จะช่วยลดข้อขัดแย้งและ สร้างบรรยากาศการทำงานที่บุคลากรทุกคนรู้สึกมั่นคงและได้รับความเป็นธรรม

2. หลักคุณธรรม เป็นองค์ประกอบที่เน้นมิติทางจริยธรรมในการบริหาร ซึ่งเป็นสิ่งที่อยู่เหนือกว่าแค่การปฏิบัติตามกฎหมาย หมายถึงการยึดมั่นในความถูกต้องดีงาม การมีจิตสำนึกที่ดี ความซื่อสัตย์สุจริต และความรับผิดชอบต่อสังคม (ทิพย์พพร ต้นตีสุนทร , 2558) ในองค์กรทางการศึกษาอย่าง สพพ. หลักคุณธรรมมีความสำคัญอย่างยิ่ง เพราะบุคลากรทางการศึกษา โดยเฉพาะผู้บริหาร ถือเป็นแบบอย่าง (Role Model) ให้กับครูและเยาวชน การประยุกต์ใช้หลักคุณธรรมใน สพพ. เริ่มต้นจากตัวผู้บริหารสูงสุดที่ต้องแสดงออกถึงความซื่อสัตย์สุจริตเป็นที่ประจักษ์ ปฏิเสธผลประโยชน์ทับซ้อนทุกรูปแบบ และตัดสินใจโดยคำนึงถึงประโยชน์ของนักเรียนเป็นอันดับแรกเสมอ หลักคุณธรรมยังครอบคลุมถึงการสร้างวัฒนธรรมองค์กรที่ส่งเสริมจริยธรรม เช่น การส่งเสริมให้บุคลากรปฏิบัติหน้าที่ด้วยความเสียสละ อุทิศตน และมีเมตตาต่อผู้รับบริการ การจัดอบรมพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมอย่างสม่ำเสมอ และการยกย่องเชิดชูเกียรติบุคลากรที่มีความประพฤติดีงาม (ประเวศ วะสี, 2550) ตัวอย่างที่เป็นรูปธรรมคือ เมื่อ สพพ. ต้องจัดสรรงบประมาณที่มีจำกัดไปยังโรงเรียนต่างๆ ผู้บริหารที่ยึดหลักคุณธรรมจะพิจารณาจากความจำเป็นและความเดือดร้อนของโรงเรียนขนาดเล็กในพื้นที่ห่างไกลก่อนโรงเรียนขนาดใหญ่ที่อาจมีสายสัมพันธ์ที่ดีกับผู้บริหาร มากกว่าการจัดสรรตามความใกล้ชิดหรืออิทธิพลทางการเมือง สิ่งนี้สะท้อนถึงการบริหารที่ตั้งอยู่บนฐานของความเอื้ออาทรและความรับผิดชอบต่อสังคมอย่างแท้จริง

3. หลักความโปร่งใส คือการสร้างกลไกที่ทำให้สังคมสามารถเข้าถึงข้อมูลข่าวสารขององค์กรและตรวจสอบการดำเนินงานได้โดยสะดวก การบริหารงานต้องเปิดเผย ตรงไปตรงมา และพร้อมรับการตรวจสอบจากทุกภาคส่วน (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาระบบราชการ, 2552) สำหรับ สพพ. ความโปร่งใสเป็นเครื่องมือสำคัญในการสร้างความไว้วางใจจากสาธารณชนและป้องกันการทุจริต การทำให้ สพพ. เป็นองค์กรที่โปร่งใสสามารถทำได้หลายวิธี เช่น การเปิดเผยข้อมูลสำคัญผ่านเว็บไซต์ของหน่วยงาน ซึ่งรวมถึงแผนงบประมาณรายจ่ายประจำปี ผลการจัดซื้อจัดจ้าง รายงานผลการดำเนินงานตามตัวชี้วัด หลักเกณฑ์การพิจารณาเรื่องต่างๆ เช่น การคัดเลือกโรงเรียนคุณภาพประจำตำบล หรือการให้รางวัลแก่สถานศึกษาและบุคลากร นอกจากนี้ การเปิดเผยรายงานการประชุมของคณะกรรมการเขตพื้นที่การศึกษา (ก.พ.ท.) ให้สาธารณชนรับทราบ จะช่วยให้ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียเข้าใจกระบวนการตัดสินใจในประเด็นสำคัญๆ (สุจิต บุญบงการ, 2549) อีกตัวอย่างหนึ่งคือกระบวนการรับนักเรียน ซึ่งมักเป็นประเด็นที่สังคมจับตามอง สพพ. ต้องกำกับดูแลให้โรงเรียนในสังกัดประกาศหลักเกณฑ์การรับนักเรียนอย่างชัดเจน เปิดเผยจำนวนที่รับได้ และประกาศผลอย่างเป็นทางการ เพื่อลดปัญหาการใช้เส้นสายหรือการเรียกรับผลประโยชน์ การสร้างวัฒนธรรมองค์กรที่ “ไม่มีอะไรต้องปิดบัง” จะทำให้บุคลากรปฏิบัติหน้าที่ด้วยความระมัดระวังและส่งเสริมให้เกิดความน่าเชื่อถือในระยะยาว

4. หลักการมีส่วนร่วม หมายถึงการเปิดโอกาสให้ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย (Stakeholders) ซึ่งในบริบทของ สพพ. ประกอบด้วยผู้บริหารสถานศึกษา ครู บุคลากรทางการศึกษา นักเรียน ผู้ปกครอง ชุมชน และองค์กรภาคประชาสังคม ได้เข้ามามีบทบาทในการแสดงความคิดเห็น ร่วมตัดสินใจ ร่วมดำเนินการ และร่วมติดตามประเมินผล (ชัยอนันต์ สมุทวณิช, 2544) การบริหารแบบมีส่วนร่วมช่วยให้การตัดสินใจรอบคอบและได้รับการยอมรับจากทุกฝ่ายมากขึ้น การประยุกต์ใช้ใน สพพ. สามารถทำได้โดยการจัดตั้งเวทีหรือกลไกที่ส่งเสริมการมีส่วนร่วมอย่างเป็นระบบ เช่น การจัดประชาพิจารณ์หรือการประชุมรับฟังความคิดเห็น จากครูและผู้บริหารสถานศึกษาก่อนการกำหนดนโยบายหรือยุทธศาสตร์การพัฒนาคุณภาพการศึกษาของเขตพื้นที่ การส่งเสริมให้คณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐานมีบทบาทอย่างแท้จริงในการบริหารจัดการโรงเรียน แทนที่จะเป็นเพียง “ตรายาง” นอกจากนี้ สพพ. ควรสร้างช่องทางการสื่อสารสองทาง เช่น การจัดตั้งกลุ่มไลน์ (Line Group) สำหรับผู้บริหารโรงเรียน หรือการจัดเวที “ผอ.เขตฯ พบเพื่อนครู” เป็นประจำ เพื่อรับฟังปัญหาและข้อเสนอแนะโดยตรงจากผู้ปฏิบัติงานในพื้นที่ (สมหวัง พิธิยานุวัฒน์, 2555) การให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมไม่เพียงแต่จะทำให้ได้นโยบายที่สอดคล้องกับความต้องการของพื้นที่จริง แต่ยังสร้างความรู้สึกเป็นเจ้าของ ร่วมกัน ซึ่งเป็นพลังสำคัญในการขับเคลื่อนการพัฒนาการศึกษาให้ประสบความสำเร็จ

5. หลักความรับผิดชอบต่อสังคม หมายถึงความพร้อมที่จะให้มีการตรวจสอบผลการปฏิบัติงานและชี้แจงถึงผลสัมฤทธิ์ที่เกิดขึ้นเทียบกับเป้าหมายที่กำหนดไว้ โดยมีความรับผิดชอบต่อผู้บังคับบัญชา เพื่อนร่วมงาน และที่สำคัญที่สุดคือต่อสาธารณชน (บวรศักดิ์ อุวรรณโณ, 2542) ใน สพพ. หลักความรับผิดชอบต่อสังคมมิได้จำกัดอยู่แค่การทำงานให้เสร็จตามหน้าที่ แต่หมายถึง ความรับผิดชอบต่อผลลัพธ์ทางการศึกษา (Educational Outcomes) ที่เกิดขึ้นกับผู้เรียน การประยุกต์ใช้หลักการนี้คือการที่ สพพ. ต้องกำหนดตัวชี้วัดความสำเร็จ (KPIs) ที่ชัดเจนและวัดผลได้ เช่น ผลสัมฤทธิ์ทางการทดสอบระดับชาติ (O-NET) อัตราการอ่านออกเขียนได้ของนักเรียน หรือจำนวนนักเรียนที่ได้รับการพัฒนาทักษะที่จำเป็นแห่งศตวรรษที่ 21 และต้องรายงานผลดังกล่าวต่อสาธารณะอย่างสม่ำเสมอ หากผลงานไม่เป็นไปตามเป้าหมาย ผู้บริหารและบุคลากรที่เกี่ยวข้องต้องสามารถชี้แจงถึงสาเหตุของปัญหาและเสนอแนวทางการแก้ไขได้อย่างมีเหตุผล นอกจากนี้ การจัดตั้งระบบการร้องเรียนที่มีประสิทธิภาพ ซึ่งผู้รับบริการสามารถร้องเรียนเกี่ยวกับการปฏิบัติงานที่ไม่เป็นธรรมหรือไม่เหมาะสม และมั่นใจได้ว่าเรื่องร้องเรียนจะได้รับการดูแลและแก้ไขอย่างจริงจัง ก็เป็นอีกมิติหนึ่งของหลักความรับผิดชอบต่อสังคมที่สำคัญ (วิชญ์ เครื่องงาม, 2546) การสร้างวัฒนธรรมความรับผิดชอบต่อสังคมจะกระตุ้นให้บุคลากรทุกคนมุ่งมั่นทำงานเพื่อผลสัมฤทธิ์มากกว่าการทำงานเพียงเพื่อให้ผ่านไปวันๆ

6. หลักความคุ้มค่า หรือบางครั้งเรียกว่าหลักประสิทธิภาพ คือการบริหารจัดการทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัด (งบประมาณ, บุคลากร, เวลา) ให้เกิดประโยชน์สูงสุดต่อส่วนรวม โดยคำนึงถึงความประหยัด มีประสิทธิภาพ และประสิทธิผล (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาระบบราชการ, 2552) สำหรับ สพป. ซึ่งเป็นหน่วยงานที่ได้รับงบประมาณแผ่นดินจำนวนมากในแต่ละปี การยึดหลักความคุ้มค่าจึงมีความสำคัญอย่างยิ่ง การประยุกต์ใช้หลักการนี้เห็นได้จากการวางแผนการใช้จ่ายงบประมาณที่รัดกุม โดยจัดลำดับความสำคัญของโครงการต่างๆ ตามความจำเป็นเร่งด่วนและผลกระทบที่จะเกิดขึ้นกับคุณภาพการศึกษาโดยตรง ตัวอย่างเช่น แทนที่จะใช้งบประมาณจำนวนมากไปกับภารกิจการดำเนินงานอีเวนต์หรือการศึกษาดูงานที่ไม่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่ยั่งยืน สพป. อาจเลือกนำงบประมาณนั้นไปใช้ในการ พัฒนาครูในด้านเทคนิคการสอนที่จำเป็น หรือ การจัดซื้อสื่อเทคโนโลยีที่ช่วยลดความเหลื่อมล้ำทางการศึกษา ให้กับโรงเรียนในพื้นที่ห่างไกล การนำเทคโนโลยีดิจิทัลมาใช้ในการบริหารจัดการเพื่อลดขั้นตอน ลดการใช้กระดาษ และลดต้นทุนการดำเนินงาน (e-Office) ก็เป็นอีกตัวอย่างหนึ่งของการทำงานตามหลักความคุ้มค่า นอกจากนี้ สพป. ควรมีการติดตามและประเมินผลโครงการต่างๆ อย่างเป็นระบบ เพื่อวิเคราะห์ว่าการลงทุนนั้นๆ ให้ผลตอบแทนที่คุ้มค่าหรือไม่ และนำข้อมูลที่ได้มาปรับปรุงการตัดสินใจจัดสรรทรัพยากรในปีต่อไปให้ดียิ่งขึ้น

โดยสรุป องค์ประกอบทั้ง 6 ประการของหลักธรรมาภิบาลมีความเชื่อมโยงและเกื้อหนุนซึ่งกันและกัน การนำไปปรับใช้ในงานด้านการศึกษาประถมศึกษาอย่างจริงจังและครบถ้วน จะเป็นรากฐานสำคัญในการยกระดับองค์กรให้เป็นที่ยอมรับและเชื่อมั่นของสังคม อย่างไรก็ตาม ดังจะได้กล่าวในหัวข้อถัดไป การมีเพียงโครงสร้างและกลไกตามหลักธรรมาภิบาลอาจยังไม่เพียงพอ หากขาดซึ่งแก่นแท้ทางจริยธรรมหรือ “เซ็มทิก” ภายในของผู้บริหารที่จะนำพาองค์กรไปในทิศทางที่ถูกต้องและเป็นธรรมอย่างแท้จริง

การบูรณาการ เมื่อธิปไตย 3 ขับเคลื่อนธรรมาภิบาล

หลักธรรมาภิบาล ซึ่งประกอบด้วยองค์ประกอบ 6 ประการ ได้แก่ นิติธรรม คุณธรรม ความโปร่งใส การมีส่วนร่วม ความรับผิดชอบ และความคุ้มค่า ได้รับการยอมรับและนำมาใช้เป็นกรอบการบริหารงานภาครัฐของไทยอย่างกว้างขวาง (วรเดช จันทรศร, 2543) กรอบการทำงานดังกล่าวเปรียบเสมือน “โครงสร้าง” หรือ “ร่างกาย” (Body) ที่กำหนดกลไกและกระบวนการที่พึงประสงค์สำหรับการบริหารจัดการองค์กรให้มีประสิทธิภาพและได้รับการยอมรับ อย่างไรก็ตาม การมีเพียงโครงสร้างภายนอกที่สวยงามอาจไม่เพียงพอที่จะรับประกันได้ว่าองค์กรจะดำเนินงานอย่างมีคุณธรรมและเป็นธรรมอย่างแท้จริง หากขาดซึ่ง “จิตวิญญาณ” (Soul) หรือหลักยึดเหนี่ยวภายในของผู้บริหารในการตัดสินใจและนำพาองค์กร ในบริบทนี้ หลักธิปไตย 3 จึงเข้ามามีบทบาทสำคัญในการเติมเต็มจิตวิญญาณดังกล่าว โดยเฉพาะอย่างยิ่ง “ธรรมาธิปไตย” ซึ่งทำหน้าที่เป็นแกนกลางในการกำกับและถ่วงดุลอำนาจการตัดสินใจให้ตั้งอยู่บนความถูกต้องและชอบธรรม

หากการบริหารจัดการในสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษา (สพป.) ขาดธรรมาธิปไตยเป็นเครื่องชี้นำแล้ว หลักธรรมาภิบาลทั้ง 6 ประการอาจถูกลดทอนคุณค่าลงจนเหลือเพียง “รูปแบบที่ไร้แก่นสาร” (Form without Soul) กล่าวคือ เป็นเพียงการปฏิบัติตามกฎระเบียบให้ครบถ้วนตามตัวอักษร แต่ปราศจากเจตจำนงที่มุ่งยังประโยชน์สุขของส่วนรวมอย่างแท้จริง (ทิพย์พาร ตันติสุนทร, 2558) สภาวะดังกล่าวสามารถอธิบายผ่านการแปรสภาพของหลักธรรมาภิบาลแต่ละข้อได้อย่างชัดเจน

ประการแรก หลักนิติธรรม จะถูกบิดเบือนให้กลายเป็นเพียง หลักนิติรัฐ ผู้บริหารที่ยึด อัตตาธิปไตย เป็นใหญ่ อาจใช้กฎหมายเป็นเครื่องมือในการสร้างความชอบธรรมให้แก่การตัดสินใจของตนเอง หรือหาช่องว่างทางกฎหมายเพื่อเอื้อประโยชน์แก่ตนเองและพวกพ้อง ในขณะที่ผู้บริหารที่เอนเอียงไปทาง โลกธิปไตย อาจเลือกที่จะบังคับใช้กฎหมายอย่างหละหลวมกับกลุ่มคนส่วนใหญ่ที่สนับสนุนตน แต่จะใช้กฎหมายอย่างเคร่งครัดกับฝ่ายตรงข้าม การกระทำเหล่านี้แม้จะไม่ผิดกฎหมายในทางเทคนิค แต่ก็ขาดซึ่งเจตนารมณ์แห่งความยุติธรรม แต่เมื่อมีธรรมาธิปไตยเป็นเครื่องกำกับ การบังคับใช้กฎหมายจะตั้งอยู่บนความเสมอภาคและความเป็นธรรมอย่างแท้จริง

ประการที่สอง หลักคุณธรรม จะกลายเป็นเพียง จรรยาบรรณบนแผ่นกระดาษ การส่งเสริมคุณธรรม จริยธรรม จะถูกทำไปในเชิงสัญลักษณ์ เช่น การจัดอบรม หรือการประกาศเจตนารมณ์ แต่ในการปฏิบัติงานจริง การตัดสินใจอาจไม่ได้ตั้งอยู่บนพื้นฐานของความซื่อสัตย์สุจริตหรือความเสียสละ หากธรรมาธิปไตยซึ่งเป็นมโนธรรมสำนึกที่ยึดความถูกต้องเป็นที่ตั้งไม่ได้รับการปลูกฝัง คุณธรรมก็จะกลายเป็นเพียงวาทกรรมเพื่อสร้างภาพลักษณ์ที่ดีให้แก่องค์กรเท่านั้น ในทางกลับกัน องค์กรที่ขับเคลื่อนด้วยธรรมาธิปไตยจะทำให้ความซื่อสัตย์สุจริตฝังลึกกลายเป็นวัฒนธรรมองค์กรที่ปฏิบัติจริง

ประการที่สาม หลักความโปร่งใส จะถูกจำกัดอยู่แค่ การเปิดเผยข้อมูลตามที่กฎหมายบังคับ แทนที่จะเป็นการเปิดเผยอย่างจริงจังเพื่อให้สาธารณชนตรวจสอบได้ ผู้บริหารอาจเลือกเปิดเผยข้อมูลเพียงบางส่วน หรือนำเสนอข้อมูลในรูปแบบที่ซับซ้อน เข้าใจยาก เพื่อให้ผ่านเกณฑ์การประเมิน แต่ไม่ได้มุ่งสร้างความเข้าใจและความไว้วางใจอย่างแท้จริง การกระทำเช่นนี้สะท้อนถึงการขาดความกล้าหาญทางจริยธรรมที่จะเผชิญหน้ากับการตรวจสอบ ซึ่งเป็นผลมาจากการไม่ได้ยึดถือธรรมาธิปไตยเป็นหลักชัยในการ

องค์ความรู้สำคัญจากการวิจัยชี้ให้เห็นว่า การสร้างธรรมาภิบาลในสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษา โดยพึงพา กลไกเชิงโครงสร้างหรือกฎระเบียบตามแนวคิดตะวันตกเพียงอย่างเดียว นั้น ไม่เพียงพอต่อการสร้างวัฒนธรรมองค์กรที่โปร่งใสได้ อย่างแท้จริง เนื่องจากผู้บริหารยังขาด "เข็มทิศภายใน" สำหรับกำกับการตัดสินใจท่ามกลางสถานการณ์ที่ซับซ้อนและแรงกดดัน การ นำ "**หลักอริปไตย 3**" ซึ่งเป็นกรอบจริยธรรมที่ยังรากลึกในสังคมไทยมาประยุกต์ใช้ จึงเป็นแนวทางสำคัญในการอุดช่องว่างดังกล่าว โดยหลักอริปไตย 3 เสนอมุมมองเชิงพลวัตว่า "**อัตตาธิปไตย**" (การยึดตนเป็นใหญ่) มีลักษณะเป็นทวิลักษณ์ ด้านหนึ่งอาจนำไปสู่ อำนาจอธิปไตย แต่อีกด้านสะท้อนถึงความกล้าหาญทางจริยธรรมในการยืนหยัดทำสิ่งที่ถูกต้อง ขณะที่ "**โลกาธิปไตย**" (การยึดกระแส โลกหรือเสียงส่วนใหญ่) แม้จะส่งเสริมการมีส่วนร่วมตามวิถีประชาธิปไตย แต่หากขาดหลักคิดที่มั่นคงก็อาจตกหลุมพรางกระแส ประชาธิปไตยหรือระบบอุปถัมภ์ได้ หัวใจสำคัญขององค์ความรู้จึงอยู่ที่บทบาทของ "**ธรรมาธิปไตย**" (การยึดความถูกต้องเป็นใหญ่) ซึ่งทำหน้าที่เป็นแกนกลางสร้างสมดุล กลั่นกรองทั้งความต้องการส่วนตนและแรงกดดันทางสังคม โดยยึดหลักเหตุผลและความเป็น ธรรมเป็นที่ตั้งสูงสุด การบูรณาการธรรมาธิปไตยเข้ากับการบริหารจึงเป็นการเติมเต็มวิญญูณให้แก่หลักธรรมาภิบาล ยกระดับจาก การปฏิบัติตามกฎระเบียบเชิงรูปแบบ สู่การดำเนินงานเพื่อประโยชน์สูงสุดของการศึกษาและส่วนรวมอย่างยั่งยืน ดังภาพที่ 1

ภาพที่ 1 การประยุกต์ใช้อุปไทย 3 เพื่อเสริมสร้างธรรมาภิบาลใน สพป.

สรุปและข้อเสนอแนะ

การสร้างธรรมาภิบาลในสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษา (สพป.) ท่ามกลางวิกฤตศรัทธาและความท้าทายในยุคปัจจุบัน ไม่สามารถพึ่งพาเพียงการวางโครงสร้างหรือระเบียบปฏิบัติจากภายนอกตามแนวคิดตะวันตกเพียงอย่างเดียวได้ บทความวิชาการฉบับนี้ได้แสดงให้เห็นว่า การจะขับเคลื่อนองค์กรให้เกิดความโปร่งใสและเป็นธรรมอย่างแท้จริงนั้น จำเป็นต้องมีการบูรณาการ "เข้มทิศภายใน" เข้ากับมาตรฐานการบริหารระดับสากล

หลักอริปไตย 3 ไม่ใช่เพียงหลักคิดทางศาสนาที่ล้าสมัย แต่เป็นพลวัตแห่งอำนาจที่ทรงพลังในการบริหารจัดการยุคใหม่ การประยุกต์ใช้หลักการนี้ช่วยให้ผู้บริหาร สพป. ก้าวข้ามข้อจำกัดของการบริหารแบบเดิม ดังนี้

การปรับปรุงอัตราอริปไตย เปลี่ยนจากการใช้อำนาจนิยมและการยึดประโยชน์ส่วนตน (มิติเชิงลบ) ไปสู่การมีมโนธรรมและความกล้าหาญทางจริยธรรม แม้ภายใต้ความกดดัน (มิติเชิงบวก)

การกลั่นกรองโลกาธิปไตย ช่วยให้การมีส่วนร่วมและการรับฟังเสียงส่วนใหญ่ไม่กลายเป็นกับดักของประชานิยม หรือการยอมตามกระแสสังคมจนละเลยหลักการที่ถูกต้องและประโยชน์ระยะยาวของส่วนรวม

ธรรมาธิปไตยในฐานะสมดุลภาพ เป็นหัวใจสำคัญที่ทำหน้าที่เป็น "แกนกลาง" ในการถ่วงดุลระหว่างความเชื่อมั่นในตนเองและการยอมรับเสียงจากภายนอก

เมื่อธรรมาธิปไตยถูกนำมาใช้เป็นเข็มทิศ หลักธรรมาภิบาลทั้ง 6 ประการ—นิติธรรม คุณธรรม ความโปร่งใส การมีส่วนร่วม ความรับผิดชอบ และความคุ้มค่า—จะไม่ได้เป็นเพียง "รูปแบบที่ไร้แก่นสาร" หรือการปฏิบัติตามกฎหมายเพื่อเลี่ยงความผิด แต่จะกลายเป็นจิตวิญญาณขององค์กรที่มุ่งเน้นความถูกต้อง ความยุติธรรม และผลสัมฤทธิ์ทางการศึกษาของผู้เรียนเป็นสำคัญ การบริหารที่ยึดธรรมเป็นใหญ่จึงเป็นรากฐานที่มั่นคงที่สุดในการสร้างความไว้วางใจจากสาธารณชนและนำไปสู่ความยั่งยืนของระบบการศึกษาไทย

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

เพื่อให้การประยุกต์ใช้หลักอริปไตย 3 เกิดผลเป็นรูปธรรม หน่วยงานระดับนโยบายอย่างสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน (สพฐ.) และ สพป. ควรดำเนินการดังนี้

การกำหนดสมรรถนะด้านธรรมาธิปไตย บรรจุหลักธรรมาธิปไตยและอริปไตย 3 ไว้ในหลักสูตรการพัฒนาผู้บริหารการศึกษาและบุคลากรทางการศึกษา โดยไม่ได้สอนในเชิงวิชาการศาสนา แต่สอนในฐานะ "สมรรถนะการตัดสินใจเชิงจริยธรรม"

การพัฒนาหลักสูตร "ผู้นำตามหลักพุทธบริหาร": จัดอบรมเชิงปฏิบัติการที่ใช้กรณีศึกษา (Case Studies) เกี่ยวกับปัญหาความโปร่งใสใน สพป. เพื่อให้ผู้บริหารฝึกใช้หลักธรรมาธิปไตยในการวิเคราะห์และตัดสินใจถ่วงดุลระหว่างประโยชน์ส่วนตน กระแสสังคม และความถูกต้อง

การสร้างระบบที่เลียง ส่งเสริมให้ผู้บริหารที่มีประวัติการทำงานด้วยความโปร่งใสและยึดหลักธรรมาธิปไตย ทำหน้าที่เป็นต้นแบบและให้คำปรึกษาแก่ผู้บริหารรุ่นใหม่ เพื่อสร้างวัฒนธรรมองค์กรที่เข้มแข็งจากภายใน

การใช้กระบวนการสุนทรียสนทนา เปิดพื้นที่ภายใน สพป. ให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้เกี่ยวกับการตัดสินใจที่ยากลำบาก โดยใช้หลักธรรมาธิปไตยเป็นฐาน เพื่อสร้างความเข้าใจร่วมกันในระดับมโนธรรมมากกว่าเพียงกฎระเบียบ

ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยต่อยอด

เพื่อขยายผลองค์ความรู้จากบทความฉบับนี้สู่การพิสูจน์เชิงประจักษ์ ควรมีการทำวิจัยในประเด็นต่างๆ ดังนี้

การศึกษาเชิงปริมาณเพื่อวัดดัชนีความโปร่งใส พัฒนาเครื่องมือวัดระดับการยึดหลักอริปไตย 3 ในการบริหาร และศึกษาความสัมพันธ์เชิงสาเหตุ ระหว่างการยึดหลักธรรมาธิปไตยกับดัชนีความโปร่งใสและการดำเนินงานตามหลักธรรมาภิบาลของ สพป.

การศึกษาผลกระทบต่อความสุขและความผูกพันในองค์กร วิจัยว่าเมื่อผู้บริหารใช้หลักธรรมาธิปไตยในการสร้างความเป็นธรรม (เช่น การพิจารณาความดีความชอบและการโยกย้าย) จะส่งผลต่อดัชนีความสุข และความจงรักภักดีต่อองค์กรของครูและบุคลากรมากน้อยเพียงใด

การพัฒนาโมเดลการตัดสินใจเชิงจริยธรรม วิจัยเชิงทดลองเพื่อสร้างและทดสอบประสิทธิภาพของ "โมเดลการตัดสินใจตามหลักธรรมาธิปไตย" ที่ปรับปรุงให้เหมาะสมกับบริบทความขัดแย้งและแรงกดดันทางการเมืองในระดับพื้นที่

การเปรียบเทียบเชิงวัฒนธรรม ศึกษาเปรียบเทียบผลลัพธ์การบริหารระหว่าง สพป. ที่มีวัฒนธรรมองค์กรแบบยึดตัวบุคคลเป็นใหญ่ (อัตราอริปไตยเชิงลบ) กับ สพป. ที่ขับเคลื่อนด้วยหลักธรรม เพื่อถอดบทเรียนความสำเร็จที่เป็นรูปธรรม

เอกสารอ้างอิง

- เกษียร เตชะพีระ. (2560). ประชาธิปไตยในยุคเปลี่ยนผ่าน: รวมบทความว่าด้วยความขัดแย้งและประชาธิปไตย. สำนักพิมพ์ฟ้าเดียวกัน.
- ชัยอนันต์ สมุทวณิช. (2544). การมีส่วนร่วมของประชาชนในการปกครองท้องถิ่น. สถาบันนโยบายศึกษา.
- ทิพย์พพร ต้นตีสุนทร. (2558). ธรรมนูญ: จากแนวคิดสู่การปฏิบัติในสังคมไทย. สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- บวรศักดิ์ อุวรรณโณ. (2542). การสร้างธรรมนูญในสังคมไทย. สำนักพิมพ์วิญญูชน.
- ประเวศ วะสี. (2550). ยุทธศาสตร์ทางปัญญาและการพัฒนา. สำนักพิมพ์หมอชาวบ้าน.
- พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตโต). (2546). พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์. โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต). (2559). พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ. สำนักพิมพ์ผลิธัมม.
- พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). (2561). พุทธวิธีบริหาร. โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระไพศาล วิสาโล. (2561). พุทธศาสนากับการศึกษาเพื่อสร้างสรรค์สังคม. เสริมศึกษา.
- พิชาย รัตนดิลก ณ ภูเก็ต. (2557). การเมืองการบริหารในระบอบประชาธิปไตย: การต่อสู้กับการทุจริตคอร์รัปชัน. สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ว.วชิรเมธี (พระมหาวิฑูชัย วชิรเมธี). (2557). ธรรมนูญไทย: ทางออกประเทศไทย. สำนักพิมพ์อมรินทร์ธรรมะ.
- วรเดช จันทรศร. (2543). ทฤษฎีการนำนโยบายสาธารณะไปปฏิบัติ. สมาคมรัฐประศาสนศาสตร์แห่งประเทศไทย.
- วิชญ์ เครืองาม. (2546). กฎหมายมหาชน. สำนักพิมพ์นิติบรรณการ.
- สมคิด พรหมจ้อย, สุวิมล อุดมพิริยศักดิ์, และ มนต์รี อนุชิตวรวงศ์. (2562). การพัฒนารูปแบบการบริหารจัดการตามหลักธรรมนูญสำหรับสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน. วารสารศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร, 21(3), 115-128.
- สมหวัง พิธิยานุวัฒน์. (2555). วิธีวิทยาการวิจัยทางการศึกษา. สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุจิต บุญบงการ. (2549). การพัฒนาการเมืองของไทย: ปฏิสัมพันธ์ระหว่างทหาร สถาบันทางการเมือง และการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชน. สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาระบบราชการ. (2552). คู่มือการบริหารกิจการบ้านเมืองที่ดี. สำนักนายกรัฐมนตรี.
- สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา. (2563). รายงานการศึกษาไทย พ.ศ. 2563: การศึกษาเพื่อความเป็นคนที่สมบูรณ์. กระทรวงศึกษาธิการ.
- เสนาะ ดิยาวี. (2555). หลักการบริหาร. โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

บทบาทของวัดและสื่อปัญญาประดิษฐ์ในยุคดิจิทัลเพื่อการส่งเสริมการจัดการเรียนรู้ วิชาพระพุทธศาสนาเชิงรุก

THE ROLE OF TEMPLES AND ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE DIGITAL AGE FOR PROMOTING
ACTIVE LEARNING IN BUDDHISM

พระปลัดชาตรี สิริมงคล (วงศ์ศิริ)

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Phrapalad Chatree Sirimongkalo (Wongsiri)

Mahachulalongkornrajavidyalaya University

Corresponding Author: E-mail: Chartree.v@gmail.com

(Received : March 8, 2026; Edit : June 5, 2026; accepted : June 13, 2026)

บทคัดย่อ

ท่ามกลางกระแสศตวรรษที่ 21 ที่เทคโนโลยีดิจิทัลสร้างระยะห่างระหว่างพุทธศาสนิกชนกับวัด และการสอนพระพุทธศาสนาแบบดั้งเดิมเริ่มลดความดึงดูดลง บทความนี้จึงนำเสนอแนวทางการบูรณาการจัดการเรียนรู้เชิงรุก (Active Learning) สื่อปัญญาประดิษฐ์ (AI) และบทบาทของวัด เพื่อยกระดับการศึกษาพุทธธรรมให้สอดคล้องกับพลวัตยุคสมัย ผลการวิเคราะห์พบว่า การก้าวข้ามข้อจำกัดดังกล่าวต้องอาศัยการขับเคลื่อน "พุทธวิธีสอน" เชิงรุกผ่านหลักโยนิโสมนสิการ กาลามสูตร และธรรมสากัจฉา เพื่อเปลี่ยนผู้เรียนให้เป็นผู้สร้างปัญญาด้วยตนเอง โดยมี AI เป็นเครื่องมือทรงพลัง ได้แก่ Generative AI ช่วยจำลองหลักธรรมนามธรรมให้เป็นรูปธรรม Conversational AI เป็นกัลยาณมิตรดิจิทัลตอบข้อสงสัยตลอด 24 ชั่วโมง และ Personalized Learning AI ช่วยปรุง "ธรรมโอสถ" ให้ตรงตามจริตเฉพาะบุคคล อย่างไรก็ตาม วัดและพระสงฆ์ยังคงเป็นแกนกลางสำคัญที่ไม่อาจทดแทนได้ในฐานะผู้รับรองความถูกต้องของเนื้อหา (Content Validator) เพื่อป้องกันการบิดเบือนคำสอน และเป็นผู้อำนวยความสะดวก (Facilitator) ที่ถ่ายทอดความเมตตาทางจิตวิญญาณ การผสมผสานองค์ประกอบเหล่านี้อย่างเป็นระบบจะช่วยสร้างระบบนิเวศการเรียนรู้ทางพระพุทธศาสนาที่มั่นคง ทันสมัย และยั่งยืนในโลกยุคดิจิทัล

คำสำคัญ: การเรียนรู้เชิงรุก (Active Learning), ปัญญาประดิษฐ์ (AI), บทบาทของวัด

Abstract

Amidst 21st-century digital transformations that distance Buddhists from temples and render traditional passive learning less effective, this article proposes integrating Active Learning, Artificial Intelligence (AI), and the role of temples to modernize Buddhist education. Analysis reveals that overcoming current limitations requires revitalizing active "Buddhist teaching methods"—specifically *Yonisomanasikara*, *Kalama Sutta*, and *Dhamma Sakaccha*—to empower learners as wisdom creators. AI serves as a powerful vehicle through Generative AI (visualizing abstract Dhamma), Conversational AI (acting as a 24/7 digital companion), and Personalized Learning AI (tailoring "Dhamma medicine" to individual needs). Nevertheless, temples and monks remain irreplaceable core elements, serving as "Content Validators" to prevent doctrinal distortion and "Facilitators" who offer spiritual empathy that machines cannot replicate. This systematic integration ultimately establishes a secure, modern, and sustainable Buddhist learning ecosystem in the digital era.

Keywords: Active Learning, Artificial Intelligence (AI), Role of Temples

บทนำ

สังคมโลกในศตวรรษที่ 21 กำลังเผชิญกับคลื่นแห่งการเปลี่ยนแปลงที่ขับเคลื่อนด้วยเทคโนโลยีดิจิทัลอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อน การเปลี่ยนผ่านนี้ได้ส่งผลกระทบต่อโครงสร้างทางสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมอย่างลึกซึ้ง รวมถึงสถาบันทางศาสนาซึ่งเป็นรากฐานทางจิตวิญญาณของสังคมมายาวนาน (Castells, 2010) ในบริบทของสังคมไทย โดยเฉพาะสังคมเมืองและสังคมอุตสาหกรรม วิถีชีวิตของผู้คนมีความเร่งรีบและซับซ้อนมากขึ้น ข้อจำกัดด้านเวลาและการเดินทางได้สร้างระยะห่างระหว่างพุทธศาสนิกชนกับศูนย์กลางการเรียนรู้ทางพระพุทธศาสนาอย่าง "วัด" โดยไม่เจตนา การเข้าวัดเพื่อฟังธรรม สนทนาธรรม หรือปฏิบัติธรรม ซึ่งเคยเป็นวิถีปฏิบัติปกติในอดีต ได้กลายเป็นกิจกรรมที่ต้องอาศัยความตั้งใจและการจัดสรรเวลาเป็นพิเศษ ส่งผลให้โอกาสในการเข้าถึงแก่นแท้ของคำสอนทางพระพุทธศาสนาลดน้อยลงสำหรับคนจำนวนมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกลุ่มเยาวชนและคนวัยทำงาน (พอใจ สุวรรณโชติ, 2562) สถานการณ์ดังกล่าวได้สร้างความท้าทายต่อการธำรงรักษาและสืบทอดพระพุทธศาสนาให้สอดคล้องกับพลวัตของยุคสมัย

ท่ามกลางความท้าทายนี้ ช่องว่างที่สำคัญได้ปรากฏชัดขึ้นในกระบวนการจัดการเรียนการสอนวิชาพระพุทธศาสนาในปัจจุบัน รูปแบบการสอนแบบดั้งเดิมที่เน้นการเรียนรู้แบบตั้งรับ (Passive Learning) เช่น การบรรยายธรรม การให้ท่องจำหลักธรรมหรือพุทธประวัติ แม้จะมีคุณค่าในตัวเอง แต่อาจไม่สามารถสร้างแรงดึงดูดและกระตุ้นการเรียนรู้ให้กับผู้เรียนในยุคดิจิทัลได้อย่างเต็มศักยภาพ (Freeman et al., 2014) ผู้เรียนยุคใหม่ซึ่งเติบโตมากับเทคโนโลยีที่มีปฏิสัมพันธ์สูง (Interactive Technology) ค่อนข้างกับการเข้าถึงข้อมูลที่รวดเร็ว การเรียนรู้ผ่านประสบการณ์ และการมีส่วนร่วมโดยตรง พวกเขาจึงอาจมองว่าการเรียนรู้แบบทางเดียวเป็นสิ่งที่ไม่น่าสนใจและไม่สามารถเชื่อมโยงเข้ากับชีวิตประจำวันได้จริง ช่องว่างเชิงวิธีการนี้ส่งผลให้พระพุทธศาสนาอาจถูกมองว่าเป็นเรื่องไกลตัว ล้าสมัย และเป็นเพียงพิธีกรรม มากกว่าจะเป็นหลักปรัชญาและแนวทางการดำเนินชีวิตที่ทันสมัยและประยุกต์ใช้ได้จริง

เพื่อเชื่อมต่อช่องว่างและตอบสนองต่อความท้าทายดังกล่าว บทความนี้จะนำเสนอแนวทางการบูรณาการองค์ประกอบสามส่วนที่สำคัญเข้าด้วยกัน ได้แก่ การจัดการเรียนรู้เชิงรุก (Active Learning), สื่อปัญญาประดิษฐ์ (Artificial Intelligence - AI) และบทบาทของวัด ในฐานะแกนกลางทางปัญญา การเรียนรู้เชิงรุก ซึ่งให้ความสำคัญกับการที่ผู้เรียนได้ลงมือปฏิบัติ คิดวิเคราะห์ ตั้งคำถาม และอภิปรายแลกเปลี่ยน ถือเป็นหัวใจสำคัญในการสร้างความเข้าใจที่ลึกซึ้งและยั่งยืน (Bonwell & Eison, 1991) โดยมีสื่อปัญญาประดิษฐ์เป็นเครื่องมืออันทรงพลังในการสร้างสรรค์ประสบการณ์การเรียนรู้ที่หลากหลายและตอบสนองต่อความต้องการของผู้เรียนแต่ละคน (Personalized Learning) เช่น แชทบอท (Chatbot) ที่สามารถตอบคำถามธรรมะเบื้องต้นได้ตลอด 24 ชั่วโมง หรือการใช้เทคโนโลยีภาพเสมือนจริง (VR/AR) เพื่อจำลองการเดินทางไปยังสังเวชนียสถาน อย่างไรก็ตาม การนำเทคโนโลยีมาใช้ในการสอนพระพุทธศาสนาจำเป็นต้องมีแกนกลางที่กำกับดูแลความถูกต้องและความน่าเชื่อถือของเนื้อหา ซึ่ง "วัด" โดยมีพระสงฆ์ผู้ทรงความรู้เป็นบุคลากรสำคัญ จะเข้ามามีบทบาทในฐานะผู้ตรวจสอบและรับรองความถูกต้องของข้อมูล (Content Validator) ที่จะป้อนให้กับ AI และเป็นผู้อำนวยความสะดวก (Facilitator) ในการชี้แนะประเด็นเชิงลึกที่เทคโนโลยีไม่สามารถทดแทนได้ (Turkle, 2017)

ด้วยเหตุนี้ บทความวิชาการนี้จึงมีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอแนวคิดและรูปแบบการบูรณาการระหว่างวัดและสื่อปัญญาประดิษฐ์ เพื่อยกระดับการจัดการเรียนรู้วิชาพระพุทธศาสนาจากการเรียนรู้แบบตั้งรับไปสู่การเรียนรู้เชิงรุกในบริบทของสังคมยุคดิจิทัล โดยมีวงวิเคราะห์ศักยภาพของ AI ในฐานะเครื่องมือทางการศึกษาทางธรรม พร้อมทั้งสำรวจและกำหนดบทบาทใหม่ของวัดและพระสงฆ์ในฐานะผู้กำกับดูแลเนื้อหาและผู้อำนวยความสะดวกการเรียนรู้ เพื่อสร้างระบบนิเวศการเรียนรู้ทางพระพุทธศาสนาที่ยังคงรักษาแก่นแท้ของคำสอนไว้ได้อย่างครบถ้วน ในขณะเดียวกันก็สามารถสื่อสารและเข้าถึงผู้คนในยุคดิจิทัลได้อย่างมีประสิทธิภาพและยั่งยืน

พลวัตของการจัดการเรียนรู้วิชาพระพุทธศาสนาเชิงรุก (Active Learning)

ในกระแสด้านการปฏิรูปการศึกษา แนวคิดเรื่องการจัดการเรียนรู้เชิงรุก หรือ Active Learning ได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวางว่าเป็นกระบวนการที่ผู้เรียนสามารถเปลี่ยนจากผู้รับความรู้ ไปสู่ผู้สร้างความรู้ ได้อย่างมีประสิทธิภาพ (ทศนา แคมมณี, 2560) แนวคิดนี้ตั้งอยู่บนฐานความเชื่อว่าการเรียนรู้จะเกิดขึ้นได้ดีที่สุดเมื่อผู้เรียนได้มีส่วนร่วมโดยตรงในกระบวนการ ผ่านการลงมือปฏิบัติ การคิดวิเคราะห์ การตั้งคำถาม การอภิปราย และการสะท้อนความคิดของตนเองและผู้อื่น เมื่อนำแนวคิดนี้มาประยุกต์ใช้กับวิชาพระพุทธศาสนา ซึ่งมีเป้าหมายสูงสุดคือการพัฒนาปัญญาเพื่อความเข้าใจในความเป็นจริงของชีวิต มิใช่เพียงการสะสมข้อมูลความรู้ ยิ่งเผยให้เห็นถึงความสอดคล้องและศักยภาพอย่างยิ่งยวด อย่างไรก็ตาม การเรียนการสอนพระพุทธศาสนาในระบบการศึกษาไทยจำนวนมากไม่น้อยยังคงติดอยู่กับรูปแบบดั้งเดิมที่เน้นการบรรยายและการท่องจำหลักธรรม ทำให้เนื้อหาซึ่งมีคุณค่ามหาศาลกลับกลายเป็นเรื่องน่าเบื่อหน่ายและไกลตัวสำหรับผู้เรียนยุคใหม่ (ไพฑูรย์ สินลารัตน์, 2558) ดังนั้น การทำความเข้าใจและประยุกต์ใช้หลักการการเรียนรู้เชิงรุกในมิติของพุทธศาสนาจึงไม่ใช่การนำเข้าแนวคิดใหม่จากตะวันตก แต่คือการหวนคืนสู่รากเหง้าของ

"พุทธวิธีสอน" ที่พระพุทธรังคทรงใช้ในการเผยแผ่คำสอนเมื่อว่าสองพันห้าร้อยปีมาแล้ว

หัวใจสำคัญของการเรียนรู้เชิงรุกในมิติของพุทธศาสนาคือการน้อมนำหลัก "โยนิโสมนสิการ" มาเป็นเครื่องมือหลักในการเรียนรู้ โยนิโสมนสิการคือการใช้ความคิดอย่างถูกวิธี หรือการคิดอย่างมีระบบ เป็นการคิดสืบค้นถึงต้นตอ พิจารณาถึงเหตุและผล และมองสิ่งต่างๆ ตามความสัมพันธ์เชิงองค์รวม (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), 2559) กระบวนการนี้มีลักษณะเป็น "Active" อย่างแท้จริง เพราะไม่ใช่การรับฟังแล้วเชื่อในทันที แต่เป็นการกระตุ้นให้ผู้เรียน "คิด" และ "พิจารณา" ด้วยตนเอง เช่น แทนที่จะสอนว่า "อริยสัจ 4 ประกอบด้วย ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค" การสอนเชิงรุกจะเริ่มต้นด้วยการตั้งคำถามให้ผู้เรียนสำรวจประสบการณ์ของตนเองว่า "ในชีวิตที่ผ่านมา เคยมีความทุกข์ในเรื่องใดบ้าง?" (ทุกข์) "ความทุกข์นั้นเกิดขึ้นจากสาเหตุอะไร?" (สมุทัย) "จะดับความทุกข์นั้นได้อย่างไร?" (นิโรธ) และ "มีแนวทางปฏิบัติอะไรบ้างที่จะนำไปสู่การพ้นทุกข์นั้น?" (มรรค) การเรียนรู้ในลักษณะนี้ทำให้หลักธรรมไม่ได้เป็นเพียงตัวอักษรในตำรา แต่กลายเป็นเครื่องมือที่ผู้เรียนสามารถนำมาวิเคราะห์และแก้ปัญหาในชีวิตจริงของตนเองได้ เป็นการเปลี่ยนจากการเรียนรู้แบบ "บอกให้จำ" ไปสู่การเรียนรู้แบบ "ชวนให้คิด" ซึ่งเป็นรากฐานของการเกิดปัญญา (วิจารณ์ พานิช, 2555)

ยิ่งไปกว่านั้น หลักฐานเชิงประจักษ์ที่ชัดเจนที่สุดซึ่งสนับสนุนการเรียนรู้เชิงวิพากษ์ (Critical Learning) ในพุทธศาสนาปรากฏอยู่ใน "กาลามสูตร" ซึ่งอาจถือได้ว่าเป็นปัญญาว่าด้วยการไม่เชื่ออย่างมกมาย และเป็นแนวทางการแสวงหาความจริงเชิงรุกที่เก่าแก่ที่สุดบทหนึ่งของโลก พระพุทธรังคทรงสอนชาวกาลามะไม่ให้ปลงใจเชื่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งเพียงเพราะเหตุผล 10 ประการ อาทิ การฟังตามกันมา การถือสืบๆ กันมา การอ้างตำรา หรือการเชื่อเพราะว่าสมณะนี้เป็นครูของเรา แต่ทรงแนะนำให้ใช้สติปัญญาของตนเอง พิจารณาไตร่ตรองว่าคำสอนนั้นๆ เป็นกุศลหรืออกุศล มีโทษหรือไม่มีโทษ เมื่อปฏิบัติแล้วนำไปสู่ประโยชน์สุขหรือไม่ แล้วจึงค่อยตัดสินใจเชื่อและนำไปปฏิบัติ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง, สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ดิกกนิบาต, 2539) หลักการในกาลามสูตรนี้คือแม่แบบของการเรียนรู้เชิงรุกที่สมบูรณ์แบบ เพราะเป็นการมอบอำนาจและอิสระทางปัญญาให้กับผู้เรียน กระตุ้นให้เกิดการตั้งคำถามเชิงวิพากษ์ และส่งเสริมทักษะการประเมินข้อมูลข่าวสาร ซึ่งเป็นทักษะที่จำเป็นอย่างยิ่งในยุคดิจิทัลที่ข้อมูลท่วมท้นและมีทั้งข้อมูลจริงและเท็จปะปนกันไป (สุวิมล ว่องวานิช, 2558) การจัดการเรียนรู้พระพุทธศาสนาที่อิงตามแนวทางนี้ จะช่วยสร้างภูมิคุ้มกันทางปัญญาให้แก่ผู้เรียน ไม่ให้ตกเป็นเหยื่อของลัทธิความเชื่อที่บิดเบือนไปจากแก่นแท้ของพุทธธรรม

นอกจากการเรียนรู้รายบุคคลแล้ว พุทธศาสนายังให้ความสำคัญกับการเรียนรู้ร่วมกันผ่านกระบวนการ "ธรรมสภาจัจฉา" หรือการสนทนาธรรม ซึ่งถือเป็นรูปแบบหนึ่งของการเรียนรู้เชิงรุกแบบร่วมมือ (Collaborative Active Learning) การสนทนาธรรมเป็นกิจกรรมที่พระพุทธรังคทรงส่งเสริมให้ภิกษุและพุทธบริษัทปฏิบัติอยู่เสมอ เพราะเป็นโอกาสในการแลกเปลี่ยนความรู้ความเข้าใจ ชักถามข้อสงสัย และช่วยกันขัดเกลาหิฐิความเห็นให้ถูกต้องตรงตามธรรมวินัย (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ประยุทธ์ ปยุตโต), 2561) กระบวนการนี้แตกต่างอย่างสิ้นเชิงกับการนั่งฟังบรรยายทางเดียว เพราะผู้เรียนทุกคนมีบทบาทเป็นทั้งผู้ให้และผู้รับความรู้ บรรยายภาศการเรียนรู้จึงเต็มไปด้วยปฏิสัมพันธ์และการขับเคลื่อนทางปัญญา ในห้องเรียนวิชาพระพุทธศาสนาเชิงรุก ครูผู้สอนสามารถจำลองบรรยากาศของธรรมสภาจัจฉาได้โดยใช้เทคนิคต่างๆ เช่น การอภิปรายกลุ่มย่อย การใช้กรณีศึกษา (Case Study) ทางศีลธรรมให้ผู้เรียนร่วมกันวิเคราะห์และตัดสินใจ หรือการโต้วาทีในประเด็นทางพุทธปรัชญา วิธีการเหล่านี้ไม่เพียงแต่ทำให้ผู้เรียนเข้าใจเนื้อหาได้ลึกซึ้งขึ้น แต่ยังช่วยพัฒนาทักษะทางสังคมที่สำคัญ เช่น ทักษะการฟังอย่างลึกซึ้ง การสื่อสารอย่างสร้างสรรค์ และการทำงานร่วมกับผู้อื่น

เมื่อเปรียบเทียบให้เห็นภาพชัดเจน การจัดการเรียนรู้พระพุทธศาสนาแบบดั้งเดิม (ดั้งรับ) จะมีลักษณะที่ครูหรือพระอาจารย์เป็นศูนย์กลาง (Teacher-centered) ทำหน้าที่ถ่ายทอดความรู้จากพระไตรปิฎกหรือตำราสู่ผู้เรียนซึ่งเป็นฝ่ายรับเพียงอย่างเดียว เป้าหมายคือการจดจำข้อมูลให้ได้มากที่สุด ผู้เรียนอาจท่องพุทธประวัติได้แม่นยำ หรือบอกองค์ประกอบของมรรคมีองค์ 8 ได้ครบถ้วน แต่ขาดความสามารถในการเชื่อมโยงหลักธรรมเหล่านั้นเข้ากับชีวิตจริง ในทางตรงกันข้าม การจัดการเรียนรู้เชิงรุก จะมีผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง (Learner-centered) โดยครูเปลี่ยนบทบาทจาก "ผู้สอน" มาเป็น "ผู้อำนวยความสะดวกการเรียนรู้" หรือ "กัลยาณมิตร" ที่คอยกระตุ้น ตั้งคำถาม และออกแบบกิจกรรมให้ผู้เรียนได้สำรวจ ค้นพบ และสร้างองค์ความรู้ขึ้นด้วยตนเอง (มนัส บุญประกอบ, 2557) เป้าหมายของการเรียนรู้เชิงรุกจึงไม่ใช่แค่ "ความจำ" แต่คือการบ่มเพาะ "ปัญญา" ที่จะนำไปสู่ความเข้าใจอย่างแจ่มแจ้งและสามารถประยุกต์ใช้ธรรมะเพื่อการดำเนินชีวิตที่ดียิ่งขึ้นได้จริง พลวัตของการเปลี่ยนแปลงนี้จึงเป็นการยกระดับจากการศึกษาศาสนาไปสู่การศึกษาธรรม ที่มุ่งเน้นการเปลี่ยนแปลงภายในของผู้เรียนเป็นสำคัญ ซึ่งเป็นเป้าหมายที่แท้จริงของการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

โดยสรุป พลวัตของการจัดการเรียนรู้วิชาพระพุทธศาสนาเชิงรุก คือการฟื้นคืนและประยุกต์ใช้พุทธวิธีสอนอันแยบคายที่ปรากฏอยู่ในหลักโยนิโสมนสิการ กาลามสูตร และธรรมสภาจัจฉา เพื่อเปลี่ยนกระบวนการเรียนรู้ให้มีชีวิตชีวา มีความหมาย และเชื่อมโยงกับชีวิตของผู้เรียนในยุคปัจจุบัน การเปลี่ยนผ่านนี้มีความจำเป็นอย่างยิ่งยวดในการธำรงพุทธธรรมให้เป็นมรดกทางปัญญาที่เข้าถึงได้และนำไปใช้ได้จริง ไม่ใช่เป็นเพียงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ถูกเก็บไว้บนหิ้งอีกต่อไป และในลำดับถัดไป บทความจะได้นำเสนอว่าสื่อปัญญาประดิษฐ์ (AI) จะเข้ามาเป็นเครื่องมือที่ทรงพลังในการสนับสนุนและขยายผลการเรียนรู้เชิงรุกนี้ให้เกิดขึ้นได้อย่างไรในวงกว้าง

ภูมิทัศน์และศักยภาพของสื่อปัญญาประดิษฐ์ (AI) ในยุคดิจิทัล

การมาถึงของยุคดิจิทัลได้นำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์ของเทคโนโลยีอย่างก้าวกระโดด และหนึ่งในเทคโนโลยีที่ทรงอิทธิพลที่สุดในปัจจุบันคือ ปัญญาประดิษฐ์ (Artificial Intelligence - AI) ซึ่งได้พัฒนาจากแนวคิดในเชิงทฤษฎีมาสู่เครื่องมือที่สามารถประยุกต์ใช้ได้จริงในหลากหลายวงการ ไม่เว้นแม้แต่วงการการศึกษาและศาสนา ปัญญาประดิษฐ์ได้กลายเป็นเทคโนโลยีเปลี่ยนโลก (Disruptive Technology) ที่มีบทบาทสำคัญในการขับเคลื่อนสังคมและเศรษฐกิจดิจิทัล (ณรงค์ ศิริเลิศวรกุล, 2562) ศักยภาพของ AI ในการประมวลผลข้อมูลมหาศาล การเรียนรู้และปรับตัวได้ด้วยตนเอง และการสร้างปฏิสัมพันธ์กับมนุษย์อย่างเป็นธรรมชาติ ได้เปิดประตูสู่ความเป็นไปได้ใหม่ๆ ในการออกแบบและนำเสนอเนื้อหาทางพระพุทธศาสนาให้สอดคล้องกับจริตและวิถีชีวิตของผู้คนในศตวรรษที่ 21 โดยเฉพาะอย่างยิ่งการสร้างสรรคสื่อการเรียนรู้เชิงรุกที่สามารถดึงดูดความสนใจและกระตุ้นการมีส่วนร่วมของผู้เรียนได้อย่างที่ไม่เคยมีมาก่อน (อภิชาติ อัครมงคลกุล และคณะ, 2563) ในบริบทของการส่งเสริมการเรียนรู้วิชาพระพุทธศาสนา สามารถจำแนกประเภทและศักยภาพของ AI ที่จะนำมาประยุกต์ใช้ได้เป็น 3 กลุ่มหลัก ดังนี้

1. ปัญญาประดิษฐ์เชิงสร้างสรรค์ (Generative AI) สื่อธรรมชาติที่จับต้องได้และกระตุ้นจินตนาการ Generative AI คือปัญญาประดิษฐ์ประเภทที่สามารถสร้างสรรค์เนื้อหาใหม่ๆ ขึ้นมาได้เอง ไม่ว่าจะเป็นข้อความ รูปภาพ เสียง หรือวิดีโอ จากการเรียนรู้ชุดข้อมูลขนาดใหญ่ (สุทธิพงศ์ พงศ์วร, 2566) ศักยภาพอันน่าทึ่งนี้สามารถนำมาใช้เพื่อหลายข้อจำกัดของการเรียนรู้หลักธรรมที่เป็นนามธรรมสูง ให้กลายเป็นรูปธรรมที่เข้าใจง่ายและน่าสนใจได้ ตัวอย่างเช่น การใช้ AI สร้างภาพประกอบพุทธประวัติในแต่ละตอนหรือภาพตัวละครจากชาดกเรื่องต่างๆ ด้วยลายเส้นที่ทันสมัยและสวยงาม สามารถช่วยให้ผู้เรียน โดยเฉพาะกลุ่มเยาวชน เกิดความรู้สึกเชื่อมโยงและจดจำเรื่องราวได้ง่ายขึ้น แทนที่จะเป็นการอ่านจากตัวอักษรเพียงอย่างเดียว ยิ่งไปกว่านั้น AI ยังสามารถสร้างสรรค์ "ภาพปริศนาธรรม" ที่ซับซ้อนและสวยงาม เพื่อใช้เป็นสื่อกระตุ้นให้ผู้เรียนได้ฝึกฝนการตีความและใช้หลักโยนิโสมนสิการในการถอดรหัสความหมายที่ซ่อนอยู่ ซึ่งเป็นกิจกรรมการเรียนรู้เชิงรุกที่ทำทลายสติปัญญาเป็นอย่างดี นอกจากนี้ ในมิติของเนื้อหาที่เป็นข้อความ Generative AI สามารถช่วยสรุปใจความสำคัญของพระธรรมเทศนาที่ยาวๆ ให้กระชับ หรือร่างบทละคร/บทภาพยนตร์แอนิเมชันทางพระพุทธศาสนา เพื่อนำไปพัฒนาต่อยอดได้ การใช้ Generative AI จึงเปรียบเสมือนการมี "จิตรกรและนักประพันธ์ดิจิทัล" ที่สามารถเนรมิตสื่อการสอนทางพระพุทธศาสนาให้มีความหลากหลาย น่าติดตามตื่นใจ และกระตุ้นให้เกิดการเรียนรู้ผ่านการมองเห็น (Visual Learning) และการตีความ ซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญของการเรียนรู้เชิงรุก

2. ปัญญาประดิษฐ์เชิงสนทนา (Conversational AI) กัลยาณมิตรดิจิทัลที่พร้อมให้คำปรึกษา 24 ชั่วโมง หนึ่งในอุปสรรคสำคัญของการเรียนรู้ธรรมะในยุคปัจจุบันคือการเข้าถึงผู้รู้หรือพระสงฆ์เพื่อซักถามข้อสงสัยได้ยาก ปัญญาประดิษฐ์เชิงสนทนา หรือที่รู้จักกันดีในชื่อ "แชทบอท (Chatbot)" สามารถเข้ามาตอบโจทยปัญหาได้อย่างตรงจุด แชทบอทที่ได้รับการป้อนข้อมูลหลักธรรมพื้นฐานที่ถูกต้องและผ่านการตรวจสอบแล้ว สามารถทำหน้าที่เป็น "กัลยาณมิตรดิจิทัล" ที่พร้อมตอบคำถามเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาเบื้องต้นได้ตลอด 24 ชั่วโมง ผ่านแอปพลิเคชันบนสมาร์ตโฟนหรือเว็บไซต์ (วรุตม ปรีดาศักดิ์, 2561) ผู้ใช้งานสามารถพิมพ์คำถามง่ายๆ เช่น "ศีล 5 มีอะไรบ้าง" "อานาปานสติคืออะไร" หรือ "ทำบุญอย่างไรให้ได้บุญมาก" แชทบอทก็จะให้คำตอบที่กระชับและเข้าใจง่ายได้ในทันที บริการนี้ไม่เพียงแต่ช่วยลดช่องว่างด้านเวลาและสถานที่ แต่ยังช่วยลดความประหม่าของผู้ที่ไม่กล้าถามคำถามกับพระสงฆ์โดยตรงอีกด้วย ศักยภาพของแชทบอทไม่ได้หยุดอยู่แค่การถาม-ตอบ แต่ยังสามารถออกแบบให้มีปฏิสัมพันธ์เชิงรุกได้ เช่น การนำผู้ใช้ฝึกสมาธิเบื้องต้นผ่านบทสนทนาที่ละขั้นตอน การส่งข้อคิดหรือหลักธรรมประจำวันเพื่อเป็นเครื่องเตือนสติ หรือแม้แต่การชวนผู้ใช้สนทนาธรรมในหัวข้อที่กำหนด (ธรรมสากัจฉาแบบดิจิทัล) กระบวนการที่ผู้เรียนเป็นฝ่าย "ตั้งคำถาม" และ "แสวงหาคำตอบ" นี้ คือหัวใจของการเรียนรู้เชิงรุกที่แท้จริง เพราะเป็นการเปลี่ยนผู้เรียนจากฝ่ายรอรับ มาเป็นฝ่ายเริ่มต้นแสวงหาความรู้ด้วยตนเอง

3. ปัญญาประดิษฐ์เพื่อการเรียนรู้เฉพาะบุคคล (Personalized Learning AI) ธรรมโอสภที่จัดให้เหมาะกับแต่ละบุคคล ศักยภาพสูงสุดของ AI ในทางการศึกษา คือความสามารถในการวิเคราะห์ข้อมูลของผู้เรียนแต่ละคนเพื่อนำเสนอเนื้อหาและเส้นทางการเรียนรู้ที่เหมาะสมที่สุด หรือที่เรียกว่า Personalized Learning (ปิยะชาติ อิศรภักดี, 2562) ในบริบททางพระพุทธศาสนา แนวคิดนี้สามารถนำมาเปรียบได้กับการจัด "ธรรมโอสภ" หรือยารักษาโรคทางใจที่ปรุงขึ้นให้เหมาะกับปัญหาและความต้องการของแต่ละบุคคลโดยเฉพาะ แพลตฟอร์มการเรียนรู้ที่ขับเคลื่อนด้วย AI ประเภทนี้ จะเริ่มต้นจากการประเมินความสนใจ พื้นฐานความรู้ หรือแม้กระทั่งสภาวะอารมณ์ของผู้ใช้งานผ่านแบบสอบถามหรือการปฏิสัมพันธ์เบื้องต้น จากนั้น AI จะทำหน้าที่คัดเลือกและแนะนำเนื้อหาธรรมะที่ตรงกับความต้องการในขณะนั้น เช่น หากผู้ใช้งานระบุว่ากำลังเผชิญกับ "ความเครียดจากการทำงาน" ระบบอาจแนะนำให้ศึกษาหลักอิทธิบาท 4 เพื่อสร้างกำลังใจในการทำงาน แนะนำบทสวดมนต์โพชฌังคปริตรเพื่อเยียวยาจิตใจ หรือแนะนำคลิปเสียงนันทสมานเพื่อผ่อนคลายความวิตกกังวล ในทางกลับกัน หากผู้ใช้งานเป็นนักเรียนที่กำลังศึกษาเรื่อง "กฎแห่งกรรม" ระบบก็จะนำเสนอเนื้อหาที่เกี่ยวข้อง เช่น ชาดกที่แสดงผลของกรรมดีกรรมชั่ว หรือกรณีศึกษาจากข่าวในปัจจุบันเพื่อนำมาวิเคราะห์หามูลกัณฑ์ การเรียนรู้ในลักษณะนี้ทำให้ธรรมะไม่ใช่เรื่องไกลตัวอีกต่อไป แต่เป็นเครื่องมือที่นำมาใช้แก้ปัญหาในชีวิตจริงได้อย่างเป็น

รูปธรรม (กฤษณพงศ์ เลิศบำรุงชัย, 2563) AI จะทำหน้าที่เป็น "บรรณาธิการส่วนตัว" ที่ช่วยจัดลำดับความสำคัญและนำเสนอเนื้อหาที่ "ใช่" ในเวลาที่ "ใช่" ทำให้กระบวนการเรียนรู้มีประสิทธิภาพและมีความหมายต่อผู้เรียนมากยิ่งขึ้น เป็นการสร้างประสบการณ์การเรียนรู้เชิงรุกที่ตอบสนองต่อปัญหาของผู้เรียนโดยตรง ซึ่งสอดคล้องกับพุทธวิธีที่พระพุทธองค์จะทรงแสดงธรรมให้เหมาะสมกับอุปนิสัยและความพร้อมของบุคคลผู้ฟังธรรมนั้นๆ

โดยสรุป ภูมิทัศน์ของสื่อปัญญาประดิษฐ์ในยุคดิจิทัลได้มอบศักยภาพอันมหาศาลในการพลิกโฉมการเรียนการสอนพระพุทธศาสนา จากรูปแบบเดิมที่อาจเข้าถึงได้ยากและไม่น่าสนใจ ให้กลายเป็นการเรียนรู้เชิงรุกที่มีชีวิตชีวา มีปฏิสัมพันธ์ และตอบสนองต่อความต้องการที่แตกต่างกันของแต่ละบุคคล อย่างไรก็ตาม เทคโนโลยีเหล่านี้เป็นเพียง "เครื่องมือ" หรือ "พาหนะ" ที่ทรงประสิทธิภาพเท่านั้น ความสำเร็จของการนำ AI มาใช้ขึ้นอยู่กับ "เนื้อหา" ที่จะป้อนเข้าไป และ "วิธีการ" ที่จะนำไปใช้ ซึ่งจำเป็นต้องอาศัยบทบาทของสถาบันที่เป็นแกนกลางของพุทธศาสนาย่าง "วัด" เข้ามาเป็นผู้กำกับดูแลและชี้นำในลำดับต่อไป

บทบาทของวัดในการขับเคลื่อนสื่อปัญญาประดิษฐ์เพื่อการเรียนรู้

แม้ปัญญาประดิษฐ์ (AI) จะเปรียบเสมือน "พาหนะ" ที่ทรงพลังในการบรรลุธรรมะไปสู่ผู้คนในวงกว้างได้อย่างรวดเร็วและมีประสิทธิภาพ แต่พาหนะที่ปราศจากผู้ขับขี่ที่เชี่ยวชาญและรู้ทิศทางที่ถูกต้อง ก็อาจนำไปสู่การเดินทางที่ผิดพลาดและอันตรายได้ฉันใด การใช้ AI ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาโดยปราศจากการกำกับดูแลจากสถาบันที่เป็นแกนกลางทางปัญญาก็อาจนำไปสู่การบิดเบือนคำสอนและสร้างความเข้าใจที่คลาดเคลื่อน (มิจฉาทิฐิ) ให้กับสังคมได้ฉันนั้น ด้วยเหตุนี้ "วัด" ในฐานะศูนย์รวมแห่งศรัทธาและองค์ความรู้ทางพระพุทธศาสนาที่สืบทอดมายาวนาน จึงต้องก้าวเข้ามามีบทบาทเชิงรุกในการขับเคลื่อนเทคโนโลยีนี้อย่างมีวิจยารณญาณ โดยปรับเปลี่ยนบทบาทดั้งเดิมสู่การเป็นผู้กำกับดูแลเนื้อหาและผู้อำนวยการการเรียนรู้ในระบบนิเวศดิจิทัล (พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส, 2562) บทบาทของวัดในมิติใหม่นี้สามารถจำแนกได้เป็น 2 ประการหลักที่เกื้อหนุนซึ่งกันและกัน

1. วัดในฐานะ "ผู้สร้างสรรค์และกำกับดูแลเนื้อหา" (Content Creator and Validator) บทบาทประการแรกและสำคัญที่สุดของวัดคือการเป็นผู้พิทักษ์ความถูกต้องของเนื้อหาธรรมะที่จะถูกนำไปใช้ในสื่อปัญญาประดิษฐ์ AI โดยเฉพาะ Generative AI และ Conversational AI นั้น เรียนรู้และสร้างคำตอบจากชุดข้อมูลขนาดใหญ่ (Big Data) ที่ถูกป้อนเข้าไป หากข้อมูลตั้งต้นมีความคลาดเคลื่อนหรือถูกบิดเบือน ผลลัพธ์ที่ AI สร้างขึ้นก็จะผิดเพี้ยนตามไปด้วย ปรากฏการณ์ที่เรียกว่า "อาการหูแว่ว" หรือ Hallucination ซึ่ง AI สร้างข้อมูลที่ไม่มีอยู่จริงขึ้นมามากมายจนน่าเป็นห่วงเป็นความเสียงร้ายแรงอย่างยิ่งหากเกิดขึ้นกับเนื้อหาทางศาสนา (จิตพงศ์ กิตตินราคร, 2566) ดังนั้น บทบาทของวัดและคณะสงฆ์ที่ทรงความรู้จึงมีความสำคัญอย่างยิ่งยวดในกระบวนการต่อไปนี้

- การสร้างและรับรองชุดข้อมูล (Data Curation and Validation) พระสงฆ์ผู้เชี่ยวชาญในพระไตรปิฎก อรรถกถา และฎีกา ต้องเข้ามามีบทบาทหลักในการรวบรวม คัดกรอง และจัดทำคลังข้อมูลดิจิทัล (Digital Dhamma Corpus) ที่มีความถูกต้องตามหลักพุทธธรรมอย่างสูงสุด ข้อมูลเหล่านี้จะเป็น "อาหาร" ที่ใช้ฝึกฝน (Train) AI ให้มีความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องแม่นยำ กระบวนการนี้อาจต้องอาศัยการจัดตั้ง "คณะสงฆ์ทรงคุณวุฒิฝ่ายเทคโนโลยีดิจิทัล" ขึ้นมาเพื่อทำหน้าที่ตรวจสอบและให้การรับรองข้อมูลแต่ละชุดก่อนนำไปใช้งานจริง (พระราชวรเมธี และคณะ, 2561) เพื่อให้มั่นใจได้ว่า AI จะไม่นำเสนอข้อมูลที่ขัดต่อหลักพระธรรมวินัย หรือตีความคำสอนอย่างตื้นเขินจนเกิดความเสียหาย

- การกำหนดขอบเขตและจริยธรรมการใช้งาน (Ethical Guideline Setting) วัดต้องทำหน้าที่กำหนดกรอบจริยธรรมในการนำ AI มาใช้ตอบปัญหาธรรมะ โดยเฉพาะประเด็นที่ละเอียดอ่อนและต้องการความเข้าใจเชิงลึก เช่น เรื่องกรรมวิบาก สภาวะของจิตในระดับอนามยสมาบัติ หรือการวินิจฉัยปัญหาชีวิตส่วนบุคคลที่ซับซ้อน ควรมีการกำหนดขอบเขตให้ชัดเจนว่า AI สามารถให้ข้อมูลได้ในระดับใด และเมื่อใดที่ AI ควรจะแนะนำให้ผู้ใช้ปรึกษาพระสงฆ์หรือผู้รู้โดยตรง (Human Referral) เพื่อป้องกันไม่ให้ผู้ใช้งานยึดติดกับคำตอบของ AI จนขาดการไตร่ตรองด้วยตนเอง หรือได้รับคำแนะนำที่ไม่เหมาะสมกับสถานการณ์ของตน (ศักดิ์ เสกขุนทด, 2563)

บทบาทในฐานะผู้กำกับดูแลนี้ เป็นการเปลี่ยนสถานะของวัดจากเดิมที่เป็นเพียงผู้สร้างเนื้อหา (เช่น การเทศน์ การเขียนหนังสือธรรมะ) มาสู่การเป็น "ผู้รับรองมาตรฐานเนื้อหาดิจิทัล" (Digital Content Standard Setter) ซึ่งเป็นบทบาทใหม่ที่จำเป็นอย่างยิ่งในยุคที่ใคร่ก็สามารถสร้างและเผยแพร่ข้อมูลทางศาสนาได้อย่างอิสระ การมีตราประทับรับรองจากสถาบันที่น่าเชื่อถือจะช่วยให้พุทธศาสนิกชนสามารถเลือกใช้สื่อ AI ได้อย่างมั่นใจและปลอดภัย

2. พระสงฆ์ในฐานะ "ผู้อำนวยการความสะดวกทางการเรียนรู้" (Learning Facilitator) เมื่อ AI เข้ามาทำหน้าที่เป็นแหล่งข้อมูลเบื้องต้นและตอบคำถามพื้นฐานได้แล้ว บทบาทของพระสงฆ์จะไม่ได้ลดความสำคัญลง แต่จะปรับเปลี่ยนเชิงคุณภาพจากการเป็น "ผู้บรรยาย" (Lecturer) หรือผู้ถ่ายทอดความรู้ทางเดียว มาสู่การเป็น "ผู้อำนวยการความสะดวก" (Facilitator) หรือ "กัลยาณมิตร" ที่คอยชี้แนะและต่อยอดการเรียนรู้ของผู้เรียนในระดับที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้น ซึ่ง AI ไม่สามารถทำได้ (อานนท์ ศักดิ์วรวิชญ์, 2562) บทบาทนี้สะท้อนถึงการกลับไปสู่พุทธวิธีสอนที่เน้นการสนทนาและการสร้างปฏิสัมพันธ์เพื่อกระตุ้นปัญญา

- การต่อยอดสู่การสนทนาธรรมเชิงลึก (Deepening through Dialogue) หลังจากที่ได้เรียนรู้ได้ใช้ AI เพื่อศึกษาข้อมูลพื้นฐานในหัวข้อที่สนใจมาแล้ว พระสงฆ์สามารถจัดกิจกรรม "ธรรมสาส์น" เพื่อนำประเด็นเหล่านั้นมาอภิปรายแลกเปลี่ยนในชั้นเรียนหรือในพื้นที่วัดได้ การมีพื้นความรู้มาก่อนจะทำให้การสนทนามีคุณภาพและลงลึกไปในรายละเอียดได้มากขึ้น พระสงฆ์จะทำหน้าที่ตั้งคำถามชี้แนะ กระตุ้นให้เกิดการคิดวิเคราะห์ และเชื่อมโยงหลักธรรมเข้ากับประสบการณ์จริงของผู้เรียนแต่ละคน ซึ่งเป็นกระบวนการที่ต้องการความเข้าใจและความสามารถในการปรับเปลี่ยนวิธีการสื่อสารให้เหมาะกับบุคคล ซึ่งเป็นสิ่งที่ AI ยังทำไม่ได้ดีเท่ามนุษย์

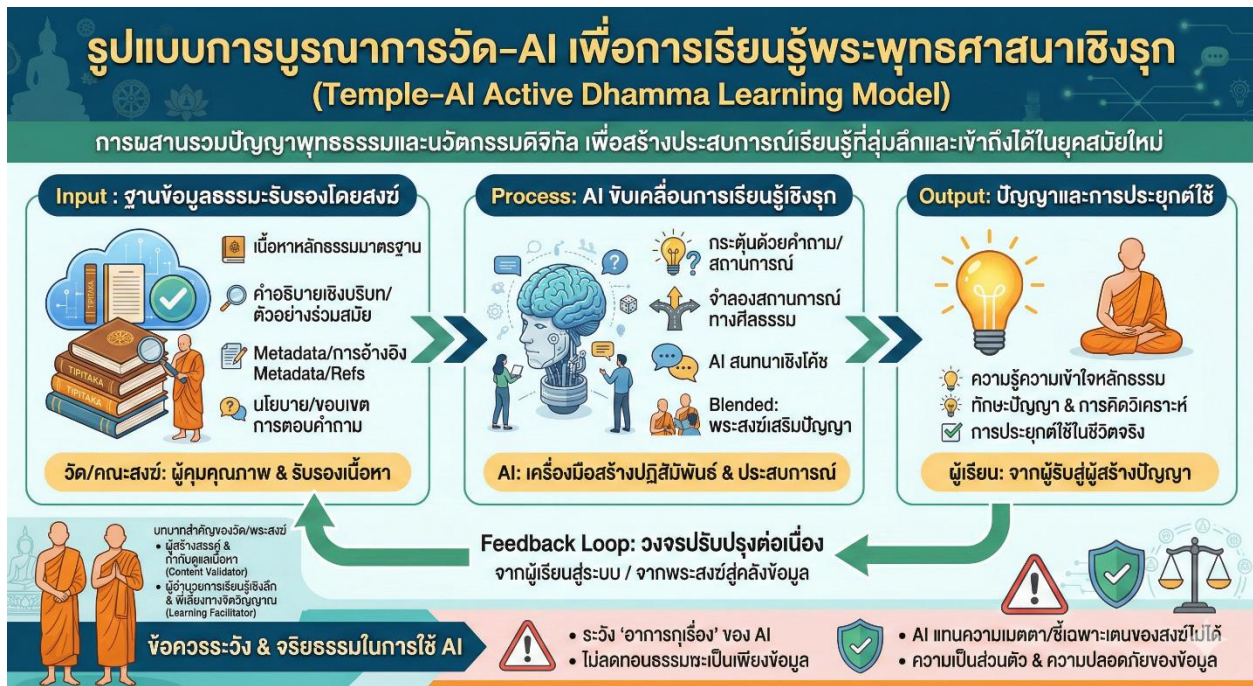
- การให้คำปรึกษาเชิงจิตวิญญาณ (Spiritual Mentoring) แม้ AI จะให้ข้อมูลที่เป็นประโยชน์ได้ แต่ไม่สามารถให้ "ความเมตตา" "กำลังใจ" หรือ "ความเข้าใจ" ได้เท่ากับมนุษย์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระสงฆ์ผู้เป็นที่พึ่งทางใจของชุมชน เมื่อผู้เรียนมีปัญหาชีวิตที่ซับซ้อนหรือมีข้อสงสัยเชิงปฏิบัติที่ต้องการคำแนะนำเฉพาะบุคคล พระสงฆ์จะเข้ามาทำหน้าที่ให้คำปรึกษาในฐานะกัลยาณมิตร บทบาทนี้เป็นการเติมเต็มในส่วนที่เทคโนโลยีไม่สามารถทดแทนได้ นั่นคือความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ที่เปี่ยมไปด้วยความกรุณาและความอบอุ่นทางจิตวิญญาณ

สำหรับแนวคิดความเป็นไปได้ในการนำ AI มาใช้ในพื้นที่วัดจริง อาจเริ่มต้นจากโครงการนำร่อง เช่น "ตู้ปัญญาธรรม" (AI Dhamma Kiosk) ที่ติดตั้งไว้ในศาลาหรือห้องสมุดของวัด เพื่อให้ญาติโยมที่มาทำบุญสามารถสืบค้นข้อมูลหรือถามคำถามธรรมะเบื้องต้นได้ด้วยตนเอง หรือการพัฒนา "แอปพลิเคชันวัดของฉัน" (My Temple App) ที่มีฟีเจอร์แชทบอทให้ความรู้ ควบคู่ไปกับการแจ้งข่าวกิจกรรมของวัด และมีช่องทางสำหรับนัดหมายเพื่อสนทนาธรรมกับพระสงฆ์โดยตรง รูปแบบเหล่านี้เป็นการผสมผสาน (Blended) ระหว่างการเรียนรู้ด้วยตนเองผ่านเทคโนโลยี และการเรียนรู้ผ่านปฏิสัมพันธ์กับครูบาอาจารย์ ซึ่งจะสร้างระบบนิเวศการเรียนรู้ที่สมบูรณ์และตอบโจทยคนยุคใหม่ได้อย่างแท้จริง

โดยสรุป การขับเคลื่อนสู่ปัญญาประดิษฐ์เพื่อการเรียนรู้พระพุทธศาสนาจะประสบความสำเร็จได้ ก็ต่อเมื่อวัดและสถาบันสงฆ์ยอมรับและปรับตัวเข้าสู่บทบาทใหม่ที่ท้าทายยิ่งขึ้น นั่นคือการเป็นทั้งผู้ควบคุมคุณภาพเนื้อหาให้บริสุทธิ์ตามหลักการ และเป็นผู้อำนวยการการเรียนรู้ที่สามารถใช้เทคโนโลยีเป็นเครื่องมือในการยกระดับปัญญาและจิตวิญญาณของผู้คนได้อย่างชาญฉลาด

สรุป

การรักษาให้พระพุทธศาสนายังคงเป็นประทีปส่องทางแก่เยาวชนและคนทำงานในยุคออนไลน์ ถือเป็นความท้าทายที่ต้องอาศัยการปรับตัวอย่างชาญฉลาด บทความนี้จึงนำเสนอ “รูปแบบการบูรณาการวัด-AI เพื่อการเรียนรู้พระพุทธศาสนาเชิงรุก” ซึ่งเป็นการผสมผสานรวมองค์ประกอบสามส่วนอย่างกลมกลืน ได้แก่ การจัดการเรียนรู้เชิงรุกที่ยังรากลึกในพุทธวิธีสอน (โยนิโสมนสิการ กาลามสูตร และธรรมสาส์น) สู่ปัญญาประดิษฐ์ในฐานะเครื่องมือทรงพลัง (Generative AI, Conversational AI และ Personalized Learning AI) และบทบาทของวัดในฐานะเสาหลักทางจิตวิญญาณ การบูรณาการนี้เปลี่ยนผู้เรียนจากผู้รับฟังผู้สร้างปัญญา โดยมี AI เป็นพาหนะช่วยขับเคลื่อนให้ธรรมะมีชีวิตชีวาและเข้าถึงง่าย ทว่าท่ามกลางความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี วัดและพระสงฆ์ยังคงเป็นแกนกลางสำคัญที่ไม่สามารถทดแทนได้ โดยปรับบทบาทสู่การเป็นผู้กำกับดูแลเนื้อหาเพื่อรักษาความถูกต้องของหลักธรรม และเป็นผู้อำนวยการความสวดที่ถ่ายทอดความเมตตาเชิงลึก จิตวิญญาณอันบริสุทธิ์ของพระพุทธศาสนาจึงถูกส่งต่ออย่างมั่นคงและเจิดจรัสท่ามกลางแสงแห่งยุคดิจิทัล ดังภาพที่ 1

ภาพที่ 1 "รูปแบบการบูรณาการวัด-AI เพื่อการเรียนรู้พระพุทธศาสนาเชิงรุก"

รูปแบบการบูรณาการวัด-AI เพื่อการเรียนรู้พระพุทธศาสนาเชิงรุก เป็นโมเดลเชิงนวัตกรรมที่มุ่งเน้นการผสมผสาน "ปัญญาพุทธธรรม" เข้ากับ "นวัตกรรมดิจิทัล" เพื่อสร้างประสบการณ์การเรียนรู้ที่ลุ่มลึกและเข้าถึงได้ง่ายในยุคสมัยใหม่ โดยกระบวนการทั้งหมดขับเคลื่อนผ่านกลไกแบบ Input-Process-Output โดยมีรากฐานสำคัญเริ่มต้นที่ขั้น "Input" หรือ "ฐานข้อมูลธรรมะที่ได้รับรองจากพระสงฆ์" ขั้นตอนนี้ถือเป็นหัวใจสำคัญที่วัดและคณะสงฆ์สวมบทบาทเป็นผู้ควบคุมภาพและรับรองเนื้อหา (Content Validator) เพื่อให้มั่นใจว่าเนื้อหาหลักธรรมมาตรฐาน คำอธิบายเชิงบริบท ตัวอย่างร่วมสมัย รวมถึงนโยบายการตอบคำถาม มีความถูกต้อง ครบถ้วน และเหมาะสม ก่อนจะนำไปใช้เป็น "เชื้อเพลิง" ในการประมวลผลของระบบปัญญาประดิษฐ์

เมื่อมีคลังข้อมูลธรรมะที่น่าเชื่อถือเป็นฐาน กลไกจะขับเคลื่อนเข้าสู่ขั้น "Process" หรือการประมวลผลผ่าน "AI ขับเคลื่อนการเรียนรู้เชิงรุก" ซึ่งทำหน้าที่เป็นเครื่องมือสร้างปฏิสัมพันธ์และประสบการณ์การเรียนรู้ที่แตกต่างจากการท่องจำแบบเดิมๆ ระบบ AI จะถูกออกแบบให้สร้างโมดูลการเรียนรู้ที่หลากหลาย อาทิ การตั้งคำถามกระตุ้นความคิดจากสถานการณ์ต่างๆ, การจำลองสถานการณ์ทางศีลธรรม (Moral Simulation) เพื่อฝึกการตัดสินใจ, และการสวมบทบาทเป็นโค้ชสนทนาทางธรรม (AI Coaching) ที่คอยโต้ตอบและตอบข้อสงสัยแบบเรียลไทม์ ยิ่งไปกว่านั้น โมเดลนี้ยังให้ความสำคัญกับการเรียนรู้แบบผสมผสาน (Blended Learning) ที่เปิดโอกาสให้พระสงฆ์เข้ามาเสริมสร้างปัญญาเชิงลึก บทบาทของท่านจะเปลี่ยนจากเพียงผู้บรรยายมาเป็นผู้อำนวยความสะดวกการเรียนรู้และพี่เลี้ยงทางจิตวิญญาณ (Learning Facilitator & Spiritual Mentor) เพื่อเติมเต็มสิ่งที่เทคโนโลยีไม่สามารถทำได้

เป้าหมายปลายทางที่สำคัญในขั้น "Output" คือการเปลี่ยนแปลงผู้เรียนจากบทบาท "ผู้รับ" ไปสู่การเป็น "ผู้สร้างปัญญา" (Knowledge Creator) โดยผู้เรียนไม่เพียงแต่เกิดความรู้ความเข้าใจในหลักธรรม (Dhamma Knowledge) แต่ยังพัฒนาทักษะปัญญาและการคิดวิเคราะห์ (Analytical Thinking) ที่สามารถนำหลักธรรมไปประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตจริงได้อย่างเป็นรูปธรรม โมเดลนี้ยังมีระบบ "Feedback Loop" หรือวงจรสะท้อนกลับ ที่นำข้อมูลการใช้งานจากผู้เรียนและคำแนะนำจากพระสงฆ์กลับมาปรับปรุงคลังข้อมูลและระบบอย่างต่อเนื่อง อย่างไรก็ตาม โมเดลนี้เน้นย้ำเรื่อง "จริยธรรมในการใช้ AI" เป็นสำคัญ โดยเตือนให้ระวัง "อาการรู้เรื่อง" ของ AI (AI Hallucination), การไม่ลดทอนธรรมะให้เป็นเพียงข้อมูล, ความตระหนักว่า AI ไม่สามารถทดแทนความเมตตาและบทบาทเฉพาะตัวของสงฆ์ได้, และการรักษาความเป็นส่วนตัวและความปลอดภัยของข้อมูลผู้เรียนอย่างเคร่งครัด

ข้อเสนอแนะสำหรับการทำวิจัยเชิงปริมาณต่อไป

ศึกษาประสิทธิภาพของการใช้ AI ในการเรียนรู้พระพุทธศาสนา

วิจัยเชิงทดลอง ทำการวิจัยเชิงทดลองเพื่อเปรียบเทียบประสิทธิภาพของการจัดการเรียนรู้พระพุทธศาสนาแบบเดิม กับแบบที่ใช้ AI เข้ามาเสริม (เช่น Generative AI, Conversational AI, Personalized Learning AI) โดยวัดผลในด้านความเข้าใจในหลักธรรม, ทักษะการคิดวิเคราะห์ (โยนิโสมนสิการ), ทศนคติต่อพระพุทธศาสนา, และพฤติกรรมการปฏิบัติธรรม

วิจัยการยอมรับและการใช้งาน ศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อการยอมรับและการใช้งานสื่อ AI ด้านพระพุทธศาสนาของกลุ่มเป้าหมายต่างๆ (เยาวชน, วัยทำงาน, ผู้สูงอายุ) รวมถึงความพึงพอใจและปัญหาอุปสรรคที่พบจากการใช้งาน

ศึกษาผลกระทบระยะยาวและจริยธรรม

ผลกระทบต่อการพัฒนาการทางปัญญาและจิตวิญญาณ วิจัยเชิงสำรวจหรือการศึกษาตามยาว เพื่อศึกษาผลกระทบระยะยาวของการใช้ AI ในการศึกษาพระพุทธศาสนาต่อการพัฒนาการทางปัญญาและจิตวิญญาณของผู้เรียน ว่าส่งเสริมการสร้างปัญญาที่แท้จริงหรือนำไปสู่การพึ่งพาเทคโนโลยีมากเกินไป

การวิเคราะห์ความเสี่ยงและแนวทางแก้ไข ศึกษาความเสี่ยงและประเด็นทางจริยธรรมที่อาจเกิดขึ้นจากการใช้ AI ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา (เช่น การบิดเบือนข้อมูล, การลดทอนความสำคัญของครูบาอาจารย์, ปัญหาความเป็นส่วนตัว) และเสนอแนะแนวทางแก้ไขหรือป้องกัน

เอกสารอ้างอิง

- กฤษณพงศ์ เลิศบำรุงชัย. (2563). ปัญญาประดิษฐ์เพื่อการเรียนรู้สำหรับทุกคน. *วารสารครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย*, 48(4), 368-386.
- ชิตพงศ์ กิตตินราดร. (2566). AI-Powered Organization: **ปรับองค์กรให้ทันโลกปัญญาประดิษฐ์**. สำนักพิมพ์ซีเอ็ดดูเคชั่น.
- ณรงค์ ศิริเลิศวรกุล. (2562). **ปัญญาประดิษฐ์: ความท้าทายและโอกาสของประเทศไทย**. สำนักงานพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งชาติ (สวทช.).
- ทิตนา แคมมณี. (2560). **ศาสตร์การสอน: องค์ความรู้เพื่อการจัดกระบวนการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพ**. พิมพ์ครั้งที่ 21. สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ปิยะชาติ อิศรภักดี. (2562). Future Teller: **ปัญญาประดิษฐ์เปลี่ยนโลก**. บริษัท แบรนดเดจ จำกัด.
- ไพฑูรย์ สีนลารัตน์. (2558). **ปรัชญาการศึกษาเชิงสร้างสรรค์และผลผลิตภาพ**. สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). (2559). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง. (2539). **พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ทิณปิฎก**. โรงพิมพ์การศาสนา.
- พระมหาพรหมชา ธรรมหาโส. (2562). พระพุทธศาสนากับการเปลี่ยนแปลงของโลกในยุคดิจิทัล. *วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร*, 7(ฉบับพิเศษ), 398-411.
- พระราชวรเมธี, และคณะ. (2561). การบริหารจัดการวัดในยุคดิจิทัล. *วารสารวิชาการธรรมทศวรรษ*, 18(2), 267-278.
- พอใจ สุวรรณโชติ. (2562). พุทธศาสนากับการปรับตัวในยุคดิจิทัล. *วารสาร มจร การพัฒนาสังคม*, 4(2), 115-128.
- มนัส บุญประกอบ. (2557). การพัฒนารูปแบบการสอนตามแนวพุทธวิธีเพื่อเสริมสร้างความสามารถในการคิด อย่างมีวิจารณญาณ สำหรับนักเรียนมัธยมศึกษา. *วารสารศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร*, 16(2), 133-145.
- วโรดม ปรีดาศักดิ์. (2561). การพัฒนาแอปพลิเคชันเพื่อการศึกษา. *วารสารวิชาการเทคโนโลยีอุตสาหกรรม*, 14(3), 88-96.
- วิจารณ์ พานิช. (2555). **วิธีสร้างการเรียนรู้เพื่อศิษย์ในศตวรรษที่ 21**. มูลนิธิสดศรี-สฤษดิ์วงศ์.
- สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ประยุทธ์ ปยุตโต). (2561). **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**. โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ศักดิ์ เสกขุนทด. (2563). **Digital Transformation in Action: เปลี่ยนธุรกิจในยุคดิจิทัล Step-by-Step**. สำนักพิมพ์ โปรวิชั่น.
- สุวิมล ว่องวานิช. (2558). **การวิจัยประเมินความต้องการจำเป็น**. สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุทธิพงศ์ พงศ์วร. (2566). Generative AI: เทคโนโลยีปัญญาประดิษฐ์สร้างสรรค์และผลกระทบต่อสังคม. *วารสารปัญญาภิวัฒน์*, 15(1), 304-318.
- อภิชาติ อัสวมงคลกุล, อัครินทร์ คุณกิตติ, และ พีรพงศ์ ตริยเจริญ. (2563). การประยุกต์ใช้ปัญญาประดิษฐ์ทางการศึกษา. *วารสารศึกษาศาสตร์ มสธ.*, 13(2), 1-16.
- อานนท์ ศักดิ์วรวิชญ์. (2562). ครูในฐานะผู้อำนวยความสะดวกการเรียนรู้ในศตวรรษที่ 21. *วารสารนวัตกรรมการเรียนรู้*, 5(2), 1-15.
- Bonwell, C. C., & Eison, J. A. (1991). **Active learning: Creating excitement in the classroom**. ASHE-ERIC Higher Education Report No. 1. The George Washington University, School of Education and Human Development.
- Castells, M. (2010). **The rise of the network society: The information age: Economy, society, and culture** (Vol. 1, 2nd ed.). Wiley-Blackwell.
- Freeman, S., Eddy, S. L., McDonough, M., Smith, M. K., Okoroafor, N., Jordt, H., & Wenderoth, M. P. (2014). **Active learning increases student performance in science, engineering, and mathematics**. Proceedings of the National Academy of Sciences, 111(23), 8410–8415.
- Turkle, S. (2017). **Alone together: Why we expect more from technology and less from each other** (3rd ed.). Basic Books.

ธรรมาภิวัตน์ในยุคดิจิทัล การประยุกต์ใช้ปัญญาประดิษฐ์เพื่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเชิงรุก
DHARMA TRANSFORMATION IN THE DIGITAL AGE: APPLYING ARTIFICIAL INTELLIGENCE FOR
PROACTIVE DISSEMINATION OF BUDDHISM.

พระมหาวิโรจน์ อคฺคปญฺโญ (สวนสมุท)
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
Phramaha Wiroj Akkapanayo (Suansamut)
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Corresponding Author: E-mail: wirojsuan@gmail.com

(Received : March 8, 2026; Edit : June 5, 2026; accepted : June 24, 2026)

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้มีความมุ่งหมายเพื่อศึกษาบทบาท ศักยภาพ และแนวทางการประยุกต์ใช้เทคโนโลยีปัญญาประดิษฐ์ (AI) เพื่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเชิงรุกในยุคดิจิทัล วิธีดำเนินการศึกษาใช้การวิเคราะห์และสังเคราะห์เอกสารทางวิชาการ ปรากฏการณ์สังคม และหลักพุทธธรรมที่เกี่ยวข้อง ผลการศึกษาพบว่า ท่ามกลางข้อจำกัดของการเผยแผ่แบบดั้งเดิมในการเข้าถึงคนรุ่นใหม่บนโลกออนไลน์ การประยุกต์ใช้ AI ถือเป็นกุศโลบายสำคัญที่สอดคล้องกับหลักปุคคลัญญุตญาณและกาลัญญุตญาณ โดย AI สามารถเป็นเครื่องมือสนับสนุนที่ทรงพลัง เช่น การสร้างพระธรรมเทศนาเพื่อเป็นกัลยาณมิตรดิจิทัล 24 ชั่วโมง ระบบแนะนำเนื้อหาธรรมะตามจริตบุคคล และการใช้เทคโนโลยีภาษาเพื่อทำลายกำแพงการเข้าถึงคลังความรู้ทางศาสนา อย่างไรก็ตาม AI เป็นเพียงพาหนะ ขยายขอบเขตการเข้าถึง ไม่อาจทดแทนมิติความเมตตากรุณาและบทบาทกัลยาณมิตรที่แท้จริงของคณะสงฆ์ได้ การใช้ AI จึงต้องคำนึงถึงจริยธรรมอย่างเคร่งครัด โดยเฉพาะปัญหาข้อมูลผิดพลาด (AI Hallucination) และภาวะฟองสบู่ทางธรรม (Filter Bubble) บทความนี้สรุปว่า แก่นแท้ของการเผยแผ่ยังคงต้องมุ่งส่งเสริมจากปรีชาปฏิบัติเพื่อผลแห่งปฏิเวธ โดยมีคณะสงฆ์ทำหน้าที่กำกับดูแลความถูกต้องของเนื้อหา (Human-in-the-Loop) เพื่อให้การธรรมาภิวัตน์ในยุคดิจิทัลยั่งยืนและคงความบริสุทธิ์ของพระสัทธรรม

คำสำคัญ: ธรรมาภิวัตน์; ปัญญาประดิษฐ์; การเผยแผ่พระพุทธศาสนาเชิงรุก

This academic article aims to explore the roles, potential, and applications of Artificial Intelligence (AI) for proactive Buddhist propagation in the digital era. Utilizing qualitative document analysis and synthesis of scholarly literature, social phenomena, and related Dhamma principles, the study reveals that amidst the limitations of traditional propagation in reaching online-centric younger generations, AI serves as a strategic expedient aligned with *Puccalannuta* (knowing the individual) and *Kalannuta* (knowing the time). AI functions as a powerful supportive tool through Dhamma chatbots acting as 24/7 digital companions, personalized recommendation systems tailoring content to individual tendencies, and language technologies bridging access to religious repositories. Nevertheless, AI is merely a vehicle for accessibility and cannot replicate the human empathy, compassion, and genuine spiritual friendship offered by the Sangha. Therefore, AI implementation demands strict ethical vigilance against AI hallucination and spiritual filter bubbles. Ultimately, Buddhist propagation must still drive individuals from study (*Pariyatti*) to practice (*Patipatti*) and realization (*Pativedha*), with the Sangha maintaining a vital "Human-in-the-Loop" role to validate content, ensuring sustainable digital Dhamma democratization while preserving the purity of the Dhamma.

Keywords: Dhammaphiwat (Dhamma Transformation); Artificial Intelligence; Proactive Buddhism Propagation

การเปลี่ยนผ่านสู่ยุคดิจิทัล (Digital Transformation) ได้ส่งผลกระทบต่อโครงสร้างทางสังคมและวิถีชีวิตของผู้คนในทุกมิติ อย่างที่ไม่เคยปรากฏมาก่อน เทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร โดยเฉพาะอย่างยิ่งอินเทอร์เน็ตและสมาร์ทโฟน ได้กลายเป็นปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีวิต ทำให้เส้นแบ่งระหว่างโลกแห่งความเป็นจริงและโลกเสมือนเลือนรางลง พฤติกรรมการเรียนรู้ การทำงาน การสื่อสาร และการแสวงหาความรู้ของผู้คนได้ย้ายฐานที่มั่นจากโลกทางกายภาพไปสู่แพลตฟอร์มออนไลน์เป็นสำคัญ (พิรงรอง รามสูต, 2564) ในบริบทของสังคมไทย โดยเฉพาะในเขตเมืองและอุตสาหกรรม เช่น จังหวัดสมุทรปราการ ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีความหนาแน่นของโรงงานอุตสาหกรรมและประชากรวัยแรงงานจำนวนมาก วิถีชีวิตที่เร่งรีบและการแข่งขันสูงส่งผลให้ผู้คนมีข้อจำกัดด้านเวลาและพลังงานในการประกอบศาสนกิจตามรูปแบบประเพณี การเดินทางไปวัดเพื่อฟังพระธรรมเทศนาหรือการเข้าร่วมกิจกรรมทางศาสนาจึงกลายเป็นเรื่องที่ต้องอาศัยความตั้งใจและความพยายามมากกว่าในอดีต สภาวะดังกล่าวได้สร้างความท้าทายต่อสถาบันทางศาสนาในการธำรงรักษาบทบาทและหน้าที่ในฐานะที่เป็นศูนย์รวมจิตใจและแหล่งที่พึ่งทางปัญญาของสังคม

ภายใต้สภาวะการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปนี้ รูปแบบการเผยแผ่พระพุทธศาสนาแบบดั้งเดิมซึ่งมีลักษณะเป็นการตั้งรับ เช่น การรอให้พุทธศาสนิกชนเดินทางมาที่วัดเพื่อฟังธรรมหรือร่วมกิจกรรม กำลังเผชิญกับข้อจำกัดและอาจไม่สามารถตอบสนองต่อความต้องการของคนในยุคปัจจุบันได้อย่างทั่วถึง โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มคนรุ่นใหม่ (Generation Y และ Z) ซึ่งเติบโตและใช้ชีวิตผูกพันอยู่กับเทคโนโลยีดิจิทัลเป็นหลัก กลุ่มคนเหล่านี้มีพฤติกรรมการเสพสื่อที่แตกต่างจากคนรุ่นก่อนอย่างสิ้นเชิง พวกเขาคุ้นชินกับการเข้าถึงข้อมูลที่รวดเร็ว ทันที และสามารถเลือกบริโภคเนื้อหาที่ตรงกับความสนใจของตนเองผ่านอัลกอริทึมบนโซเชียลมีเดีย (พระมหาสุรศักดิ์ สุเมธี, 2563) การสื่อสารธรรมะในรูปแบบเดิมจึงอาจถูกมองว่าเป็นสิ่งที่เข้าถึงยาก ลำบาก และไม่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของพวกเขา ก่อให้เกิดช่องว่างระหว่างหลักธรรมคำสอนอันทรงคุณค่ากับผู้คนในสังคมที่กำลังต้องการที่พึ่งทางใจท่ามกลางความสับสนวุ่นวายของโลกสมัยใหม่ ความท้าทายนี้จึงมิใช่เพียงเรื่องของวิธีการ แต่เป็นโจทย์สำคัญที่สถาบันพุทธศาสนาต้องปรับตัวเพื่อความอยู่รอดและสืบทอดคำสอนให้คงอยู่ต่อไป (อภิญา เพ็ญฟูสกุล, 2562)

เพื่อก้าวข้ามข้อจำกัดและพลิกวิกฤตให้เป็นโอกาส การนำเทคโนโลยีปัญญาประดิษฐ์ (Artificial Intelligence: AI) เข้ามาประยุกต์ใช้จึงเป็น "กุศโลบาย" หรืออุบายอันแยบคายแห่งศตวรรษที่ 21 ที่สามารถเป็นเครื่องมือสำคัญในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเชิงรุก ปัญญาประดิษฐ์ด้วยศักยภาพในการประมวลผลข้อมูลมหาศาล การเรียนรู้รูปแบบพฤติกรรม และการสื่อสารโต้ตอบอย่างเป็นธรรมชาติ สามารถทำหน้าที่เป็นสะพานเชื่อมนำพาหลักธรรมคำสอนไปสู่ปัจเจกบุคคลได้อย่างตรงจุดและทันทั่วถึง ไม่ว่าจะเป็นการพัฒนา "ธรรมะแชทบอท" (Dhamma Chatbot) ที่พร้อมให้คำปรึกษาปัญหาชีวิตเบื้องต้นตลอด 24 ชั่วโมง การใช้อัลกอริทึมวิเคราะห์ความสนใจเพื่อนำเสนอเนื้อหาธรรมะ (เช่น พอดแคสต์ คลิปวิดีโอ หรือบทความ) ที่สอดคล้องกับจริตและความต้องการของผู้ใช้งานแต่ละคน หรือแม้กระทั่งการแปลพระไตรปิฎกและธรรมเทศนาเป็นภาษาต่างๆ ทั่วโลกเพื่อขยายขอบเขตการเข้าถึงอย่างไร้พรมแดน (ปณิชา นิติสกุลภูมิ และคณะ, 2565) การประยุกต์ใช้ AI จึงไม่ใช่การแทนที่บทบาทของพระสงฆ์ แต่เป็นการสร้างเครื่องมือที่ทรงพลังเพื่อช่วยแบ่งเบาภาระและขยายขอบเขตของงานเผยแผ่ให้กว้างขวางและมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้นในโลกยุคดิจิทัล บทบาทวิชาการฉบับนี้จึงมีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาศักยภาพและแนวทางการประยุกต์ใช้ปัญญาประดิษฐ์เพื่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเชิงรุก 2) วิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่เกี่ยวข้องกับการปรับเปลี่ยนวิธีการเผยแผ่ให้เหมาะสมตามกาลเทศะ และ 3) นำเสนอข้อควรระวังและข้อเสนอแนะเชิงจริยธรรมในการนำเทคโนโลยี AI มาใช้ในบริบททางศาสนา เพื่อให้การ "ธรรมาภิวัตน์" ในครั้งนี้ดำรงอยู่บนแก่นแท้ของพระสัทธรรมและยังประโยชน์สุขแก่มวลมนุษยชาติได้อย่างแท้จริง

หลักพุทธธรรมเกี่ยวกับการเผยแผ่

หัวใจสำคัญของการดำรงอยู่ของพระพุทธศาสนาตลอดระยะเวลากว่า 2,500 ปี มิได้อยู่ที่ความลึกซึ้งของหลักธรรมแต่เพียงอย่างเดียว หากแต่อยู่ที่กระบวนการ "เผยแผ่" หรือ "ประกาศพระศาสนา" ที่มีประสิทธิภาพและปรับเปลี่ยนไปตามบริบทของยุคสมัยมาโดยตลอด จุดเริ่มต้นของการเผยแผ่พระพุทธศาสนามีลักษณะเชิงรุกอย่างชัดเจน ดังปรากฏในคราวที่พระพุทธองค์ทรงส่งพระอรหันตสาวก 60 รูปแรกออกไปประกาศพระศาสนา พร้อมกับประทานพุทธโอวาทอันเป็นดั่งปฐมบทแห่งการเป็นพระธรรมทูตว่า "จรถ ภิกขเว จาริกิ พุชชนิตาย พุชชนสุขาย โลกานุกมปาย..." ซึ่งแปลความได้ว่า "ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงจาริกไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่คนหมู่มาก เพื่อความสุขแก่คนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์โลก..." (พระพรหมคุณาภรณ์ [ป.อ. ปยุตโต], 2559) พุทธดำรัสดังกล่าวได้วางรากฐานอันมั่นคงว่า ภารกิจการเผยแผ่ธรรมะไม่ใช่การตั้งรับรอให้ผู้คนเข้ามาหา แต่คือการเดินทางเข้าไปหาผู้คนด้วยจิตที่เปี่ยมด้วยความกรุณาปรารถนาให้สรรพสัตว์พ้นจากความทุกข์โดยแท้จริง

คุณสมบัติสำคัญของผู้ทำหน้าที่เผยแผ่ธรรมะ หรือ "พระธรรมทูต" นั้น มีรากฐานอยู่บนหลักพรหมวิหาร 4 ประการ อันได้แก่ เมตตา (ความปรารถนาดี), กรุณา (ความปรารถนาให้พ้นทุกข์), มุทิตา (ความพลอยยินดีเมื่อผู้อื่นได้ดี) และอุเบกขา (ความวางใจเป็นกลาง) โดยเฉพาะอย่างยิ่ง "กรุณา" ถือเป็นแรงผลักดันภายในที่ทำให้การเผยแผ่ธรรมะมิใช่เป็นเพียงการให้ข้อมูล แต่เป็นการสื่อสารที่เกิดจากความเข้าใจในความทุกข์ของเพื่อนมนุษย์ (พระธรรมโกศาจารย์ [ประยูร ธมมจิตโต], 2555) นอกจากนี้ ผู้

เผยแผ่ยังต้องทำหน้าที่เป็น "กัลยาณมิตร" คือเป็นมิตรแก่ผู้คอยชี้แนะแนวทางที่ถูกต้องดีงาม ซึ่งการจะเป็นกัลยาณมิตรได้นั้น ต้องประกอบด้วยหลักธรรมสำคัญคือ สัมปยุตธรรม 7 หรือธรรมของสัตว์บุรุษ ซึ่งเป็นเสมือนยุทธศาสตร์ในการสื่อสารธรรมะที่แบบคายและลึกซึ้ง

ในบรรดาสัมปยุตธรรม 7 ประการ มี 3 ประการที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับศาสตร์แห่งการสื่อสารและการเผยแผ่ ซึ่งสามารถเทียบเคียงกับหลักการทำงานของเทคโนโลยียุคใหม่ได้อย่างน่าสนใจ ได้แก่ 1) **กัลยาณุตตา (ความรู้จักกาล)** คือการรู้ช่วงเวลาที่เหมาะสมในการนำเสนอเนื้อหา 2) **ปริสัณญุตตา (ความรู้จักชุมชน)** คือการเข้าใจพื้นเพ อุปนิสัย และบริบทของกลุ่มเป้าหมาย และ 3) **ปุคคัลญุตตา (ความรู้จักบุคคล)** ซึ่งเป็นหัวใจสำคัญในการเข้าใจความแตกต่างของปัจเจกบุคคล ทั้งในด้านจิต สติปัญญา และความพร้อมในการรับรู้ (สมชัย จิตสุชน และคณะ, 2562) หลักการเหล่านี้สะท้อนว่าพระพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับการสื่อสารเฉพาะบุคคล (Personalization) มาตั้งแต่ต้น โดยมีพระพุทธองค์ทรงเป็นต้นแบบในการปรับเปลี่ยนวิธีการสอน เนื้อหา และลีลาให้สอดคล้องกับผู้ฟัง เช่น การใช้อิทธิฤทธิ์ปราบทมิฬขององคุลิมาล หรือการใช้อุบายเมถุนพันธุฆกาดเพื่อสอนสังฆธรรมแก่นวาคิดของนาง กิสาโคตมี (พระราชนิพนธ์ [ประยูร ธมมจิตโต], 2531) นอกจากนี้ยังทรงใช้หลักอนุพัททิภาเพื่อแสดงธรรมตามลำดับขั้นจากง่ายไปสู่ยาก หลักการสื่อสารที่มุ่งเน้นการเข้าใจผู้รับสารและปรับเปลี่ยนวิธีการให้เหมาะสมนี้ เป็นแนวคิดเดียวกับที่เทคโนโลยีปัญญาประดิษฐ์ (AI) ในปัจจุบันใช้เพื่อตอบสนองผู้ใช้งาน การนำ AI มาประยุกต์ใช้ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาจึงไม่ใช่เรื่องย้อนแย้งกับหลักการเดิม แต่เป็นการใช้เครื่องมือสมัยใหม่เพื่อขยายผลหลัก "ปุคคัลญุตตา" ให้เข้าถึงคนหมู่มากในยุคดิจิทัล โดยมีเป้าหมายร่วมกันคือการขับเคลื่อนผู้เรียนจากปริยัติ สู่ปฏิบัติ และบรรลุผลสู่ปฏิเวธในที่สุด

บทบาทและศักยภาพของปัญญาประดิษฐ์ในปัจจุบัน

ปัญญาประดิษฐ์ (Artificial Intelligence: AI) ในทศวรรษปัจจุบันได้ก้าวข้ามจากแนวคิดในนวนิยายวิทยาศาสตร์มาสู่เทคโนโลยีที่แทรกซึมอยู่ในโครงสร้างพื้นฐานของสังคมดิจิทัลอย่างสมบูรณ์ โดยแก่นแท้แล้ว ปัญญาประดิษฐ์คือศาสตร์แขนงหนึ่งของวิทยาการคอมพิวเตอร์ที่มุ่งเน้นการพัฒนาเครื่องจักรหรือโปรแกรมคอมพิวเตอร์ให้มีความสามารถในการคิดและเรียนรู้คล้ายมนุษย์ ครอบคลุมตั้งแต่การให้เหตุผล การแก้ปัญหา การเรียนรู้จากข้อมูล ไปจนถึงการรับรู้และทำความเข้าใจภาษา (วุฒิพงศ์ พงศ์สุวรรณ, 2564) พลังขับเคลื่อนสำคัญเบื้องหลังความก้าวหน้าอย่างก้าวกระโดดของ AI คือเทคนิคการเรียนรู้ของเครื่อง (Machine Learning) และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง การเรียนรู้เชิงลึก (Deep Learning) ซึ่งอาศัยโครงข่ายประสาทเทียม (Artificial Neural Networks) ที่ซับซ้อนในการวิเคราะห์ชุดข้อมูลขนาดมหาศาล (Big Data) เพื่อค้นหารูปแบบ ความเชื่อมโยง และสกัดออกมาเป็นองค์ความรู้หรือโมเดลในการตัดสินใจ ซึ่งเป็นเทคโนโลยีที่อยู่เบื้องหลังนวัตกรรมที่เราคุ้นเคยในชีวิตประจำวัน ตั้งแต่ระบบผู้ช่วยอัจฉริยะในสมาร์ตโฟนไปจนถึงระบบการวินิจฉัยโรคทางการแพทย์

ในมุมมองของการสื่อสารและการเผยแพร่ข้อมูล ซึ่งเป็นหัวใจสำคัญของบทความนี้ ศักยภาพของ AI ที่โดดเด่นและสามารถนำมาประยุกต์ใช้ได้โดยตรงมีอยู่ 2 ประการหลัก ประการแรกคือ ระบบประมวลผลภาษาธรรมชาติ (Natural Language Processing: NLP) ซึ่งเป็นความสามารถของ AI ในการทำความเข้าใจ ตีความ และสร้างภาษาที่มนุษย์ใช้สื่อสารกันได้อย่างเป็นธรรมชาติ (อัศนีย์ ก่อตระกูล, 2561) เทคโนโลยี NLP คือรากฐานสำคัญของการสร้าง "แชทบอท" (Chatbot) หรือโปรแกรมสนทนาอัตโนมัติที่สามารถโต้ตอบกับผู้ใช้งานผ่านตัวอักษรหรือเสียงพูด เพื่อให้ข้อมูล ตอบคำถาม หรือให้ความช่วยเหลือเบื้องต้นได้ตลอด 24 ชั่วโมง นอกจากนี้ NLP ยังรวมถึงเทคโนโลยีการแปลภาษาด้วยเครื่อง (Machine Translation) ที่มีความแม่นยำสูงชันอย่างมากในปัจจุบัน ทำให้สามารถทลายกำแพงทางภาษาและเผยแพร่ข้อมูลไปยังผู้คนทั่วโลกได้อย่างรวดเร็ว รวมถึงเทคโนโลยีการสรุปความ (Text Summarization) ที่สามารถย่อเอกสารหรือบทความยาวๆ ให้เหลือเพียงใจความสำคัญ ซึ่งล้วนเป็นเครื่องมือที่ทรงพลังในการจัดการและนำเสนอองค์ความรู้ทางพระพุทธศาสนาที่มีอยู่มหาศาลให้เข้าถึงได้ง่ายขึ้น

ประการที่สองคือ การวิเคราะห์ข้อมูลและระบบแนะนำ (Data Analytics and Recommender Systems) ซึ่งเป็นความสามารถของ AI ในการวิเคราะห์พฤติกรรมและความสนใจของผู้ใช้งานจากร่องรอยทางดิจิทัล (Digital Footprint) ที่พวกเขาทิ้งไว้บนโลกออนไลน์ ไม่ว่าจะเป็นประวัติการค้นหา การกดไลค์ การแชร์ หรือระยะเวลาที่ใช้ในการรับชมเนื้อหาประเภทต่างๆ (ธนชาติ นุ่มนนท์, 2565) อัลกอริทึมของ AI จะนำข้อมูลเหล่านี้มาประมวลผลเพื่อสร้างโปรไฟล์ความสนใจของแต่ละบุคคล จากนั้นจึงนำเสนอเนื้อหาที่คาดว่าจะบุคคลนั้นจะชื่นชอบหรือกำลังมองหา ดังที่เห็นได้จากระบบแนะนำวิดีโอของ YouTube, การเลือกข่าวสารมาแสดงบนหน้าฟีดของ Facebook หรือการแนะนำสินค้าในแพลตฟอร์มอีคอมเมิร์ซ ศักยภาพใน "การคัดกรองเนื้อหาให้ตรงกับจริตของผู้ใช้งาน" นี้เอง คือความสามารถที่สอดคล้องกับหลัก "ปุคคัลญุตตา" ในทางพระพุทธศาสนาอย่างน่าทึ่ง เพราะมันเปิดโอกาสให้การนำเสนอธรรมะสามารถปรับเปลี่ยนไปตามความสนใจ พื้นฐานความรู้ และระดับสติปัญญาของผู้รับสารแต่ละคนได้อย่างเป็นระบบและในวงกว้าง

ดังนั้น จะเห็นได้ว่า AI ในปัจจุบันไม่ใช่เป็นเพียงเครื่องมือคำนวณที่ซับซ้อน แต่ได้พัฒนามาเป็น "ผู้ช่วย" ที่มีความสามารถ

ในการทำความเข้าใจภาษาและพฤติกรรมของมนุษย์ได้อย่างลึกซึ้ง ศักยภาพเหล่านี้ได้กลายเป็นเครื่องมือมาตรฐานในภาคธุรกิจและการสื่อสารสมัยใหม่ และกำลังรอคอยการนำไปประยุกต์ใช้ในมิติทางศาสนา เพื่อเป็น "ยานพาหนะ" ใหม่ในการนำพาพระสัทธรรมอันเป็นอภิลิขิต (ไม่ขึ้นกับกาลเวลา) ให้สามารถสื่อสารและเข้าถึงจิตใจของผู้คนในบริบทของโลกศตวรรษที่ 21 ได้อย่างกว้างขวางและตรงจุดยิ่งขึ้น

การประยุกต์ใช้ปัญญาประดิษฐ์เพื่อการเผยแผ่เชิงรุก

การผนวกรวมหลักพุทธธรรมมาด้วยการเผยแผ่ที่เน้นความเข้าใจในปัจเจกบุคคล (บุคคลัญญตา) และการปรับเปลี่ยนวิธีการให้สอดคล้องกับบริบทแห่งยุคสมัย (กาลัญญตา) เข้ากับศักยภาพของปัญญาประดิษฐ์ (AI) ในการประมวลผลภาษาและวิเคราะห์ข้อมูลพฤติกรรม ก่อให้เกิดมิติใหม่ของการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเชิงรุก ที่สามารถนำไปปฏิบัติให้เกิดผลเป็นรูปธรรมได้อย่างที่ไม่เคยมีมาก่อน การประยุกต์ใช้ AI ในบริบทนี้มีใช้การสร้างศาสนาคอนเทนต์ใหม่หรือการลดทอนคุณค่าของพระสงฆ์ แต่คือการสร้าง "เครื่องมือสนับสนุน" หรือ "ยานพาหนะ" ที่ทรงประสิทธิภาพ เพื่อนำส่งแก่นแท้ของพระสัทธรรมไปสู่ผู้คนในยุคดิจิทัลได้อย่างตรงจุด ถูกคน และทันทั่วถึง โดยสามารถจำแนกแนวทางการประยุกต์ใช้ที่เป็นรูปธรรมได้ดังนี้

1. การสร้าง "ธรรมะแชทบอท" ในฐานะกัลยาณมิตรดิจิทัล ความทุกข์ ความกังวล และความสงสัยทางธรรมเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นได้ตลอดเวลาโดยไม่จำกัดสถานที่ การพัฒนาแชทบอทที่ขับเคลื่อนด้วยเทคโนโลยีประมวลผลภาษาธรรมชาติ (NLP) ให้สามารถทำหน้าที่เป็น "ด่านแรก" ในการให้คำปรึกษาและบรรเทาทุกข์เบื้องต้นได้ตลอด 24 ชั่วโมง ถือเป็น การประยุกต์ใช้เทคโนโลยีเพื่อทำหน้าที่ "กัลยาณมิตร" ในโลกดิจิทัลได้อย่างแท้จริง แชทบอทสามารถได้รับการออกแบบให้โต้ตอบได้หลากหลายระดับ ตั้งแต่การตอบคำถามเชิงหลักการ เช่น "อริยสัจ 4 คืออะไร" ไปจนถึงการให้คำแนะนำเชิงปฏิบัติ เช่น "วิธีเริ่มต้นฝึกสมาธิเบื้องต้น" และที่สำคัญคือ การให้กำลังใจเชิงพุทธจิตวิทยาเมื่อผู้ใช้งานเผชิญกับความทุกข์ทางใจ เช่น "รู้สึกโดดเดี่ยวและสิ้นหวัง" โดยแชทบอทสามารถนำเสนอหลักธรรมเรื่องความไม่เที่ยง หรือแนะนำบทสวดมนต์ที่ช่วยให้อารมณ์สงบลงได้ (ปณิชา นิตฺตสุกฺคฺมฺ และคณะ, 2565) หัวใจสำคัญของความสำเร็จอยู่ที่ "คลังข้อมูลธรรมะที่ผ่านการรับรอง" (ซึ่งต้องถูกสร้างและตรวจสอบความถูกต้องอย่างเข้มงวดโดยคณะสงฆ์หรือผู้เชี่ยวชาญทางพุทธศาสนา เพื่อป้องกันการให้ข้อมูลที่ผิดเพี้ยน บทบาทของแชทบอทในมิตินี้จึงเปรียบเสมือนการจาริกไปในพื้นที่ไซเบอร์ ซึ่งเป็นที่ที่ผู้คนจำนวนมากใช้ชีวิตและแสดงออกถึงความทุกข์ของตนเอง เป็นการนำธรรมะเข้าไปหาผู้คนถึงหน้าจอสมาร์ทโฟน

2. การเผยแผ่ธรรมะที่ตรงจริตผ่านระบบแนะนำเนื้อหา ศักยภาพที่โดดเด่นที่สุดประการหนึ่งของ AI คือการวิเคราะห์ข้อมูลเพื่อทำความเข้าใจความสนใจของปัจเจกบุคคล ซึ่งสอดคล้องโดยตรงกับหลัก "บุคคลัญญตา" การนำอัลกอริทึมของระบบแนะนำ มาใช้กับแพลตฟอร์มเผยแผ่ธรรมะออนไลน์ จะสามารถเปลี่ยนรูปแบบการสื่อสารจาก "One-size-fits-all" ที่พระธรรมเทศนาหนึ่งบทต้องพยายามสื่อสารกับคนร้อยพ่อพันแม่ในศาลา ให้กลายเป็นการสื่อสารแบบ "หนึ่งต่อหนึ่ง" ในระดับมวลชน ได้ ระบบจะทำการวิเคราะห์ร่องรอยทางดิจิทัลของผู้ใช้งาน เช่น ผู้ที่มักค้นหาคำว่า "การจัดการความโกรธ" หรือใช้เวลารับชมวิดีโอเกี่ยวกับเมตตาภาวนาเป็นเวลานาน ระบบก็จะเรียนรู้ว่าผู้ใช้งานท่านนี้อาจมีพื้นฐานเป็น "โทสจริต" และจะนำเสนอเนื้อหาที่เกี่ยวกับการเจริญเมตตาพรหมวิหาร 4 หรือขันติธรรม จากหลากหลายครูบาอาจารย์มาให้เลือกสรร ในทางกลับกัน ผู้ที่สนใจเรื่องราวพุทธประวัติ ชาดก หรือปรัชญาทางพุทธศาสนา ระบบก็จะคัดกรองเนื้อหาเชิงวิชาการหรือสารคดีมานำเสนอ (พรทิพย์ เย็นจะบก, 2563) ยิ่งไปกว่านั้น ระบบยังสามารถสร้าง "เส้นทางการเรียนรู้ธรรมะ" ให้กับผู้ใช้งานแต่ละคน โดยเริ่มต้นจากเรื่องราวที่เข้าใจง่าย แล้วค่อยๆ นำเสนอเนื้อหาที่ลึกซึ้งซับซ้อนขึ้นตามลำดับความสนใจและการมีปฏิสัมพันธ์ของผู้ใช้งาน ซึ่งจะช่วยให้เกิดการศึกษาธรรมะอย่างต่อเนื่องและเป็นระบบ

3. การทลายกำแพงการเข้าถึงด้วยเทคโนโลยีภาษาและเสียง: พระไตรปิฎกและคลังความรู้ทางพระพุทธศาสนาเป็นมรดกทางปัญญาอันล้ำค่า แต่การเข้าถึงมักจำกัดอยู่เฉพาะผู้ที่สามารถอ่านภาษาบาลีหรือภาษาไทยได้คล่องแคล่ว เทคโนโลยี AI สามารถเข้ามาทลายกำแพงเหล่านี้ได้อย่างมีนัยสำคัญ เทคโนโลยีการแปลภาษาด้วย AI (AI Translation) สามารถแปลพระสูตรหรือธรรมเทศนาเป็นภาษาต่างๆ ทั่วโลกได้อย่างรวดเร็ว ช่วยให้ชาวต่างชาติเข้าถึงคำสอนได้โดยตรง นอกจากนี้ เทคโนโลยีการแปลงข้อความเป็นเสียง ที่มีเสียงใกล้เคียงมนุษย์ ยังสามารถนำมาใช้สร้าง "หนังสือเสียงธรรมะ" หรือ "พระไตรปิฎกฉบับเสียง" เพื่ออำนวยความสะดวกให้แก่ผู้สูงอายุ ผู้พิการทางสายตา หรือผู้ที่ไม่มีสะดวกอ่าน แต่สะดวกที่จะฟังในระหว่างการเดินทางหรือทำงาน ในทางกลับกัน เทคโนโลยีการแปลงเสียงเป็นข้อความ สามารถถอดเทปธรรมเทศนาของครูบาอาจารย์ต่างๆ ให้กลายเป็นตัวอักษรได้อย่างแม่นยำ ทำให้เนื้อหาเหล่านั้นง่ายต่อการค้นคว้า อ้างอิง และนำไปศึกษาต่อยอด การประยุกต์ใช้เทคโนโลยีเหล่านี้คือการขยายผลของพุทธปณิธาน "เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่คนหมู่มาก" อย่างแท้จริง ทำให้พระสัทธรรมสามารถเข้าถึงผู้คนได้ทุกกลุ่ม ทุกที่ และทุกเวลา

4. ปัญญาประดิษฐ์ในฐานะ "ผู้ช่วยในการปฏิบัติธรรม" นอกเหนือจากการเผยแผ่ในเชิงความรู้ (ปริยัติ) AI ยังมีศักยภาพในการเป็นเครื่องมือส่งเสริมการลงมือปฏิบัติ (ปฏิบัติ) ได้อีกด้วย ปัจจุบันมีแอปพลิเคชันสำหรับฝึกสมาธิจำนวนมากที่เริ่มนำ AI เข้ามา

ใช้ในการสร้างประสบการณ์ที่เป็นส่วนตัวมากขึ้น เช่น แอปพลิเคชันอาจสอบถามสภาวะอารมณ์ของผู้ใช้งานในแต่ละวัน และแนะนำรูปแบบการภาวนาที่เหมาะสม เช่น หากผู้ใช้รู้สึกกระสับกระส่าย AI อาจแนะนำการเดินจงกรมหรือการภาวนาที่ใช้กายานุปัสสนาเป็นหลัก หากผู้ใช้รู้สึกหดหู่ ก็อาจแนะนำให้เจริญเมตตาภาวนาเพื่อสร้างพลังใจเชิงบวก นอกจากนี้ AI ยังสามารถช่วยสร้างวินัยในการปฏิบัติโดยการตั้งโปรแกรมการแจ้งเตือน กำหนดเป้าหมาย และติดตามความก้าวหน้าในการนั่งสมาธิหรือสวดมนต์ของผู้ใช้งานได้อีกด้วย แม้ว่าเครื่องมือเหล่านี้จะไม่สามารถแทนที่การมีครูบาอาจารย์ตัวจริงได้ แต่ก็สามารถทำหน้าที่เป็น "อุปกรณ์เสริม" ที่ช่วยกระตุ้นและสนับสนุนให้พุทธศาสนิกชน โดยเฉพาะคนรุ่นใหม่ที่คุ้นเคยกับเทคโนโลยี สามารถนำธรรมะมาปรับใช้ในชีวิตประจำวัน และเริ่มต้นเส้นทางการปฏิบัติได้อย่างสะดวกและน่าสนใจยิ่งขึ้น

ข้อควรระวังและจริยธรรมในการใช้ปัญญาประดิษฐ์

แม้ว่าการนำปัญญาประดิษฐ์ (AI) มาประยุกต์ใช้ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาจะเปิดประตูสู่โอกาสใหม่ๆ อย่างมหาศาล แต่ในอีกด้านหนึ่ง เทคโนโลยีก็เปรียบเสมือนดาบสองคมที่หากนำไปใช้โดยขาดความตระหนักรู้และความรอบคอบ ก็อาจก่อให้เกิดผลเสียที่ร้ายแรงต่อแก่นแท้ของพระพุทธธรรมและต่อตัวพุทธศาสนิกชนเองได้ การก้าวสู่ยุค "ธรรมาภิวัตน์" จึงจำเป็นต้องดำเนินไปพร้อมกับการวางกรอบทางจริยธรรมและข้อควรระวังที่รัดกุม เพื่อให้แน่ใจว่าเทคโนโลยีจะยังคงสถานะเป็นเพียง "เครื่องมือ" ที่รับใช้ธรรมะ มิใช่กลายเป็น "นาย" ที่บิดเบือนหรือลดทอนคุณค่าของธรรมะเสียเอง ประเด็นเชิงจริยธรรมที่ต้องพิจารณาอย่างละเอียดถี่ถ้วนมีดังต่อไปนี้

1. ความถูกต้องและความน่าเชื่อถือของเนื้อหาธรรมะ ความท้าทายจาก "AI Hallucination" ปัญหาที่สำคัญและเร่งด่วนที่สุดประการหนึ่งของเทคโนโลยีปัญญาประดิษฐ์ โดยเฉพาะแบบจำลองภาษาขนาดใหญ่ (Large Language Models: LLMs) คือปรากฏการณ์ "การหลอน" หรือ "AI Hallucination" ซึ่งหมายถึงการที่ AI สร้างข้อมูลที่ดูเหมือนจะสมเหตุสมผลและน่าเชื่อถือ แต่แท้จริงแล้วเป็นข้อมูลที่ผิดพลาด ไม่ถูกต้อง หรือไม่มีอยู่จริง (สมชาย จิตสุชน และคณะ, 2562) หากปรากฏการณ์นี้เข้ามาใช้กับบริบททางศาสนา ผลลัพธ์ที่ได้อาจไม่ใช่แค่ข้อมูลที่คลาดเคลื่อน แต่คือการสร้าง "มิจฉาทิฐิ" หรือความเห็นที่ผิดเพี้ยนไปจากหลักคำสอน ซึ่งในทางพระพุทธศาสนาถือเป็นอันตรายอย่างยิ่ง เพราะสัมมาทิฐิ (ความเห็นชอบ) คือองค์ประกอบแรกและเป็นรากฐานสำคัญของมรรคมีองค์ 8 ทั้งหมด (พระพรหมคุณาภรณ์ [ป.อ. ปยุตฺโต], 2559)

ลองจินตนาการถึง "ธรรมะแชทบอท" ที่ไม่ได้รับการควบคุมอย่างดีพอ อาจให้คำตอบโดยการผสมผสานหลักธรรมจากพระสูตรต่างๆ อย่างไม่ถูกต้อง หรือร้ายแรงกว่านั้นคือการสังเคราะห์คำสอนขึ้นมาใหม่โดยอ้างอิงจากข้อมูลที่ไม่น่าเชื่อถือบนอินเทอร์เน็ต ทำให้ผู้ใช้งานที่ขาดความรู้พื้นฐานอาจเข้าใจผิดและนำไปปฏิบัติอย่างคลาดเคลื่อนได้โดยง่าย การเผยแผ่ธรรมะที่ผิดเพี้ยนนี้ย่อมนำไปสู่ผลเสียมากกว่าผลดี ดังนั้น มาตรการป้องกันจึงมีความสำคัญอย่างยิ่งยวด แนวทางแก้ไขคือการพัฒนาระบบ AI โดยยึดหลัก "มนุษย์เป็นศูนย์กลางในการกำกับดูแล" (Human-in-the-Loop) กล่าวคือ คลังข้อมูล (Knowledge Base) ที่ใช้ฝึกฝน AI จะต้องมาจากแหล่งที่น่าเชื่อถือสูงสุด เช่น พระไตรปิฎกฉบับที่ผ่านการรับรอง อรรถกถา และคำสอนของครูบาอาจารย์ที่เป็นที่ยอมรับเท่านั้น และที่สำคัญที่สุด ทุกคำตอบหรือเนื้อหาที่ AI สร้างขึ้น โดยเฉพาะในระยะแรกของการพัฒนา ควรต้องผ่านการตรวจสอบและรับรองความถูกต้องจากคณะสงฆ์หรือผู้เชี่ยวชาญที่เป็นมนุษย์ก่อนเผยแพร่ออกไปเสมอ เพื่อให้มั่นใจว่าเทคโนโลยีจะทำหน้าที่เป็นผู้ช่วยเผยแผ่ "สัมมาทิฐิ" ได้อย่างไม่บกพร่อง

2. การขาดหายของมิติทางอารมณ์และเมตตาธรรม เมื่อเทคโนโลยีไม่อาจแทนที่ "กัลยาณมิตร" หัวใจของการเผยแผ่ธรรมะและการให้คำปรึกษาทางจิตวิญญาณไม่ได้อยู่ที่การให้ "ข้อมูล" ที่ถูกต้องเพียงอย่างเดียว แต่ยังครอบคลุมถึง "กระบวนการ" สื่อสารที่เปี่ยมด้วยเมตตากรุณาและความเข้าใจ ซึ่งเป็นคุณสมบัติสำคัญของ "กัลยาณมิตร" (พระธรรมโกศาจารย์ [ประยูร ธมมจิตฺโต], 2555) แม้ AI จะสามารถเลียนแบบการสนทนาของมนุษย์ได้อย่างน่าทึ่ง แต่สิ่งที่ AI ขาดไปโดยสิ้นเชิงคือ "เจตนา" และ "ความรู้สึกลึก" ที่แท้จริง มันไม่สามารถสัมผัสได้ถึงความรู้สึกทุกขุทรมานใจของผู้ใช้งาน ไม่มีความกรุณาที่อยากจะช่วยเหลือให้พ้นทุกข์อย่างแท้จริง และไม่สามารถมอบความอบอุ่น ปลอบโยน และความไว้วางใจผ่านการปฏิสัมพันธ์ได้

การพึ่งพาแชทบอทเพื่อระบายความทุกข์อาจช่วยบรรเทาความเหงาได้ในเบื้องต้น แต่ไม่อาจแทนที่การได้สนทนากับพระสงฆ์หรือผู้มีประสบการณ์ ผู้ซึ่งสามารถรับฟังอย่างลึกซึ้ง (Deep Listening) จับนัยเสียง สังเกตภาษากาย และให้คำแนะนำที่เกิดจากความเข้าใจในสภาวะของมนุษย์ได้อย่างแท้จริง การปฏิสัมพันธ์กับมนุษย์ด้วยกันก่อให้เกิดสายสัมพันธ์ที่ช่วยเยียวยาจิตใจ ซึ่งเป็นสิ่งที่อัลกอริทึมไม่สามารถมอบให้ได้ ข้อควรระวังในประเด็นนี้คือ การออกแบบและสื่อสารให้ผู้ใช้งานเข้าใจอย่างชัดเจนว่า AI เป็นเพียง "เครื่องมือช่วยคัดกรองเบื้องต้น" หรือ "ผู้ช่วยให้ข้อมูล" เท่านั้น และต้องมีการส่งเสริมให้ผู้ใช้งานที่มีปัญหาสลับซับซ้อนหรือต้องการที่พึ่งทางใจอย่างจริงจังได้เชื่อมต่อไปสู่การปรึกษากับพระสงฆ์หรือผู้เชี่ยวชาญที่เป็นมนุษย์โดยตรง เพื่อไม่ให้ผู้คนหลงติดอยู่กับความสัมพันธ์ที่ว่างเปล่ากับโปรแกรมคอมพิวเตอร์ จนละเลยคุณค่าของการปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ซึ่งเป็นหัวใจสำคัญของการเยียวยาและการเจริญเติบโตทางจิตวิญญาณ

3. อคติทางอัลกอริทึมและภาวะฟองสบู่ทางธรรม ระบบแนะนำเนื้อหา (Recommender System) ที่ใช้อัลกอริทึมในการคัดกรองธรรมะให้ตรงกับ "จริต" ของผู้ใช้นั้น แม้จะมีประโยชน์ในการสร้างความสนใจในระยะแรก แต่ก็มีความเสี่ยงที่เรียกว่า "ภาวะฟองสบู่แห่งการกรอง" (Filter Bubble) และ "ห้องเสียงสะท้อน" (Echo Chamber) (Pariser, 2011) กล่าวคือ อัลกอริทึมถูกออกแบบมาเพื่อนำเสนอแต่สิ่งที่ผู้ใช้นั้นมีแนวโน้มจะชื่นชอบ เพื่อเพิ่มการมีส่วนร่วม (Engagement) ให้ได้มากที่สุด หากผู้ใช้งานสนใจธรรมะจากสำนักใดสำนักหนึ่ง หรือครูบาอาจารย์ท่านใดท่านหนึ่งเป็นพิเศษ ระบบก็จะยิ่งป้อนเนื้อหาจากแหล่งเดิมๆ ซ้ำๆ จนผู้ใช้งานอาจถูกปิดกั้นจากการรับรู้แนวทางการปฏิบัติหรือคำสอนจากสำนักอื่นๆ ที่มีความหลากหลาย

ภาวะเช่นนี้อาจนำไปสู่การยึดติดในตัวบุคคลหรือสำนักปฏิบัติ (อาจริยวาท) ทำให้ขาดความเข้าใจในภาพรวมของพระพุทธศาสนาที่กว้างขวางและลึกซึ้ง และอาจนำไปสู่ทัศนคติที่ปฏิเสธหรือดูแคลนแนวทางปฏิบัติที่แตกต่างจากตนเองได้ การเจริญสติปัญญาในทางพุทธศาสนานั้น บางครั้งจำเป็นต้องอาศัยการฟังธรรมที่ไม่ตรงกับจริตหรือทำทนายความเชื่อเดิมของตนเอง เพื่อกระตุ้นให้เกิดการขบคิดและพิจารณาในมุมมองใหม่ๆ ดังนั้น ผู้พัฒนาแพลตฟอร์มเผยแพร่ธรรมะโดยใช้ AI จึงมีหน้าที่ทางจริยธรรมในการออกแบบอัลกอริทึมให้มีความสมดุลระหว่างการนำเสนอเนื้อหาที่ตรงใจ (Personalization) กับการนำเสนอเนื้อหาที่หลากหลาย (Diversity) เพื่อเปิดโลกทัศน์ทางธรรมของผู้ใช้งานให้กว้างขวาง และป้องกันไม่ให้เกิดอคติที่ต้องติดอยู่ใน "ฟองสบู่ทางธรรม" ที่ตนเองและอัลกอริทึมร่วมกันสร้างขึ้น

โดยสรุปแล้ว การนำเทคโนโลยีปัญญาประดิษฐ์มาใช้ในวงการพระพุทธศาสนาเป็นย่างก้าวที่ท้าทายและต้องอาศัยวิจญาณอย่างสูง ความสำเร็จไม่ได้วัดกันที่ความสามารถทางเทคนิคของ AI เพียงอย่างเดียว แต่วัดกันที่ผลลัพธ์สุดท้ายว่าเทคโนโลยีนั้นสามารถนำพาผู้คนให้เข้าใจแก่นแท้ของพระสัทธรรม คือการลดละความยึดมั่นถือมั่นและนำไปสู่ความพ้นทุกข์ได้จริงหรือไม่ การสร้างสมดุลระหว่างนวัตกรรมทางเทคโนโลยีกับความเคารพในหลักการดั้งเดิม การกำกับดูแลเนื้อหาอย่างเข้มงวด และการส่งเสริมปฏิสัมพันธ์ที่แท้จริงระหว่างมนุษย์ จะเป็นกุญแจสำคัญที่ทำให้ "ธรรมาภิวัตน์" ในยุคดิจิทัลนี้สร้างคุณูปการต่อพระพุทธศาสนาได้อย่างยั่งยืนและเปี่ยมด้วยปัญญาอย่างแท้จริง

สรุป

การเปลี่ยนผ่านสู่ยุคดิจิทัลได้นำมาซึ่งความท้าทายใหม่ ๆ ต่อสถาบันทางศาสนาในการธำรงรักษาและเผยแผ่พระพุทธศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในบริบทของสังคมที่ผู้คนมีวิถีชีวิตที่เร่งรีบและผูกพันกับโลกออนไลน์มากขึ้น บทความนี้ได้ชี้ให้เห็นว่าการปรับตัวและนำเทคโนโลยีปัญญาประดิษฐ์ (AI) มาประยุกต์ใช้ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเชิงรุกนั้น ไม่ใช่เพียงแค่ความจำเป็น แต่เป็น "กุศโลบาย" ที่สอดคล้องกับหลักพุทธธรรมว่าด้วยการปรับเปลี่ยนวิธีการเผยแผ่ให้เหมาะสมตามกาลเทศะ (กาลัญญุต) และการเข้าใจถึงความแตกต่างของผู้รับสารแต่ละบุคคล (บุคคลัญญุต) ซึ่งเป็นหลักการที่พระพุทธองค์ทรงใช้มาตั้งแต่พุทธกาล

ศักยภาพของ AI ในปัจจุบัน ทั้งในด้านการประมวลผลภาษาธรรมชาติ (NLP) ที่สามารถสร้าง "ธรรมะแชทบอท" เพื่อให้คำปรึกษาเบื้องต้น การแปลภาษาเพื่อขยายขอบเขตการเข้าถึงธรรมะทั่วโลก และการสรุปความรู้ทางธรรมะที่ซับซ้อนให้เข้าใจง่าย ไปจนถึงความสามารถในการวิเคราะห์ข้อมูลและระบบแนะนำ (Recommender Systems) ที่สามารถคัดกรองเนื้อหาธรรมะให้ตรงกับจริตและความสนใจของผู้ใช้งานแต่ละคนอย่างแม่นยำ ล้วนเป็นเครื่องมืออันทรงพลังที่สามารถช่วยแบ่งเบาภาระของพระสงฆ์ และขยายผลงานเผยแผ่ให้เข้าถึงผู้คนในวงกว้างได้อย่างไม่เคยมีมาก่อน AI จึงเปรียบเสมือน "ยานพาหนะ" ที่ทันสมัยและรวดเร็ว เพื่อลำเลียง "แก่นแท้" ของพระสัทธรรมอันเป็นอมตะ ไปสู่จิตใจของผู้คนในโลกยุคดิจิทัลได้อย่างตรงจุด ถูกคน และทันท่วงที ไม่ว่าจะเป็นการส่งเสริมการเรียนรู้ (ปริยัติ) การกระตุ้นให้ลงมือปฏิบัติ (ปฏิบัติ) หรือแม้กระทั่งเป็น "ผู้ช่วย" ในการฝึกสมาธิภาวนาให้เกิดความต่อเนื่อง

อย่างไรก็ตาม ดาบสองคมของเทคโนโลยีเป็นสิ่งที่ไม่อาจมองข้าม การ "ธรรมาภิวัตน์" ด้วย AI จึงต้องดำเนินไปอย่างรอบคอบและมีกรอบจริยธรรมที่รัดกุม ประเด็นสำคัญที่ต้องพึงระวังอย่างยิ่งคือ "ความถูกต้องและความน่าเชื่อถือของเนื้อหาธรรมะ" เพื่อป้องกันปรากฏการณ์ "AI Hallucination" ที่อาจสร้าง "มิจฉาทิฐิ" หรือความเข้าใจผิดเพี้ยนไปจากหลักคำสอน ดังนั้น การมี "คลังข้อมูลธรรมะที่ผ่านการรับรอง" และ "ระบบการตรวจสอบโดยมนุษย์" (Human-in-the-Loop) โดยเฉพาะจากคณะสงฆ์หรือผู้เชี่ยวชาญด้านพุทธศาสนา จึงเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่งยวด เพื่อให้มั่นใจว่า AI จะทำหน้าที่เป็นผู้ช่วยเผยแผ่ "สัมมาทิฐิ" ได้อย่างแท้จริง ประการถัดมาคือ "การขาดหายของมิติทางอารมณ์และเมตตาธรรม" เนื่องจาก AI ไม่สามารถแทนที่บทบาทของ "กัลยาณมิตร" ผู้เปี่ยมด้วยเจตนาและความกรุณาอย่างแท้จริง ผู้พัฒนาจึงควรวางตำแหน่ง AI ให้เป็นเพียง "เครื่องมือช่วยคัดกรองเบื้องต้น" หรือ "ผู้ช่วยให้ข้อมูล" และต้องส่งเสริมให้ผู้ใช้งานที่ต้องการที่พึ่งทางใจอย่างลึกซึ้งได้เชื่อมโยงไปสู่การปรึกษากับพระสงฆ์หรือผู้เชี่ยวชาญที่เป็นมนุษย์ เพื่อไม่ให้ผู้คนหลงติดอยู่กับความสัมพันธ์ที่ว่างเปล่ากับโปรแกรมคอมพิวเตอร์ และท้ายที่สุดคือ "อคติทางอัลกอริทึมและ

ภาวะพองสพู่ทางธรรม" ที่ระบบแนะนำเนื้อหาอาจจำกัดการรับรู้ของผู้ใช้งานให้วนเวียนอยู่แต่ในกรอบความเชื่อหรือสำนักปฏิบัติเดิม ๆ การออกแบบอัลกอริทึมที่สมดุลระหว่างการนำเสนอเนื้อหาที่ตรงใจกับการนำเสนอเนื้อหาที่หลากหลาย จะเป็นกุญแจสำคัญในการเปิดโลกทัศน์ทางธรรมให้กว้างขวาง และส่งเสริมให้เกิดการพิจารณาธรรมอย่างรอบด้าน

สรุปได้เป็นองค์ความรู้ "โมเดลการสื่อสารธรรมะในศตวรรษที่ 21" คือภาพสะท้อนที่ปรากฏเด่นชัดคือการสังเคราะห์แนวคิดอันลึกซึ้งที่หลอมรวมแก่นแท้แห่งพุทธธรรมเข้ากับนวัตกรรมทางเทคโนโลยี เกิดเป็นระบบนิเวศแห่งการเผยแผ่ธรรมะยุคใหม่ที่เปรียบดั่งวงจรชีวิตอันสมบูรณ์แบบ โมเดลนี้เผยให้เห็นถึงความสัมพันธ์อันแนบแน่นระหว่างสามองค์ประกอบหลัก: คณะสงฆ์ผู้ดำรงไว้ซึ่งความบริสุทธิ์ของพระธรรม AI ผู้เป็นดั่งสะพานแห่งการเข้าถึงที่ชาญฉลาด และพุทธศาสนิกชนผู้เป็นประจักษ์พยานแห่งการปฏิบัติ โดยมีคณะสงฆ์เป็นผู้กำกับดูแลเนื้อหาให้ถูกต้องตามพระธรรมวินัย AI ทำหน้าที่กระจายธรรมะสู่บุคคลที่ใช้ ในเวลาที่ใช่ ด้วยรูปแบบที่เหมาะสมกับจริตและภาษาของแต่ละคน เพื่อมุ่งสู่เป้าหมายสูงสุดคือการแปรเปลี่ยนความรู้ให้เป็นการลงมือปฏิบัติจริงในชีวิตประจำวัน ความสำเร็จจึงไม่ใช่เพียงแค่การส่งสาร แต่คือการเห็นธรรมะงอกงามในจิตใจของผู้รับอย่างแท้จริง ดังภาพที่ 1

ภาพที่ 1 "โมเดลการสื่อสารธรรมะในศตวรรษที่ 21"

ภายใต้ร่มเงาแห่งยุคดิจิทัลนี้ บทบาทของคณะสงฆ์ได้ก้าวข้ามขีดจำกัดเดิม สู่การเป็น "Digital Monk" ซึ่งไม่ได้หมายถึงเพียงแค่การใช้เครื่องมือดิจิทัล แต่คือการหยั่งรู้ถึงพลวัตของเทคโนโลยี และการเป็นผู้กำกับทิศทางมิให้ธรรมะถูกบิดเบือนไปตามกระแสแห่งยุคสมัย พระสงฆ์ในบทบาทนี้จึงต้องมีทักษะความเข้าใจทางดิจิทัลที่เปรียบดั่งดวงประทีปส่องนำทาง ไม่ใช่แค่เป็นผู้ใช้งาน แต่เป็นผู้ควบคุมจริยธรรมของ AI เป็นผู้สร้างสรรค์เนื้อหาธรรมะที่เข้าถึงง่ายในรูปแบบดิจิทัล และเป็นผู้เชื่อมโยงระหว่างโลกแห่งธรรมะโบราณกับโลกแห่งเทคโนโลยีล้ำสมัย เพื่อให้คำสอนยังคงความบริสุทธิ์และเข้าถึงใจผู้คนได้อย่างถ่องแท้ ท่ามกลางความท้าทายของยุคสมัยที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว

องค์ความรู้ที่ได้จากการศึกษานี้จึงไม่ใช่เพียงแค่อธิบายกระบวนการ แต่เป็นการยืนยันถึงศักยภาพของพุทธศาสนาในการปรับตัวและดำรงอยู่คู่กับกาลเวลา โดยยังคงรักษาแก่นธรรมอันเป็นอมตะไว้ได้อย่างมั่นคง โมเดลนี้ได้สร้างสมดุลอันงดงามระหว่างความถูกต้องของคำสอน ความสามารถในการเข้าถึงผู้คนในวงกว้าง และการนำไปปฏิบัติจริงในชีวิตประจำวัน ซึ่งป็นหัวใจสำคัญของการเผยแผ่ธรรมะเชิงรุกในศตวรรษที่ 21 การบูรณาการอันชาญฉลาดนี้คือบทพิสูจน์ว่า เทคโนโลยีไม่ได้เป็นเพียงแค่เครื่องมือ แต่เป็นส่วนหนึ่งของวิถีทางที่ช่วยให้พุทธธรรมยังคงเปล่งประกายและเป็นทีพึ่งทางใจของผู้คนในทุกยุคสมัยได้อย่างยั่งยืน

งานวิชาการขึ้นนี้เป็นเพียงปฐมบทของการสำรวจศักยภาพและข้อควรระวังในการนำ AI มาใช้ในงานพระพุทธศาสนา เพื่อให้เกิดผลสัมฤทธิ์อย่างแท้จริงและยั่งยืน จึงขอเสนอแนะแนวทางสำหรับสถาบันสงฆ์ สำนักพุทธฯ องค์การทางศาสนา ตลอดจนผู้สนใจ ดังนี้

การจัดตั้งคณะทำงานสหสาขาวิชาชีพ ควรมีการจัดตั้งคณะทำงานร่วมกันระหว่างพระสงฆ์ นักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนา ผู้เชี่ยวชาญด้าน AI นักภาษาศาสตร์ และนักจริยธรรม เพื่อร่วมกันกำหนดนโยบาย มาตรฐาน และแนวปฏิบัติในการพัฒนาและประยุกต์ใช้ AI ในงานเผยแผ่พระพุทธศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการสร้าง "คลังข้อมูลธรรมะอ้างอิง" ที่เป็นมาตรฐาน และระบบ "Human-in-the-Loop" สำหรับการตรวจสอบความถูกต้องของเนื้อหา

การวิจัยและพัฒนาอย่างต่อเนื่อง สนับสนุนการวิจัยและพัฒนา AI ที่เน้นการตอบสนองต่อความต้องการเฉพาะของพระพุทธศาสนา เช่น การพัฒนา AI ที่สามารถเข้าใจบริบทและนัยยะทางธรรมะที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้น การสร้างโมเดลภาษาที่สามารถสร้างสรรค์บทสวดมนต์ หรือการตีความพระไตรปิฎกได้อย่างแม่นยำ รวมถึงการศึกษผลกระทบทางสังคมและจิตวิทยาของการใช้ AI ในบริบททางศาสนาอย่างเป็นรูปธรรม

การให้ความรู้และฝึกอบรม จัดอบรมให้ความรู้แก่พระสงฆ์และบุคลากรทางศาสนาเกี่ยวกับศักยภาพและข้อจำกัดของ AI เพื่อให้สามารถใช้ประโยชน์จากเทคโนโลยีได้อย่างเต็มที่และเท่าทัน ขณะเดียวกันก็ควรกระตุ้นให้พุทธศาสนิกชนทั่วไปมี "ธรรมะวิริยะ" (ความเพียรวิเคราะหฺธรรม) ในการเสพเนื้อหาธรรมะจาก AI โดยไม่ยึดติดและหมั่นตรวจสอบกับแหล่งอ้างอิงที่เชื่อถือได้

การส่งเสริมปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ แม้ AI จะมีประโยชน์ แต่สถาบันสงฆ์ควรเน้นย้ำถึงความสำคัญของการปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งบทบาทของพระสงฆ์ในฐานะ "กัลยาณมิตร" และครูบาอาจารย์ที่แท้จริง การใช้ AI ควรเป็นเครื่องมือเสริมที่ช่วยนำผู้คนเข้ามาสู่ร่มเงาของพระธรรม และส่งเสริมให้เกิดการปฏิสัมพันธ์กับชุมชนสงฆ์ในโลกทางกายภาพ เพื่อการเรียนรู้และปฏิบัติธรรมที่สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

การสร้างสรรคแพลตฟอร์มเปิด (Open Platform) พิจารณาการพัฒนาแพลตฟอร์มเผยแพร่ธรรมะที่ขับเคลื่อนด้วย AI ให้มีลักษณะเป็น Open Platform เพื่อให้เกิดการร่วมมือจากหลายภาคส่วนในการพัฒนาเนื้อหาและคุณสมบัติใหม่ ๆ พร้อมทั้งส่งเสริม "ความหลากหลาย" ของเนื้อหาจากสำนักและครูบาอาจารย์ต่าง ๆ เพื่อป้องกันภาวะ "พองสบู่ทางธรรม" และเปิดโอกาสให้ผู้ใช้งานได้เข้าถึงมุมมองที่กว้างขวางของพระพุทธศาสนา

ท้ายที่สุดแล้ว ความสำเร็จของ "ธรรมาภิวัตน์" ในยุคดิจิทัลไม่ได้อยู่ที่ความล้ำสมัยของเทคโนโลยีเพียงอย่างเดียว แต่อยู่ที่การนำเทคโนโลยีมาใช้ด้วย "ปัญญา" และ "เมตตา" เพื่อให้พระสัทธรรมยังคงเป็นแสงสว่างนำทางชีวิตของผู้คนในโลกที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างไม่หยุดนิ่ง และนำไปสู่ประโยชน์สุขแห่งมวลมนุษยชาติได้อย่างยั่งยืนและสมบูรณ์

- ธนชาติ นุ่มนนท์. (2565). AI and the Future of Work: ปัญญาประดิษฐ์และอนาคตของการทำงาน. ซีเอ็ด ยูเคชั่น.
- ปณิชา นิติสกุลวุฒิ, อีรเดช งามเหลือ, และ อรรถพล อารังรัตนฤทธิ์. (2565). การพัฒนาแพลตฟอร์มเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้สำหรับนักเรียนระดับมัธยมศึกษา. วารสารเศรษฐศาสตร์อุตสาหกรรม, 21(2), 58-67.
- พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). (2555). พุทธวิธีในการสอน. พิมพ์ครั้งที่ 7. โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระมหาสุรศักดิ์ สุรเมธี (ชะมารัมย์). (2563). บทบาทพระสงฆ์ยุคดิจิทัลกับการเผยแผ่พระพุทธศาสนาบนเครือข่ายสังคมออนไลน์. วารสาร มจร สังคมศาสตร์ปริทรรศน์, 9(2), 261-274.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต). (2559). พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย. พิมพ์ครั้งที่ 42. มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระราชวรมุนี (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). (2531). ปรัชญาการศึกษาของพระพุทธศาสนา. อมรินทร์ พรินต์ติ้ง กรู๊ป.
- พิรงรอง รามสูต. (2564). ภูมิทัศน์สื่อดิจิทัลกับความท้าทายด้านจริยธรรมและกฎหมาย. สำนักงานคณะกรรมการกิจการกระจายเสียง กิจการโทรทัศน์ และกิจการโทรคมนาคมแห่งชาติ.
- พรทิพย์ เย็นจะบก. (2563). การสื่อสารศรัทธาในยุคดิจิทัล: การปรับตัวขององค์กรทางศาสนาบนสื่อสังคมออนไลน์. วารสารนิเทศศาสตร์และนวัตกรรม นิต้า, 7(1), 85-104.
- วุฒิพงศ์ พงศ์สุวรรณ. (2564). AI for Everyone: ปัญญาประดิษฐ์สำหรับทุกคน. ไอดีซี พรีเมียร์.
- สมชัย จิตสุชน, กรรณิการ์ กิจติเวชกุล, และ สมเกียรติ ตั้งกิจวานิชย์. (2562). AI กับอนาคตประเทศไทย: ความท้าทายทางเศรษฐกิจ สังคม และธรรมาภิบาล. สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย (TDRI).
- อภิญญา เพ็ญฟูสกุล. (2562). พุทธศาสนากับความท้าทายของโลกสมัยใหม่: ภาพสะท้อนจากสังคมไทย. วารสารสังคมวิทยา มานุษยวิทยา, 38(1), 9-32.
- อัสนีย์ ก่อตระกูล. (2561). การประมวลผลภาษาธรรมชาติ: จากรากฐานสู่การประยุกต์ใช้ในยุคดิจิทัล. ใน เอกสารประกอบการประชุมวิชาการระดับชาติ ครั้งที่ 10 สมาคมคอมพิวเตอร์และเทคโนโลยีสารสนเทศแห่งประเทศไทย (น. 1-15). มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีพระจอมเกล้าพระนครเหนือ.
- Pariser, E. (2011). The filter bubble: What the Internet is hiding from you. Penguin UK.